DİRÂYET KİTAPLIĞI 05

MODERN BİR AKIL SAPMASI:

DEİZM

Dirâyet

Copyright © Dirâyet Kitaplığı

Bu kitabın tamamının ya da bir kısmının,
önceden verilmiş yazılı izin olmaksızın herhangi bir şekilde
çoğaltılması, basılması ve dağıtılması yasaktır.

Dirâyet
Dirâyet Kitaplığı-05

Modern Bir Akıl Sapması:
DEİZM

Tashih
Enes İnce

Kapak Tasarımı
Dirâyet Kitap

Mizanpaj
Dirâyet Kitap

Baskı:
1. Baskı: Ocak 2019
2. Baskı: Nisan 2019

ISBN
978-605-67646-6-0

Baskı
Tuncel Ofset
Mat. Yay. San. Tic. ve Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi B Blok No: 309
Topkapı/İstanbul

Genel Dağıtım
Rabbani Yayınevi
0 (212) 533 75 75 - 0 530 575 53 53
Balat Mah. Manyasızade Cad. No: 48/B Fatih/İstanbul
www.rabbanikitabevi.com - www.lalegulkitabevi.com
Instagram: @rabbaniyayinevi - @rabbanisahaf

Dirâyet Kitap
Adres: Balat Mah. Murat Molla Sok. No: 11 D: 3
Fatih/İstanbul
Tel: 0 (212) 631 01 61

www.dirayet.com - /dirayetdergisi
@dirayetdergisi - /dirayetdergisi

MODERN BİR AKIL SAPMASI:

DEİZM

- Hasan Yaşar
- Ömer Faruk Korkmaz
- Hamza Burak Çiçek
- Yücel Karakoç
- Mustafa Ülker
- Suheyb Bağatur

İÇİNDEKİLER

Deizmin Mahiyeti ve Tarihçesi/*Suheyb Bağatur* 9
Deizmin Tanımı 9
Deizmin İnanç Sistemi 10
Deizmin Tarihçesi 12
a. İngiliz Deizminin Öncesi 12
b. İngiliz Deizmi ve Sonrası 16
c. Modern/Günümüz Deizmi 20
Sonuç 21

Zihniyet Kökenleri ve Tetikleyen Sebepleri Açısından
Deizm/*Yücel Karakoç* 23
Deizm 23
A. Teşbih ve Tenzih Zemininde Baş Gösteren İtikadî Kırılmalar 24
B. Deizmi Tetiklediği İddia Edilen Sebepler 26
1. İnanca Bağlı Sebepler 26
Antik Yunan'dan Mekkeli Müşriklere ve
Yeniçağ Avrupa'sına Deist Düşünce 30
İngiliz Aydınlanmasına Kaynaklık Eden Sofistler 30
Cahiliye Devri İlâh Tasavvuru ve Deizme Dönük Yüzü 32
2. Din-Bilim Münasebeti 35
3. Yaşar Nuri Öztürk ve Bazı Referansları Üzerine 37
1. Ebû Bekr er-Râzî (ö. 925) 37
2. Öztürk'ün Zikrettiği Diğer İsimler 39
4. İleri Sürülen Muhtelif Konular 39
1. İslâm Dünyasında Deizmi Körüklediği İddia Edilen
Diğer Hususlar 42

C. Hakiki Sebepler 46
1. Deizm ve Rasyonalite 47
2. Sekülerizm ve Laiklik 48
İslâm Gerçeği Kitabı 50
3. Zaman ve Mekân Sıkışmasının Tesiri 52
4. Çıkar ve Menfaatlere Uymadığı Gerekçesiyle İslâm'dan Kaçıp Deizme Sığınma 53
Ç. Mealci ve Tarihselci Zihniyetlerin Varacağı Nihaî Nokta Deizmdir 54
1. Uhrevî Sorumluluk ve Akıbetin Sadece Evrensel Değerlere Bağlanması 54
2. Karanlık İdeolojik Boyut 55
D. Deizmle Mücadele, İnkârcılıkla Değil, Dini Öğretmekle Olur 57
1. Akıl-Nakil Dengesinin Önemi 58
2. Yeni Dinî Akımlarla (New Age) Mücadelenin Önemi 60

'Akl'ın Mâhiyeti ve Modern Bir Akıl Sapması Olarak 'Deizm'/*Hasan Yaşar* 61
Muhtelif 'Akıl' Tasavvurları ve Akıllardan 'Akıl' Beğenmek 61
Kelâm ve Felsefede 'Akıl' Farkı 63
Kelâmcıların Akla Verdiği Söylenen 'Önem' 68
Sûfilerin 'Akıl' Dediği 73
Kelâmcı ve Sûfî Aklı Aynı Ufka Bakar 78
Bir Modern Zaman Akılcılığı 'Bilim'; Metod Fikrinden Aşkın Olanın Reddine 79
Bilimsel Akla Karşı Batı'da Yükselen Sesler 83
'Bilimsel Aklın' 'İspat' Çelişkisi ve Müslüman'ın 'İspat' Anlayışı 86
İslâm'ın Bilime Teşvik Ettiği İddiası ya da İslam'ı Modern Akla Boğdurmak 91
'İslam Terakkiye Mani midir?' ya da 'Neden Bilimde Geri Kaldık?' 95
'Kelâm'ın 'Müdafaa'dan 'Araştırma'ya Yöneldiği' İddiası 99
'Deizm' Dokuyan Akıl; Hakk'a Vasıl Olan Akıldan Hakk'a Âmir Olan Akla 102
'Deizm'in Teşekkülü ve Deist Algının Psikolojisi 102
Modern İlahiyatçıların 'Doğal Din' Hayali ya da 'Deizm' 'Deizm'e Karşı 107

'Hurafeler' ve 'Kötü Hocalar' Yüzünden İnsanların
Deizme Sürüklendiği İddiası 113
Evrim, Cem Deneyi ve Deizmin Gizli Gayesi 115

Hakikati Bulabilmek İçin Peygamberlerin Gerekliliği/*Hamza Burak Çiçek* 123
İtirazlar & Cevaplar 134
Sonuç 138

Kur'ân-ı Kerim Deizme Kapı Aralıyor mu?/*Ömer Faruk Korkmaz* 139
Kur'ân-ı Hakim'in "Akledin" Demesi Deizme Kapı Aralar mı? 140
Aklı Yegâne Rehber Kabul Edersek 145
Kur'ân, Peygamber İnancı Olmayan Bir Akımı Tasvip Eder mi? 146
Kafirlerin Amelleri Makbul Müdür ki Deistler de Sevap Alsın? 148
Kur'ân'daki "İstikamet" Ne Anlama Geliyor? 150
Sırât-ı Müstakim ve Özgürlük 158
Netice 164

Deizme Kapı Aralayan Müslüman Düşünür Var mı?/*Mustafa Ülker* 165
Mukaddime veya Esbâb-ı Mûcibe 165
Destek Arayışı 168
Öztürk'ün İslâm'a ve Deizme Bakışı 170
Mu'tezile'nin Akılcı Tavrı ve Deizm 172
Kadı Abdülcebbar ve Hüsün-Kubuh Meselesi 172
İnandırıcı Olma Çabası 174
"Deizme Kapı Aralayan Düşünürler" Cetveli Samimi Bir
Çabanın Neticesi Değil 178
Amel-İman Münasebeti, İmam-ı Azam Efendimiz ve Deizm 180
Cehmiyye'nin "İkrar" Hususundaki Görüşü ve Deizm 185
"Kötü Amel Mü'mine Zarar Vermez" Demek Deizme Kapı Aralar mı? ... 186
Şaibeli Zevat 186

Kaynakça 187

DEİZMİN MAHİYETİ VE TARİHÇESİ

Suheyb Bağatur

Deizmin Tanımı

Tanrı manasına gelen ve Latince bir kelime olan *deus*'tan türetilen "deizm", "tanrıya inananlar" anlamını gelmektedir. Yunanca olan *dei* ("gerekli oldu") kelimesiyle irtibatlı olduğu da söylenmektedir. Grekçe'deki *theos*'tan türetilen "teizm" de lügat açısından aynı manaya gelmektedir.

Lügat açısından aynı manaya gelen, lakin terminolojide farklı bir kesimi yansıtan teizm, (deizmden farklı olarak) ilk sebep olan tanrıyı, varlığa nüfuz edici ve kural koyucu olarak kabul etmektedir. Bu iki akımın doğurduğu problemleri kendince çözme amacını güden alman ilahiyatçı Dorothee Sölle (ö. 2003) "A-Teizm" kuramını kurarak bunların ikisini cemetmeye çalışmıştır. Sölle'ye göre tanrı varlığı yarattıktan sonra gaib olmuştur. Gaib olduğu müddetçe de Hz. İsa'yı kendisine vekil tayin etmiştir.[1]

1 Dr. Karsten Jung, *Evangelisch verstehen biblisch – kompetenzorientiert – individuell*, Europa-Lehrmittel, Almanya, Baskı: I, 2016, s. 84.

Deizm sözcüğünün ilk kullanımına Pierre Viret'in (ö. 1571) *İnstruction Chrétienne en la doctrine de la foi et de l'Évangile* adlı kitabında rastlamaktayız. Lakin Viret, deizm etiketini farklı bir grup için kullanmıştır. İtalya'da ortaya çıkan sapık bir akımı kasteden Viret, onların Yahudi ve Türkler gibi bir tanrıya inandığını ve Hristiyan öğretisini bir mitolojiden ibaret gördüklerini aktarmaktadır.[2]

Deizmin İnanç Sistemi

Deistler kendilerini "doğal dinin" (natural religion) mensupları olarak görürler. Literatürde de deizmin yerine "natural religion" ifadesi kullanıldığı çokça vakidir. Papazların sömürge faaliyetlerini Hristiyanlık kisvesi altında devam ettirmelerine karşın bir aksü'l-amel olarak ortaya çıkan deizme göre tanrı, tamamen mantıki kurallar ile uyumlu bir olgudur. Deistler, tanrıyı varlığın ilk sebebi (illeti) görürken, var olma işleminden sonra ona herhangi bir şekilde müdahil olmasını veya ona karışmasını gereksiz görmektedirler.[3]

Vahiy kaynaklı dinlerin ve onların kurallarının aksine, salt akılla inşa edilen bir ahlak sistemine inanırlar. Dinlerin özünün her zaman ve her yerde var olduğunu, lakin din adamlarının ve yöneticilerin onları suiistimal etmesiyle bugünkü dinlerin meydana geldiği tezini savunmaktadırlar. Onlara göre şimdiki dinler doğal dinin bozulmuş hâlidir. Ayrıca dinlerin birçok olmasının sebeplerinden biri de coğrafya ve kültür farklılıklarıdır.[4]

Varlığa (kainata) karşı pasif olan bir tanrı tasavvurunun doğal olarak doğuracağı etkenlerin başında, bütün vahiy kaynaklı dinlerin reddedilmesi gelmektedir. İnsanların hayatına müdâhil olmayan bir tanrının bir peygamber göndermesini düşünmek tabi ki abes olacaktır. Peygamberlik sistemini (nübüvveti) inkâr eden ilk topluluk deistler olmasa da ona ciddi bir ivme kazandırdıkları açıkça ortadadır. İpi kopan tespihin art

2 Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, Desoer, Paris, 1820, XIV/418, "Viret".

3 Peter Knauer, *Der Glaube kommt vom Hören. Ökumenische Fundamentaltheologie*, Verlag Herder Freiburg, Almanya, Baskı: VI, 1991, s. 73.

4 Champion, *The Pillars of Priestcraft Shaken: The Church of England and its Enemies*, Cambridge University Press, İngiltere, 2014; The Internet Encyclopedia of Philosophy, "*English Deism*", http://www.iep.utm.edu/deismeng/, 12.05.2018.

arda dökülen taneleri gibi nübüvveti inkâr eylemi, mucizeleri, vahyi, melekleri kısacası tanrı ile kul arasında vasıta olabilecek bütün unsurları yok kabul etmeyi gerektirecektir.[5]

Tanrı ile kainatı bir gören panteizmin aksine deizm, tanrıyı kainattan tamamen ayrı ve farklı bir varlık addeder.[6]

Deizmin kurucuları her ne kadar vahyin her türlüsünü kabul etmeseler ve şu anki din yapısını inkâr etseler de bazıları Hristiyanlık dinine bağlı kalmışlardır. Bu "Hristiyan deistler", Hz. İsa ﷺ'nın bir peygamber olmadığını aksine doğal dini en mükemmel bir şekilde kavrayan ve insanları ona çağıran bir bilgin olduğunu kabul etmektedirler. Bu kurucu şahsiyetlere göre, onun hakkında varit olan mucizevi olaylar, Yahudilikten etkilenen insanların uydurmasından ve insanları dizginlemek amacıyla papazların düzmecelerinden başka bir şey değildir. Buna İncil içerisindeki olağanüstü kıssalar da dahildir.[7] Onlara göre ilk insandan bu yana bütün dinlerin özü Hristiyanlık idi.

Yüzeysel bir bakışla deizmi "Hristiyan deizmi" ve "Radikal deizm" diye ikiye ayırmak mümkün olacaktır. James W. Sire'ın (ö. 2018) deizmi "sıcak deizm" ve "soğuk deizm" olarak ele alması buna örnektir.[8] Lakin Samuel Clarke (ö. 1729) deizmi ikiye değil, dörde ayırmaktadır. İlk grup, ezelî, sonsuz, özgür, akıllı bir varlık olarak dünyayı yaratan, saat gibi Kur'ân ve idaresini üstlenen ama dünyayla irtibatı olmayan, içinde olup bitenle ilgilenmeyen bir Tanrı'ya inanmaktadır. İkinci grup, Tanrı'nın evrenle ilgilendiğini ama bu ilginin içinde ahlaka yer olmadığını kabul etmektedir. Bu gruba göre, dua eden ve duası kabul olmayan bir adamın bilmesi gereken, Tanrı'nın iradesi, alttan gelen böyle bir talebe uyarak yön değiştiren bir irade değildir. Tanrı'nın iradesi doğrudan kozmik olaylara tekabül eder, tek tek kişilerin arzu ve isteklerinin nesnesi değildir. Bize göre ahlaki olan bir eylem Tanrı'nın katında nötrdür.

5 Michael C. Thomsett, *Heresy in the Roman Catholic Church: A History*, McFarland, ABD, Baskı: I, 2011, s. 222.

6 Peter Knauer, A.g.e.

7 The Internet Encyclopedia of Philosophy, "*English Deism*", http://www.iep.utm.edu/deismeng/

8 James W. Sire, *The Universe Next Door: A Basic Worldview Catalog*, İnterVarsity Press, ABD, Baskı: V, 2009, s. 59-64.

Onun katında ahlak tanımlaması yoktur. Üçüncü grup, Tanrı'nın ahlaki sıfatlarını kabul ederler ama insan ruhunun ölümsüzlüğünü ve ahlaki terimlerin Tanrı ve insanlar arasında bir işlevselliğe sahip olduğunu reddederler. Dördüncü grup bazı deistler bütün doğru dinî ve ahlaki doktrinleri kabul etmekle birlikte, bunu genel bir kategori olarak vahyin verebileceğini, bunun için özellikle ve sadece Hristiyan vahyine ihtiyaç olmadığını söylerler.[9]

Deizmin Tarihçesi

Deizm, isimsel olarak Aydınlanma Çağı'nda (17. yy'ın ortaları) teşekkül edip, temsilcileri olan bir akıma dönüşse de savunduğu görüşün varlığı İslâm öncesi bir döneme kadar uzanmaktadır. Lakin o zamanlar "deizm" ile müsemma değil, bilakis farklı ünvanlar altında nübüvvet müessesesini inkâr eden mezhepler ve şahsiyetler tarafından canlı tutuluyordu.

Bugünkü anlamıyla deizm, İngiltere'de neşet etmesinden ötürü ve ilk temel taşları orada atıldığı için "İngiliz deizmi" adıyla temayüz etmiş ve kitaplara öyle geçmiştir. Bundan dolayı deizmin tarihçesini anlatırken İngiliz deizminin öncesi ve sonrası diye konuyu parsellemeyi uygun gördük. Ayrıca deizm akımının belli bir kanun koyucusu veya bir baş temsilcisi olmadığı için, tanımı ve sınırları hakkında ülkeden ülkeye değişen bir tablo görmek mümkündür. Buna binaen İngiliz deizminin sonrası dönemini anlatırken ülkelere göre konuyu aktarmayı yeğledik.

a. İngiliz Deizminin Öncesi

İnsanlığın başlangıcından itibaren şeytan kılıklı insanlar ile peygamberler arasında her daim bir mücadele süregelmiştir. *"Onlara hiçbir peygamber gelmedi ki onunla alay etmiş olmasınlar"*[10] âyeti buna güzel bir delildir. Nasıl ki İblis, Adem ﷺ'ın peygamberliğini ve üstünlüğünü kabul etmemek için akıl yürütüp, sonrasında onun yolundan giden

9 Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün, *Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin*, Diyanet Aylık Dergi, Sayı: 320, Tarih: 15.08.2017.

10 Hicr, 11.

insanlar da kendi zamanlarındaki peygamberleri eleştirmek ve onun peygamberliğini inkâr etmek için türlü türlü nazariyeler, tezler ve iddialar ortaya atmaya cehdetmişlerse binler, belki on binlerce senelik insanlık tarihinde nübüvveti inkâr edenler ve bu inkârını bir sistem hâline getirip diğer insanları da bununla etkilemeye çalışanlar elbette çok olmuştur. Lakin yazıya geçenler ve anlatılmaya değecek kadar etki oluşturabilenler pek bir yekûn meydana getirememişlerdir. Yazının fazla uzun olup okuyucunun gözünü korkutmamak amacıyla sadece birkaçını burada satırlara dökeceğiz.

I. Berâhime

Brahmanizm, veya İslam kaynaklarında zikredildiği gibi Berâhime, M.Ö. 1000 – M.S. 500'lü yılları arasında aktif olarak yaşamış ve yaşanmış olan bir Hint dinidir. Bugünkü Hinduizm'in bir nevi nüvesi olan bu din, eski yapısını kaybetse de savunduğu görüşlerin bir kısmı soyut bir şekilde hâla asırdan asıra aktarılmaktadır.

Bazıları Berâhime dinini Hz. İbrâhîm ﷺ'a nispet etmişlerdir ki bu şaşkınlıktan başka bir şey değildir. Zira bu dinin hususiyetlerinden olan peygamberliği inkâr etme maddesi varken onların bir peygambere mensup olmaları nasıl düşünülebilir?[11]

Berâhime'ye göre yaratıcıyı ve doğru dini bulabilmek için salt akıl yeterlidir. Yaratıcı herkesi akıl ile taltif ettiğine göre herhangi başka bir vesileye gerek yoktur. Bundan ötürü peygamber, resul, elçi gibi yaratıcıya çağıran unsurlar gereksizdir.[12] Berâhime'nin bu anlayışının günümüzdeki deizmin alt yapısını teşkil ettiğini kabul etmek hakikatten uzak olmayacaktır.

Berâhime'ye mensup olanların topyekûnu peygamberlik sistemini ve peygamberleri inkâr ediyor demek doğru değildir. Birkaç firkaya ayrılan Berâhime'in bir kısmı nübüvveti inkâr ederken diğer kısmı kendince bir peygamberlik müessesesine itikat etmektedir.[13]

---

11 eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetü'l-Halebî, III/95.

12 eş-Şehristânî, *a.g.e.*, III/96.

13 İbn Hurdazbeh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1889, s.71.

Muhtemelen İslâmî fetihlerin çoğalmasıyla yeni kültürlerle tanışan ve bu saikle yeni yeni fikirlerle mücadeleye başlayan İslam toplumunun Berâhime ile de bu vesileyle tanışmış olması büyük ihtimalledir. Zira daha ilk çağlarda bile âlimlerimiz onlara karşı reddiyeler hazırlamışlardır.[14] Bu da göstermektedir ki, Berâhime'nin nübüvveti inkâr zihniyeti daha ilk dönemlerde bile İslam diyarlarını rahatsız etmiş ve alimleri uğraştırmıştır.

II. İbnu'r-Râvendî

Horasan'ın Merverrûz şehrine bağlı Rîvend köyünde dünyaya gelen İbnu'r-Râvendî (ö. 301/913-14) ilk dönem kelâmcılardandır, daha doğrusu filozoflarından. Kaynakların ortak verilerine göre ilk başlarda mutezilî idi. Amcası ve kardeşi de hakeza. Lakin kesin olarak bilinmeyen bir nedenden dolayı mutezilî çevrelerle arası açılmış ve en sonunda onlardan uzaklaşmış, hatta düşman olmuştur. Bunun ardından mezhebini değiştiren İbnu'r Râvendî, şiî olmayı tercih etmiştir.[15]

Mu'tezile'ye olan düşmanlığı o raddeye varmıştır ki, Câhiz'in (ö. 255/869) Mu'tezile'nin üstünlüğünü anlatan kitabı *Fazîletu'l-Mu'tezile* adlı kitaba *Fadîhatü'l-Mu'tezile* (Mu'tezile'nin rezaleti) adlı bir reddiye kaleme almıştır.

Bir süre şii kalarak Şiiliği savunan yazılar kaleme alan bu şahıs, Ebû Îsâ el-Verrâk (ö. 247/861) ile tanışana kadar böylece devam etmiştir. Bu mülhid ile tanıştıktan sonra Şiiliğe de, İslâm'a da sırtını çevirip bu kez de okunu Kurân'a ve Peygamber'e doğru yöneltmiştir. Bu saik ile birlikte kendisinde peygamberliği eleştirdiği ve gereksiz gördüğü *Kitâbü'z-Zümürrüd*'ü ve Kurân'ı ağır bir şekilde tenkit ettiği *Kitâbü'd-Dâmiğ*'i yazmıştır. *Kitâbü'z-Zümürrüd*'de İbnu'r-Râvendî'nin Berâhime'den nasıl etkilendiği ve onların diliyle nasıl konuştuğu çok açık ve net anlaşılmaktadır.[16]

---

[14] Muhammed Zâhid el-Kevserî, *el-Mukaddimât*, Dâru's-Süryâ, Beyrut, Baskı: I, 1997, s. 50.

[15] Abdurrahmân Bedevî, *Min Târîhi'l-İlhâd fi'l-İslâm*, el-Müessesetü'l-Arabiyyetü li'd-Dirâse, Beyrut, Baskı: II, 1980, s. 154-153.

[16] Bedevî, *a.g.e.*, s. 87-95; Ayrıca Bkz: Norman CALDER, *Berâhime: Literal Yapı ve Tarihsel Gerçeklik*, Çvr : Süleyman AKKUŞ, Marife Dergisi, yıl: 3, sayı: 1, Bahar 2003, s. 181-194.

III. Ebû Bekir er-Râzî

Tam adıyla Ebû Bekir Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî olan bu eski deist, 251 (865) yılında Rey şehrinde doğdu. Biyografi kitaplarında büyük kafalı olarak tasvir edilen er-Râzî, İslâm tarihine geçmiş ünlü hekim ve filozoflardandır. Ayrıca İslâm tarihinin en ünlü kimyacısı olan Câbir b. Hayyân'ın (ö. 200/815) talebesidir. Genç yaşından itibaren kimya, tıp ve felsefeyle uğraşmıştır. İlim için diyar diyar dolaşan bu ilim talebesi birçok fende eserler vermiştir. Hatta onu tanıyanlar hakkında şöyle demişlerdir: "Yanına girdiğimizde onu ya bir kitabı istinsah ederken ya müsvedde yaparken ya da bunları temize çekerken görürdük."[17]

İbnu'r-Râvendî gibi Ebû Bekir er-Râzî de her şeyi yaratan bir yaratıcıya inanıp bu yaratıcının bahşetmiş olduğu akıl ve adalet nimetiyle peygamberlerden ve elçilerden kendini müstağni kılmakta ve kişinin bir peygambere ihtiyaç duymadan kendi çizgisini çizebileceğine ve ahlaki sınırları, iyi ve kötünün kalıbını kendisinin belirleyebileceğine inanmaktadır.[18]

Tıp alanında başarılı olduğu kadar dini alanda pek başarılı olamamıştır. Nitekim daha hayattayken reddiye yağmuruna tutulmuş ve "mülhid" olarak tarihe geçmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Hamîdüddîn el-Kirmânî (ö. 411/1020) ona reddiye yapanlardandır. Şunu da belirtmek gerekir ki bütün bunlar Ebubekir er-Râzî'nin kesinlik derecesinde bir deist olduğunu ispat edebilmek için kâfi değildir. Zira bunu ortaya koyabilecek kesinlikte bir eseri veya ifadesi -bildiğimiz kadarıyla- bugün elimize ulaşmamıştır.

İslâm alemindeki deistler sadece bu kadarla sınırlı değildir. Kayda geçen ile geçmeyenlerin sayısı fazla olmasa da buraya tercemelerini yazacak kadar bir nüfuzları olmamıştır. Lakin şunu bilmek gerekir ki peygamberi ve peygamberliği inkâr edenler her zaman ve her yerde mevcut olmuştur. Zira mükellefiyetten kurtulmanın en kestirme yolu kuşkusuz nübüvveti ve işlevini inkâr etmektir.

---

17 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut, Baskı: II, 1997, I/360.

18 Ebu Hatim er-Râzî, *A'lâmü'n-Nübüvve*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, Baskı: I, 2003, s. 15-20, 59-69.

Deizmin İslâm tarihindeki seyrine kısaca bir göz attıktan sonra, kesin ifadeler kullanmamız mümkün olmasa da, deist fikirlerin hep doğu tarafından merkeze doğru geldiği sonucuna varabiliriz. Berâhime'nin de zaten doğuda teşekkül ettiğini mülahaza edersek bu istihracın, birbirini tamamlayan yapboz parçaları gibi uyumlu olduğunu göreceğiz.

İslam alemini fazla etkileyemese de (günümüz için aynısını söyleyemeyiz maalesef) Hristiyan alemini perişan eden deizm, batıda nasıl bir yol izlediğine bakalım şimdi de.

b. İngiliz Deizmi ve Sonrası

Siegfried Wollgast'a (ö. 2017) göre deizmin esinlendiği fikir babası ve selefi "Sozinianism" hareketidir.[19] İtalyan olan Lelio Sozzini (ö. 1562) ve yeğeni Fausto Sozzini'ye (ö. 1604) atfen isimlendirilen Sozinianism mezhebi, Hristiyanlığın teslis inancını şiddetle reddetmektedir. Deizm ile ortak noktaları ruhban sınıfının istismarına karşı saf tutmak olan Sozinianism, sadece deistlerin değil rasyonalistlere de ön ayak olmuştur.

O dönemlerde aktif olan ve Newton'un (ö. 1727) tesiri altında cereyan eden "Determinizm" hareketinden etkilendiği de söylenilmektedir.

Lakin sadece bu akımlardan etkilendiğini söylemek doğru olmaz. Aydınlanma Çağı ile birlikte dünyada var olan dinlere ilgi artmıştır. Deistlerin fikir babaları Hristiyanlığın tek kurtuluş yolu olamayacağını, "doğal dinin" dünyanın her yerinde var olduğunu, lakin coğrafi ve kültürel sebeplerden dolayı birçok çeşitli kisvelere büründüğünü iddia edebilmek için diğer dinleri ve özellikle antik Yunan'ı pek yakından araştırmışlardır. Pek büyük bir olasılıkla bu araştırmadan hasıl olan tesir ile deizm fikrini ihdas ettiklerini söylemek isabetsiz olmayacaktır. Aynı şekilde Konfüçyüs'ün (ö. MÖ. 479) sözlerinin İngilizce'ye tercüme edilmesiyle onun, deizm ve diğer felsefi akımlar üzerindeki etkisine tanık olmak mümkündür.[20]

---

19 Siegfried Wollgast, Philosophie in Deutschland zwischen Reformation und Aufklaerung 1550-1650, Akademie Verlag, Berlin, Baskı: II, 1993, s. 414.

20 Bkz: John Parker, *Windows into China*, Trustees of the Public Library of the City of Boston, Boston, 1978, s. 25; John Hobson, *The Eastern origins of Western civilization*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 194-195.

I. İngiltere

İngiliz deizminin kurucu (babası) olarak kabul edilen isim, Lord Herbert of Cherbury'dir (ö. 1648). 1624'da Paris'te basılan *De Veritate* adlı kitabı, deizm fikrinin ilk beyannamesi kabul edilir.[21] Dindar/Hristiyan deistlerden olan Herbert'e göre her dinin beş tane ana unsuru vardır ve bu beş ana direkten ziyade olan kurallar papaz ve din adamlarının uydurmasıdır. "Doğal din" (yani deizm) dedikleri fikir de zaten bu beş unsurdan oluşmaktadır. Bunlar: 1) Yüce bir varlığın kabulü, 2) Bu yüce varlığa tazim etmek, 3) Bu tazimin gereği olarak ahlaki eylemlerde bulunmak, 4) Günahlar için tevbe edip pişman olmak, 5) Tanrı tarafından ödüllendirilmeye ve cezalandırılmaya inanmak. Herbert, bunların her insanda içgüdüsel olarak var olduğunu ve bunlardan sorumlu olduğunu ileri sürmektedir. Bundan ötürü onun bu deizm algısına "içgüdüsel deizm" de denmektedir.

Bir deist olabilmenin şartı olan bu beş unsur, sonraki deistler tarafından tutulmamış hatta eleştirilmiştir. John Locke (ö. 1704), eleştiri okunu Herbert'in bu içgüdüye dayanan tarifine yönelterek deizm için içgüdüsel deizm yerine gözleme dayalı rasyonalist bir çerçeve çizmiştir.

Locke'nin yolunu devam ettiren Matthew Tindal (ö. 1733), bilgi kaynağının içgüdüsel değil de gözlemsel olduğunu savunmuş, bunu ek delillerle sağlamlaştırmış ve ilaveler yaparak deizmin sınırlarını genişletmiştir. Tindal'e göre dinlerin özü Hristiyanlığın bozulmamış hâlidir. 1730 yılında yayımlanan *Christianity as Old as Creation* nam kitabı, deizmin incili olarak addedilmekteydi.[22] Dindar/Hristiyan deizmi devam ettiren Tindal'dan etkilenen Thomas Chubb (ö. 1747) Hz. İsa'nın bir peygamber değil, aksine doğal dine davet eden bir bilgin olduğunu iddia etmiştir.

Bunların yanında Charles Blount (ö. 1693), John Toland (ö. 1722), Hobbes (ö. 1679), Anthony Collins (ö. 1729), William Whiston (ö. 1752), Thomas Woolsten (ö. 1733), Thomas Morgan (ö. 1743), Peter Annet (ö. 1769), Conyers Middleton (ö. 1750), Paley (ö. 1805),

21 John Orr, *English Deism: Its Roots and Its Fruits*, Grand Rapids, Michigan, 1934, s. 99 vd.

22 Edward Graham Waring, *Deism and natural religion: a source book*, F. Ungar Pub. Co., New York, 1967, s. 107.

Shaftesbury (ö. 1713), Bernard Mandeville (ö. 1733) ve Bolingbroke (ö. 1751) İngiliz deizmin öncülerindendir.

18. yy.'ın sonlarına doğru deizmin etkisi yok olmaya yüz tutmuş ve ateş gibi gürleyen deizm fırtınası sönmüştü. Bu sırada, deist eğilimleri olan David Hume (ö. 1776), deizme yeni bir boyut kazandırmaya çalışmıştı. Deizm ile dinin arasını açarak bilime yakınlaştırmaya çabalamıştı. Aynı zamanda bilim ve mantığı deizmin belirleyici unsuru hâline getirip, tanrısal olgulardan tamamen soyutlamıştı. Hume'un bu tarifi, deizmin güçlenmesine yaramamış, bilakis İngiliz pozitivizminin kapısını açmıştır.

Hume'un eserleri yayımlanmadan evvel deizm İngiltere'de yok olduğu için fazla yankı uyandıramamıştır.[23]

II. Fransa

Peter Gay'in (ö. 2015) dediği gibi: "Deizm, İngiltere'de soldu. Fransa ve Almanya'da geri açtı."[24] Fransa'nın kendine has bir deizm inancı vardır. Gerek Fransız filozoflarla, gerekse kitap tercümeleri ile Fransa'ya sızan (İngiliz) deizm inancının, İngiltere'dekinin aksine, dinsel bütün ögelerden soyutlanarak sadece materyalist ve devrimci ruhu ahzedilmiştir.

Fransız deizminin en meşhur filozofu Voltaire'dir (ö. 1778). 1726 yılında İngiltere'ye iki seneliğine giden Voltaire, oradaki deistlerden ve yapıtlarından son derece etkilenmiş ve o şevk ile onların fikirlerini kabul etmiştir. Tamamıyla rasyonalist bir yapıya sahip olan Fransız deizmi, İngiliz deistlerin görüşlerinin karmasından müteşekkildir.

Michel de Montaigne (ö. 1592), Pierre Bayle (ö. 1706), Montesquieu (ö. 1755), Maximilien Robespierre (ö. 1794) ve Rousseau (ö. 1778) bu akımın temsilcilerindendir. Rousseau'nun Fransa'daki etkisi çok az olsa da, Almanya'da çok büyük bir etki meydana getirmiştir.[25]

---

23 Peter Gay, *Deism: An Anthology*, Van Nostrand, Princeton, 1968, s. 140.

24 Peter Gay, *a.g.e.*, s. 143.

25 The Internet Encyclopedia of Philosophy, "*French Deism*", http://www.iep.utm.edu/deismfre/ http://www.iep.utm.edu/deismeng/, 12.05.2018; Encyclopedia Britannica, "Deism", https://www.britannica.com/topic/Deism, 12.05.2018.

III. Almanya

Almanya'ya deizm, ilk kez Anthony Shaftesbury'nin (ö. 1713) tercümesiyle (1720) sirayet etmiştir. Bu tercümenin alman insanı üzerindeki etkisi olağanüstüydü. Aynı şekilde Leland'ın kitaplarının tercüme edilmesiyle de Almanya'daki deizm kök salmayı hızlandırmıştır.

Deizmden etkilenen alman filozoflardan ve İncil eleştirisinin yolunu açanlardan olan Hermann Samuel Reimarus (ö. 1768) *Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes* adlı eserinde bu ideolojiyi idame ettirmiş ve her insanın tek başına, vahye ihtiyaç duymadan mükemmel dine ulaşabileceğini savunmuştur.[26] Reimarus çekingen yapısından olsa gerek ön planda olmayı sevmez, kendini gizlerdi. Büyük bir vaveyla koparacağını bildiği için de mezkur eserini yayımlamamıştır. Bu görevi alman literatürünün büyük bir aktörü olan Gotthold Ephraim Lessing (ö. 1781) üstlenmiştir.

1774-1778 yılları arasında bu eseri parça parça yayıma süren Lessing, Reimarus'un ailesi tehlikeye girmesin diye bu parçaların adını değiştirerek ismini *Fragmente eines Ungenannten* (İsimsiz birinin Fragmanları) diye tebdil etmiştir. Yayım anından itibaren Reimarus'un korktuğu vuku bulmuştur. Protestan Ortodoks kesim ile doğal dinin mensupları arasında büyük bir tartışma başlamıştır. Yıllar süren bu tartışma esnasında karşılıklı onlarca reddiyeler yazılmıştı. Olay öyle bir boyuta varmıştır ki bu çekişme Alman tarihine, en önemli Hristiyan-deizm tartışması olan, "Fragmentenstreit" (Fragman kavgası) olarak geçmiştir. Ortodoks cenahın en kuvvetli kalemi papaz Johann Melchior Goeze (ö. 1786) idi.

Uzun zamanlar devam eden bu münazarayı Lessing *Nathan der Weise* (Bilge Nathan) adlı eserinde de sürdürdü. Lessing'in bu eserinden etkilenen yahudi filozof Moses Mendelssohn (ö. 1786), İngilizler'in deizmi Hristiyanlığa uyguladıkları gibi Yahudiliğe uygulamaya koyulmuştur.[27]

Alman deizminin tartışmasız en önemli şahsiyeti Immanuel Kant'tır (ö. 1804). Kant, 18. yy'ın felsefesini etkilemekle birlikte deizme de farklı bir ivme kazandırmıştır.

---

26 Encyclopedia Britannica, "Deism", https://www.britannica.com/topic/Deism, 12.05.2018.

27 *a.g.e.* a.y.

Deizmin tesiri Almanya'da sürmeye devam etmiştir. Öyle ki, 20. yy'ın ünlü fizikçisi Albert Einstein (ö. 1955) dahi bu inancı benimsemiştir. Kendisinin bir teist olduğunu ileri sürenlere karşı çıkmış ve deistik bir inanç sistemine inandığını bir daha vurgulamıştır.[28]

IV. ABD

Deizmin, ABD'nin kurulma aşamasında ve esaslarının teşekkül etmesinde çok büyük rolü olmuştur. ABD'nin kurucularından olan Thomas Jefferson (ö. 1826), Benjamin Franklin (ö. 1790), Cornelius Harnett (ö. 1781), Gouverneur Morris (ö. 1816) ve Hugh Williamson (ö. 1819) deizm felsefesinden etkilenmişlerdir.

ABD'de ilk başlarda sadece elit kesim ve aydınlar deist olsa da[29] sonraları deizm ABD'nin en hızlı büyüyen dini olmuştur. Elli bin kişiyle bir anket hazırlayan ARİS'nin verilerine göre 1990'tan 2001'e kadar deistlerin sayısı %717 artmıştır.[30] Aynı şekilde 2008'de yaptıkları araştırmaya göre ABD'de yaşayanların %12'si (38 000 000 kişi) kendilerini deist olarak tanımlamaktadırlar.[31]

c. Modern/Günümüz Deizmi

Modern dünyada, bilimin ve iletişimin gelişmesiyle deizm yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Farklı farklı tanımlar ve kalıplara sokulmaya çalışılan deizmden türlü akımlar türetilmiştir. Evvel emirde sadece Hristiyan deizm ve rasyonel deizm diye ikiye ayrılan deizm, modern dünyada felsefik akımların çoğalmasıyla birlikte çeşitli varyantlara bürünmüştür, adeta alt kategoriler oluşmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Monodeizm, polydeizm, pandeizm, ruhsal deizm, Hristiyan deizm, bilimsel deizm, hümanistik deizm, vs.

28 Albert Einstein, *The Human Side*, Princeton University Press, Princeton, 1981, s. 43.

29 Anthony Di Lorenzo, *Culture Wars in the Early Republic*, https://web.archive.org/web/20140302202951/http://www.common-place.org/interim/reviews/dilorenzo.shtml#.WxhhaO6FPIU

30 *ARİS key findings*, 2001 https://web.archive.org/web/20051024031359/http://www.gc.cuny.edu/faculty/research_briefs/aris/key_findings.htm

31 *ARİS Summary Report*, 2009, https://web.archive.org/web/20051024031359/http://www.gc.cuny.edu/faculty/research_briefs/aris/key_findings.htm

Bu çeşitli alt kategoriler temelde aynı görüşten yola çıkarak kendilerine özgü bir din yapısı inşa etmişlerdir.

Sonuç

Görüldüğü gibi ne bundan önce ne de bundan sonra deizme belli hudutlar çizilebilmiş değildir. İnsanların zihin yapısı değiştiği müddetçe deizm ve diğer insan kaynaklı akımlar sürekli değişime maruz kalacaklardır. Lakin hepsinin ortak noktası vahiy kaynaklı dini hedef almalarıdır. Tabiri caiz ise, başka bir varlığın (yaratıcının) onlara yönelik emirlerini yerine getirmekten imtina ettikleri için, onun böyle bir emrinin var olmadığını, her ne olursa olsun ispatlamak için kırk dereden su getirmişlerdir ve hâla getirmektedirler.

Hâlbuki yüce olarak gördükleri o yaratıcının kendilerini başı boş yarattığını iddia etmenin onun yüceliğine yakışıp yakışmayacağı yönünde birazcık akıl yürütmüş olsalardı bu kadar zahmete gerek kalmadığını anlamış olacaklardı.

ZİHNİYET KÖKENLERİ VE TETİKLEYEN SEBEPLERİ AÇISINDAN DEİZM

Yücel Karakoç

Deizm

Yaşamakta olduğumuz asırda, zaman eskisinden çok daha hızlı işliyor. Bugün hayatta olan insanlar arasında ikinci dünya savaşına, pek çok katliama, köklü değişim ve dönüşümlere, blokların parçalanışı ve devletlerin bölünüşüne bizzat şahit olmuş bazı kimseler dahi bulunuyor. Hayatın bu baş döndürücü hareketliliği, inanç ve düşünce sahasına da tesir ediyor ve her alanda olduğu gibi, inanç sahasında ya da başka alanlarda olmakla beraber bu sahaya da taalluk eden pek çok cereyan ortaya çıkıyor.

Bu cereyanların ortaya koymuş olduğu savunuların tamamen yeni olmadığını, bir kısmının eskinin tekrarından, bir kısmının ise eski iddialardan evrilerek ortaya konulmuş iddialar bütününden ibaret olduğunu itiraf etmemiz gerekiyor.

Her dönemde zuhur eden düşünce akımları, yalnızca tasavvur dünyasıyla kalmadı, edebiyattan sanata kadar her alana tesir edip belli bir

dönüşüme sebep oldu. İnsanlık bilhassa 18. asır Avrupa'sında ortaya çıkan bu anafordan, çok büyük darbe aldı. Mevcut dinlerin otoritesi büyük ölçüde sarsıldı.

İnsanlık artık 21. asra gelindiğinde önüne gelen bütün değerleri ezip dümdüz eden, sözde evrensel ahlâkî esaslar çerçevesinde bir inanç ve tasavvur dünyası inşa etme iddiasıyla hareket eden küreselleşme buldozerinin etkisine maruz kaldı. Siyaseti, beynelmilel münasebetleri, iktisadî yapıları, sporu, sanatı ve akla gelebilecek her türlü algıyı küreselleştirmeye yönelik düşünceler dini de hedef aldı.

Bu planın karşısında yer alan sivri uçların hepsinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Dinlerin de bu düzene karşı duran sinir uçları törpülenmeliydi. Yahudilik ve Hristiyanlığa tatbik edilen, İslâm'a da tatbik edilmek istendi. İnsanları dinlerini terk etmeye zorlamanın pratik bir sonuç vermeyeceği anlaşılınca, diğer dinlere tatbik edildiği gibi İslâm'ın da bu küreselleşmeye karşı duran hükümleri süratle tahrip edilmeye başlandı. Bilhassa laik yönetim biçimiyle beraber bir alternatif olarak öne sürülen deizm de bu açıdan önemli bir tehlike olarak karşımızda duruyor.

Deizmin son dönemde günden güne yayıldığına yönelik iddiaların gündemi hayli işgal ettiği görülüyor. Bu iddialar arasında zikredilen noktalardan bazılarının kurulmak istenilen düşünce yapısının tesisi noktasında mazeretten ibaret olduğunu ifade etmek ve bu akımın revaç bulmasına sebep olan hakiki saiklere yönelmek gerekiyor. Bu hakiki saiklerin temelinde de hiç şüphesiz, ilâh tasavvurundaki kırılmalar yatıyor.

A. Teşbih ve Tenzih Zemininde Baş Gösteren İtikadî Kırılmalar

Allah Teâlâ'nın ilk insan olan Hazreti Âdem'i ﷺ aynı zamanda peygamber olarak göndermiş olması, insanoğlunun düşünce dünyasının ilk insandan itibaren tevhid ile yoğrulduğu ve ilk düşünme biçiminin temelini de sahih Allah inancının oluşturduğu anlamına gelir. Allah Teâlâ, ilk peygamberden son peygambere kadar insanlara muhtelif şeriatlar vaz etmiş, inanç esaslarında ise herhangi bir değişiklik irade buyurmamıştır. Buna göre, tevhidden sapanlar ya kurgusal bir inanca yönelmişlerdir ya da tevhid akidesinde belli noktalarda kırılma yaşayarak saplantılara düşmüşlerdir.

İlâh tasavvuru konusunda sapmaların temelini, tenzih ve teşbih dengesini kuramamaktan kaynaklanan sorunlar oluşturur. En temel tanımıyla teşbih; zatı, sıfatları ve mabudluğu açısından Allah Teâlâ ile mahlûkat arasında benzerlik kurma anlamına gelir. Tenzih ise, Allah Teâlâ'nın; acizlik, eksiklik ve yaratılmış olmak gibi mahlûkata ait hususiyetlerden aşkın olma durumudur.[32]

Teşbih doğrultusunda bu sapma bazı inançlarda "antropoformik" (insan biçimcil) tanrı anlayışı olarak açığa çıkmıştır ki, bunun sonucu aynı zamanda "politeizm", yani çoktanrıcılıktır. Kendilerini İslâmiyet'e nispet eden bazı zümreler de çoktanrıcı bir ulûhiyet inancına sahip olmamakla beraber, Allah Teâlâ'yı mahlûkata benzetmeleri sebebiyle "Müşebbihe-Mücessime" olarak anılmışlardır.

Hristiyanların teslis akidesine savrulmalarının temel sebebi de yine bu dengeyi kuramamalarıdır. Tenzih konusunda aşırıya gitmelerinin sonucu olarak Hazreti İsa'yı ﷺ ulûhiyyet isnadı ile ilâh seviyesine yükseltmişlerdir. Genel itibarıyla Yahudiler ise bu aşırılığın karşı yakasında konuşlanmış, teşbihe düşmüşlerdir.[33]

Kendilerini İslâm'a nispet eden bazı filozoflar ve Mu'tezile'nin bazı müntesipleri tarafından da savunulan, Allah Teâlâ'nın mahlûkatı yarattıktan sonra işleyişle ve kulların fiilleriyle alâkadar olmadığı yönündeki inanç da, tenzih konusunda aşırılığa dayanır. Mevzu edinmiş olduğumuz deizmin ilâh tasavvuru da teşbih-tenzih dengesini kuramamanın bir sonucu olarak aynı vartayı sahiplenen bir sapmadır.

Aşırı tenzih anlayışının deistleri götürdüğü sonuç şu şekilde ifade edilmiştir: "Deistlere göre, Tanrı'nın kendini gösterim alanı evrendir, insan yaşamı değil. Bu iddiaları, insanın yaşam sürdüğü dünyanın hiç de Tanrı'nın mükemmelliğine yakışır bir dünya olmaması varsayımından hareket ederek seslendirmektedirler. Yaşadığımız dünyadaki noksanlıklar ya insanlara ya da Tanrı'ya referansla açıklanabilir. Tanrı kötülüklerin insanlardan kaynaklandığını buyurduğuna göre, 'dünyada kötülük

32 Tenzih ve teşbih hakkında detaylı malûmat için bkz. İmam Gazzâlî, *İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*, (Trc. Nedim Yılmaz), İstanbul, Hisar Yayınevi, ty., s. 13-14, 28, 47. vd.

33 Yahudi ve Hristiyanların inançlarına yönelik tenzih ve teşbih açısından değerlendirme için bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, (Trc. Muharrem Tan), İstanbul, Yeni Akademi Yayınları, 2006, s. 199-215.

neden var?' sorusuna verilecek cevap, bunun insan kazanımı olduğu şeklinde olmalıdır. Bu sonuç da bizi, Tanrı'nın insan yaşamıyla hiçbir şekilde ilgilenmediği, başka bir ifadeyle ahlâkın onun ilgi alanına girmediği sonucuna götürür. Bu sonuç, ahlâken kötü saydıklarımızdan Tanrı'yı sorumlu tutma huyumuzdan vazgeçmek gibi bir erdeme götürür."[34]

Allah Teâlâ'nın ilminin cüziyyata taalluk etmeyeceğine dair kanaat, İmam el-Gazzâlî'nin (ö. 1135) ﵀ da, filozofların küfür olan görüşleri arasında zikrettiği kanaatlerden biridir.[35] Deizmi farklı kılan bir başka husus da mücerret aklın, hakikati bulabileceğine, dolayısıyla peygamber gönderilmesine lüzum bulunmadığına yönelik kabuldür. Bu kabulün küfür olduğu konusunda da hiç şüphe yoktur.[36]

B. Deizmi Tetiklediği İddia Edilen Sebepler

Deizmi tetiklediği iddia edilen sebepler arasında, inançtan birçok alana kadar birtakım sebepler zikredilir. Bunları değerlendirmek istediğimizde inanca bağlı sebepler evleviyetle ele alınması gereken sebeplerdir.

1. İnanca Bağlı Sebepler

Deizmin tepkiselliği aktarılmaya çalışılırken birçok etkenden bahsedilirse de, kiliseye yönelik tepkisi daima ilk sırada mütalâa edilir. Her şeyden evvel şunu ifade etmek gerekir ki, Hristiyanlık Hazreti İsa'nın ﷺ refinden sonra Aziz Pavlus tarafından ortaya konulmuş bir dindir. Bunun bir dinden ziyade Pavlus Kristolojisi olarak değerlendirilmesi de daha doğrudur. Günümüzde Hristiyan dünyasının geneli tarafından kabul gören apokrif İnciller de Hazreti İsa'ya ﷺ vahy edilen mukaddes kitabı karşılamaz.

---

34 Şaban Ali Düzgün, "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Tebliğ Metinleri*, Van, Ensar Neşriyat, 2017, s. 6.

35 İmam Gazzâli, *Tehafütü'l-Felâsife*, (Trc. Bekir Karlığa), İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, s. 127-135.

36 İmam Mâturîdî ﵀ nübüvvetin ispatı konusunu müstakil bir bahis olarak ele almış ve deistlerin tutunduğu İbnü'r-Râvendî (ö. 913-914) ile Ebû İsa el-Verrâk'ın (ö. 861) nübüvveti inkâra yönelik kanaatlerinin tenkitini yapmıştır. Bkz. İmam Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, (Trc. Bekir Topaloğlu), Ankara, İSAM, 2002, s. 221-242.

Ortodoksluk olsun, Katoliklik olsun, tarih boyunca bu her iki mezhep de büyük bir zulüm üzerinde yükselmiştir. Hazreti İsa'nın ﷺ dinine iman edenler, konsilleri tertipleyenler tarafından büyük haksızlıklara maruz bırakılmış hatta yaşam hakları dahi ellerinden alınmıştır.

Kilise, mevcut otoritesini koruyabilme adına, önemli ilerlemeler kaydedildikçe ve birtakım icatlar ortaya konuldukça baskıcı tutumunu daha da artırdı. Bilim adamlarına ciddî yaptırımlar uyguladı. Kimileri cezalandırıldı, kimileri idam edildi hatta bazıları yakıldı. İlk muharrik olan ve âlemi yaratıp evrene ve insanlara müdahil olmayan bir tanrı fikri, bazı kesimler için böyle bir durum karşısında oldukça cazip geldi. Deizmin, düşünce dünyasında yarı dinî-yarı felsefî bir kimlikle sahne alması da bu konjonktüre bağlı olarak gelişti.

Deistler, kiliseye sadece baskıcı otoritesi açısından değil; teslis akidesi, vahyin varlığını inkâra bağlı olarak kutsal kitaba karşıtlık, kurtuluş düşüncesinin sadece Hristiyanlara tahsisi gibi konular ve esrarengiz olarak değerlendirilen kabuller üzerinden de karşı çıktılar.

Felsefî düşünceler, skolâstik düşünceden sıyrılabilmeye yönelik arayışlar, zuhur eden dinî ve siyasî savaşlar ve doğal teoloji de, deizmin ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda ayrı başlıklar altında ele alınıp değerlendirilmesi gereken konulardır.

15. asırdan itibaren Hristiyanlık içerisinde reform hareketinin ortaya çıkması, kilisenin yönlendirmesine bağlı olarak gelişip kabul gören geleneksel yapıyı da sorgulanabilir hâle getirdi. Mevcut geleneksel yapı bilimsel çalışmaların gelişimi konusunda büyük bir mani olarak görülüyordu. Deizm, açılan bu sorgulama kapısından içeri girmek suretiyle geniş bir hareket imkânı buldu.

Yahudilik ve Hristiyanlık içerisinde zuhur eden akımlar ile dine tepki olarak ortaya çıkıp geliştiği belirtilen deizm; sorgulama ve reform konusunda ve dahi her alanda gerçekleşen yenilikler noktasında ittifak hâlindeydi.

Şunu ifade etmek gerekir ki, inanç açısından ele alınıp değerlendirildiği takdirde, deistlerin karşı çıktığı belirtilen ve onlardan daha evvel Martin Luther (ö. 1546) tarafından başkaldırılan kiliselerin -fikrî

planda- savunulabilecek bir tarafı yoktur. Bununla beraber, söz konusu hareketlerin asıl maksadının; kurmak istedikleri düzene müdahale niteliği taşıdığını düşündükleri, Allah Teâlâ'nın ilk peygamberden son peygambere kadar sorumlu tuttuğu tevhidî düzeni engellemek ve dünya hayatını tanzime yönelik ahkâmı berhava etmek olduğu hususu önemle tespit edilmelidir.

Buna göre; deizmi, sadece tarihsel sürecine bakarak değerlendirmek ve *"Yaratıp çekilen, müdahil olmayan bir ilâh inancı"* olarak kabul etmek bizi doğru bir sonuca götürmeyecektir. En azından karşı karşıya bulunduğumuz tehlike, bu çerçeveyi çoktan aşmış bir tehlikedir. Konunun bu veçhesini doğru değerlendirebilmek için deizmin türevlerine yakından bakmak ve zihniyet kökenlerine inmek gerekir. Bu türlerden birinin; tevhidi günümüzde kimseye bırakmamakla beraber, aklı mutlaklaştırıp nasların manasını berhava eden kimselerin zihin yapısıyla olan benzerliği son derece dikkat çekicidir.

Deizmin kavramsal çerçevesinin beyan edildiği bir makalede bu türevlerinden birinin günümüzde kendilerini İslâm'a nispet eden bazı kimselerin din anlayışıyla paralelliği şöyle ifade edilmiştir:

"Örneğin Benjamin Whichcote (ö. 1683) gibi deizmin öncüsü sayabileceğimiz düşünürlerin temel kabulü şudur: 'Akıl doğal olanı keşfeder, doğaüstü olanı alır.' Ancak buna düşünür şunu da eklemektedir: 'Doğaüstü olarak kabul edilip alınanın bizler tarafından kabulünün ön şartı, bizde var olan doğaya ve akla uygunluk testini de geçiyor olmasıdır. Aksi takdirde reddedilmelidir. Böylece akıl en üst yargıç konumuna çıkarılmaktadır.'

Görüldüğü gibi deistlerin bir kısmı, dinin varlığını bütünüyle reddederken, bir kısmı, 'aklın testinden geçerek onaylanan dine evet' demektedirler."[37]

Dolayısıyla karşımızda bulunan bu problemi, zaman tünelinde kısa bir yolculuğa çıkıp zihniyet kökenleri açısından değerlendirmek en doğru tavır olacaktır.

[37] Şaban Ali Düzgün, *a.g.e.*, s. 4.

a) Deizmin Zihniyet Kökenleri

Maruz kaldığımız kara propagandanın temelinde, -daha önce de üzerinde durduğumuz gibi- ilâh tasavvurundaki bir kırılma yatmaktadır. Buraya odaklanmadan, tikel örnekler üzerinden yapılacak eleştiriler, bataklığı göz ardı edip de sivrisineklere savaş açan ve nafile uğraş veren bir zihniyetin misalinden ibaret kalacaktır.

Deizmi, ortaya çıktığı ve yayıldığı cenahın tarif ve tanımlamalarına göre ele aldığımızda, *"Varlığı akılla bilinebilen ve âleme müdahale etmeyen Tanrı anlayışı"* şeklinde bir tarifle karşılaşırız. Bu anlayışı Aristoteles'e (ö. 322 m.ö.) kadar gerilere götürebilmek mümkündür.

Bu inanış biçimi temelde "aşkın bir ilâh" tasavvuruna dayanır. Buna göre, yaratıcı tam aşkın olan bir ilk muharriktir. Dolayısıyla müdahil olmak bakımından evrenin dışında olmak zorundadır. Evrene müdahil olmak, bu aşkınlık açısından bir tür nakısadır. Bunu kavrayabilmek için vahye ihtiyaç yoktur; zira akıl, bunu kavrayabilmek için yeterlidir. Bu ön kabuller, deisti, ilâh tasavvuru konusunda mutlak tenzihe; akliyat konusunda ise bu olguyu tek otorite olarak kabule götürmüştür.

Din felsefesinde dinler; teist veya deist gibi birtakım tasniflere tabi tutulmaktadır. Bu tasniflerin birden fazla oluşu, söz konusu inanç biçimlerinin belli bir kategori tarafından kapsanmasının güçlüğünden kaynaklanmaktadır. Zira bu kavramların açıklanması noktasında zât ve sıfat açısından ciddi geçişkenlikler söz konusudur.

Bu tasnifat, dinlerin tanrı-evren münasebetini de kapsar. Bazı ilâh tasavvurlarında tanrı, evreni yaratan ve her daim yönlendiren bir konuma sahiptir. Bazı inanç sistemlerinde ise, ilk sebep olup aşkınlığından dolayı yaratılanlarla münasebeti bulunmayan bir konuma sahiptir. Bu, din felsefesinde "Deus Otiesus" olarak ifade edilir. Bu inanışlarda hakikatin kavranması ya mutlak akılla ya da ilk muharrik olan ilâha ulaşma konusunda aracılık özelliğine sahip tanrılar aracılığıyla söz konusu olabilir. Dolayısıyla bu anlayışın bariz iki örneği; deizm ve Arap politeizmidir.[38]

[38] Din Felsefesi açısından deizmin problemleri için bkz. Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2010, s. 178-183.

Bahsi geçen "aşkın ilâh" tasavvuru tarihte çok daha gerilere, antik yunan felsefesine kadar gitmektedir.

Antik Yunan'dan Mekkeli Müşriklere ve Yeniçağ Avrupa'sına Deist Düşünce

Varlık tartışmalarının antik dönem yunan felsefesindeki yerini nazar-ı dikkate aldığımızda deizmin tarihî kökleriyle, tanrının ilk muharrik olarak ifade edildiği ilâh tasavvurunda karşılaşırız. Aristoteles'e göre evren ezelidir; madde ve formlardan oluşmuştur. Buna göre, "Tanrı'nın Hıristiyanların veya Müslümanların anladıkları veya kabul ettikleri anlamda evrenin, tabii bu arada insanın yaratıcısı olmadığı açıktır. Aristoteles maddenin ezeli olduğunu ve onun ezeli olarak hareket içinde bulunduğunu, aynı şekilde formun da ezeli olduğu ve ezeli olarak maddeyi forme ettiğini, yani biçimlendirdiğini kabul etmektedir. Aristoteles'te Tanrı, en dış küreye, evren küresine ilk hareketi veren bir ilk hareket ettirici olarak kabul edilmektedir."[39]

Aristoteles'e göre tanrı, yaratıcı değildir; dolayısıyla deistlerin ilâh tasavvurunun, Aristoteles'in özetle aktardığımız ilâh tasavvuruyla tam olarak örtüştüğünü ifade edebilmek zordur. Bununla beraber, bu görüşün, deizmin ilâh tasavvuruna bir şekilde kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. Aristoteles'in görüşüne benzer görüşler, ilerleyen asırlarda muhtelif filozoflar tarafından da savunulmuş, belirli bir düşünce biçimi olarak detaylandırılmıştır.

Bahsettiğimiz ilâh tasavvurunun deizmle olan alâkası açısından Aristoteles'in ilâh tasavvurunu oluşturan temel unsurun aşkınlık olduğunu bir kez hatırlamamız lâzımdır. Ona göre ilk muharrik olan tanrı, ahlâk ve mükemmellik örneği olmak bakımından maddeyle bağlantılı bulunmaktan münezzehtir.

İngiliz Aydınlanmasına Kaynaklık Eden Sofistler

Deizmin tarihî kökleri söz konusu olduğunda dikkat çeken bir başka akım da sofistlerdir. M.Ö. 5-6. asırda ortaya çıkmış olan sofistler,

[39] Ahmet Arslan, *İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2007, s. 201.

kendilerinden önce gelişmiş aklî disiplinden faydalandılar. Zira onlardan evvel birçok düşünme biçimi/sistemi zuhur etmişti. Bu birikimi değerlendirme ve mukayese imkânına sahiptiler.

Bu akımın ortaya çıkışından önce, Yunanlılar Perslerle büyük bir mücadele hâlindeydi. Bu durum halkın genel eğitim seviyesinin yükseltilmesini zorunlu kıldı. İyi bir yere gelmek isteyenlerin, hem iyi yetişmeleri, hem de düşüncelerini iyi bir şekilde ifade edebilen güçlü hatipler olmaları gerekiyordu.

Yunanca "sophistai" kelimesi, "bilgelik öğreten" anlamına gelir. Sofistler, kısaca ifade etmeye çalıştığımız duruma bağlı olarak, şehir şehir gezip düşünce ve hitabet alanlarında öğrencilere eğitim veren kimselerdi. İşlerini para karşılığı yapıyorlardı ve yaptıkları işin faydalı olması, onlar için ön plandaydı.

Bu faydacı yaklaşım onları zamanla her alana yönelik faydacı-çıkarcı bir anlayışa götürdü. Onlar için, faydalı olmayan lüzumsuzdu. Bunun tespiti de her şeyden önce şüpheyi gerektiriyordu. Bu sebeple, düşüncelerinin ve ahlâk anlayışlarının temeline şüpheyi yerleştirdiler. Bu kuşkucu yaklaşım sofistleri, hemen her şeye karşı ciddi şekilde mesafeli bir duruşa götürdü. Eleştirel olmak, onların en temel özelliği hâline geldi. Başlattıkları düşünce akımında, tanrıya insan ve toplum açısından bir bakış ortaya koydular. Aralarında, dinin insanlara karşı itaat için kurgulanmış/uydurulmuş; ahlâkî-siyasî mülâhazaların ürünü olduğunu savunanlar dahi çıkmıştır.

Onların dine yaklaşımlarını ve başta deistler olmak üzere, sonraki asırlarda gelecek olan şüphecilere yönelik kaynaklıklarını şu sözler açık bir şekilde anlatmaktadır: "Geleneksel dinî inançlara saldırırken, kendilerinden sonra gelecek olan filozoflara yol göstermişlerdir. Devleti ve yasaları eleştirirken de felsefeye dayalı bir devlet ve siyaset anlayışını benimsemişlerdir. Sofistler, eleştiricilikleriyle felsefeyi daha sağlam temellere oturması, ilk ilkelere yönelmesi için adeta zorlamışlardır."[40]

[40] Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*, İstanbul, Say Yayınları, 2017, s. 56-57.

Sofistlerin ilâh tasavvuru ve dine bakış açıları noktasında, Protagoras (ö. 420 m. ö.) özellikle önem taşır. Zira o, "İnsan her şeyin ölçüsüdür" ilkesiyle ve bilinmezlik düşüncesiyle öne çıkmıştır. Ona göre, sübjektif bakış açısıyla elde edilen düşüncelerin başkalarına da teşmil kılınması meşru bir iştir.

Bu bağlamda Gorgias (ö. 376-374 m. ö.) da fikirleriyle öne çıkmış ve inanılan değerlerin kurgusal olduğunu kabul etmekle ve duyu organlarıyla algılanabilen şeyler dışında bir gerçekliğin bulunmadığını savunmakla deist düşünceye uzanan yola önemli katkılar sağlamıştır.

Açılan bu yol nihayetinde Aydınlanmacılığın zihniyet köklerini oluşturmuş, bu zihniyet de sahiplerini dini, ya inkâra ya da pozitivist bir yaklaşımla kurmak istedikleri düzene göre şekillendirmeye götürmüştür. Nitekim deizmin lokomotifi konumunda bulunan şahıslar, gerçeği kavramak için aklın yeterli olacağı kabulüyle, dinî metinler de dâhil hiçbir şeyi hakikat olarak kabul etmemiş ve düşünce sistemlerini de tamamen bu zemin üzerinde yükseltmişlerdir.

Cahiliye Devri İlâh Tasavvuru ve Deizme Dönük Yüzü

Cahiliye devri Arapları arasında, dehrîlik de dâhil muhtelif inançlara mensup kabileler mevcuttu. Mekke çevresi ve hassaten Kureyş kabilesi ise daha ziyade putperestti. Onların putperestliğine ve inançlarının tutarsızlığına Kur'ân-ı Kerim'de önemle dikkat çekilmiştir.

"Onlar Allâh'ı bırakarak, kendilerine hiçbir zarar veremeyecek, onlara hiç bir fayda da temin edemeyecek şeylere taparlar, bir de: 'İşte bunlar (dünyadaki mühim işlerimizde de, diriltilecek olursak kıyâmet günü) Allâh katında (da) bizim şefaatçilerimizdir!' derler. (Rasûlüm!) De ki: 'Siz ne göklerde ne de yerde (ortağı olarak) bilmemekte olduğu şeyleri(n size şefaat edeceğini) mi Allâh'a haber veriyorsunuz?' (Herhangi bir kimseyi Kendisine ortak etmekten arılık ve) tenzih O'na! Zaten O, onların ortak koşmakta oldukları şeylerden dâima pek yüce olmuştur."[41]

Onlar, Allah Teâlâ'yı yerlerin ve göklerin yaratıcısı olarak görürlerdi:

41 Yunus, 18.

"Habîbim! (O inkârcılara) de ki: "Yer(yüzü) ve içinde bulunanlar kime âittir? Eğer (bu hususu) bilmekte olduysanız (söyleyin bakalım)!" Muhakkak ki onlar (derin düşünmeye muhtaç olmadan, mecburen) "Allâh'a âittir!" diyeceklerdir..."[42]

Onlar, Allah Teâlâ'ya inandıklarını savunmakla beraber, başka varlıklara taptıklarını da açıkça itiraf ediyorlardı:

"Âgâh olun! Hâlis din ancak Allâh'a mahsustur. O kimseler ki; O'nu bırakıp (putları ve melekleri) birtakım dostlar (ve ilâhlar) edinmişlerdir; (onlar Allâh'ı inkâr etmiş değillerdir, fakat:) "Biz onlara ancak bizi Allâh'a tam bir yakınlıkla yaklaştırsınlar diye ibadet etmekteyiz!" (demişlerdir)..."[43]

Ayet-i kerimlerden de anlaşılacağı üzere, onlar Allah Teâlâ'nın varlığı konusunda herhangi bir şüphe içerisinde değillerdi. Buna mukabil, sözde aşkın bir tasavvurla onu dünyaya karıştırmayıp hayatın dışına itmekteydiler. Atalarından tevarüs ettiklerini söyledikleri, menfaatlerine uygun, yaşam biçimleriyle çelişmeyen ve çatışmayan türden birtakım yetkiler yükledikleri putları yardımcı ve en önemlisi de hayatın içine nüfuz eden ilâhlar ediniyorlardı.

İlâh tasavvuru ilk muharrik anlayışına dayanan antik yunana ait düşünce biçimi, Arap politeizmi ile işte tam da bu noktada ittifak hâlindedir; hayata müdahale etmeyen, sosyal hayatı ve hukukî sahayı tanzim etmekten uzak, aşkın(!) bir ilâh...

Cahiliye devri putperest toplumunun inanç kodları hakkında şu açıklama yapılmıştır: "Eski Arap dininin en dikkat çekici özelliği inanç sisteminde politeizme dayalı bir tanrılar panteonuna yer vermesidir. Özellikle Orta Arabistan'ın göçebe ve yarı göçebe kabileleri arasında politeizm ve buna bağlı olarak paganizm hâkimdi. Arapların tanrılar panteonunun başında -diğer birçok politeist geleneğe paralel tarzda- bir üstün güç bulunmaktaydı. Araplar bu üstün gücü Allah ismiyle adlandırmaktaydılar. Araplarca inanılan Allah, Mircea Eliade'nin kavramıyla bir çeşit deus otiosustu; yani evreni yaratan, düzenleyen, rızıklandıran ve sonra aşkınlığından dolayı evrenle ve insanla

[42] Mu'minun, 84-88.
[43] Zümer, 3'ten.

ilişkileri daha alt düzeydeki aracı varlıklara devreden bir güçtü. Nitekim Kur'ân'da da ifade edildiği gibi, Araplar, tanrılar panteonunda yer alan diğer tanrısal varlıklara, onlar kendilerini bu üstün güce, yani Allah'a ulaştırsınlar diye tapındıklarını düşünmekteydiler."[44]

Onların, Allah Teâlâ'yı aşkın ve hayata müdahale etmeyen bir yaratıcı kabul ettikleri ve söz konusu müdahalenin ancak putlar eliyle gerçekleşebileceği yönündeki inançları tarihî kaynaklarda şöyle beyan edilmiştir: "Her putun önünde fal oklarının bulunduğu torbalar mevcuttu. Birbirinden farklı olan bu torbaların her biri değişik durumlar içindi. Örneğin sefere çıkanlar, içinde 'evet' ve 'hayır' okları bulunan torba kullanırken; diğer durumlar için, içinde 'yap', 'yapma', 'evet', 'hayır', 'hayırlı', 'şerli', 'yavaş', 'hızlı' veya üzerinde hiçbir şey yazılı olmayan okların yer aldığı torbalar mevcuttu. O dönemin en önemli konularından biri olan nesebe iltihak için üzerinde 'mulsak' veya 'serih' yazılı iki ok bulunan torba ayarlanmıştı. Üzerinde 'ma' yani 'su' yazılı okun bulunduğu torbanın su arayanlar için kullanıldığı rivayet edilmektedir."

"Put aracılığıyla Allah'ın emrini öğrenmek isteyen kişi, önce 'sâdin' olarak isimlendirilen mabet görevlisine gelir ve ona derdini anlatırdı. Daha sonra sâdin elindeki fal oklarının bulunduğu çantayla putun huzuruna gelir ve 'Ey Rabbimiz [falanca şu ihtiyacı için sana başvurmaya geldi] hangisi kendisine hayırlı ise onun çıkmasını sağla!' der ve çantadaki oklara başvururdu. Çıkan ok Allah'ın emrini ifade ederdi. Dolayısıyla oku çekenin eğer puta tam bir bağlılığı varsa, bu sonucu hiç tartışmadan, 'Rabbim bana bunu emretti.' veya 'Rabbim bana bunu yasakladı.' der işine veya evine giderdi."[45]

Cahiliyedeki bu inancın, pratik hayata bakan yönü hakkında şu noktalara dikkat çekilmiştir: "Bu bağlamda Cahiliye dönemi, Allah'ın insanı yöneten ve yönlendiren, egemen olan tek üstün güç olarak kabul edilmesine karşı ulûhiyet ve rubûbiyette Allah'a çeşitli şeylerin/güçlerin

---

44 Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 542-543; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*, Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 16-17; Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 72.

45 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bari Şerhi Sahîh el-Buhârî*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1379, c. 8, s. 277.

ya da değerlerin ortak koşulduğu, bireysel ve sosyal yaşamda Allah'ın koymuş olduğu kurallar ve sınırlar yerine başka değer yargılarının ölçü alındığı ve toplumsal yaşamda zulüm, baskı ve ahlâksızlığın egemen olduğu bir dönemi ifade eder."[46]

Mekkeli müşriklerin kıymet verip ibadet ettikleri putların başında Hübel gelirdi; onun peşinden de Uzza! Onların bu iki puta yükledikleri mana, Allah Teâlâ'nın kulların işlerine müdahale etmediğine yönelik inançlarını da ortaya koyar.

Uhud gazvesinin başıdır. O dönemde İslâmiyet'i henüz kabul etmemiş olan Ebû Süfyan ﷺ meydan okurken: "Hübel, yücel!" diyerek seslenir. Ashâb: "Allah Teâlâ yücedir!" şeklinde mukabele eder. Bunun üzerine Ebû Süfyan ﷺ: "Bizim Uzza'mız var!" şeklinde karşılık verir.[47]

O, bu çıkışıyla, Allah Teâlâ ile birlikte olan mü'minlere karşı, Hübel ve Uzza'nın yardım ve bereketiyle galip gelebileceğine yönelik inancını ifade ediyordu.

2. Din-Bilim Münasebeti

İnsanların deizme sürüklenmesinin sebepleri arasında zikredilen bir başka husus da din ve bilim ilişkisidir. İslâmiyet, insanlar için dünya-ahiret dengesini bütün formülleriyle ortaya koymuş bir din olarak, bilimsel çalışma ve gelişmelere karşı değildir. İslâmiyet ile bilim arasında bir çatışma olduğunu düşünenler, din ve bilim kavramlarını zihin dünyalarında ne şekilde konumlandırdıklarına bakmalıdırlar. Bilim demek, sınırsızca her iddiayı ortaya atabilmek demek değildir.

Nitekim İslâmî tedrisat sisteminde asırlar boyunca İslâmî ilimler ve bilimsel alanlar birlikte okutulmuş, bu eğitim müesseselerinden, batının bilim adamı tarifine uygun pek çok önemli âlim ve icat sahibi şahsiyetler çıkmıştır.[48]

---

[46] Şinasi Gündüz, "Cahiliye Dönemi Arap Putperestliği", *Cahiliye Araplarının İlâhları*, Ed. Mahfuz Söylemez, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 12.

[47] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Trc. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994, c. 4, s. 48.

[48] Müslümanların bilime verdikleri değer için bkz. Fuat Sezgin, *İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, 2004.

Deizm bağlamında din ve bilim çatışmasından bahsedenler, bilim konusunda batının bakış açısını esas alanlardır. Oysaki batının bilim anlayışı, deneysel çalışmaları esas olarak kabul eden bir anlayış olup her savunusu ya da iddiası dinle bağdaştırılabilir bir anlayış değildir. Konunun bu boyutu açısından batılı sosyal bilim kuramının temel kabullerini irdelemek yerinde bir davranış olacaktır.

1. Bilim Tanrı'yı değil, insanı merkeze alır. İnsan her şeyin ölçüsüdür. Teo-Santrik değil Homo-Santriktir.
2. Vahye dayanan kitabi din değil, akla dayanan tabii din esastır.
3- Kuralları Tanrı değil, insan koyar.
4. Hakikat verili değil, kazanılan bir bilgi nesnesidir. Bu nedenle hakikate giden bilgiye rasyonalizmin ve empirizmin metoduyla ulaşılır.
5. Tabiat kutsal veya manevi boyutları olan bir obje değildir.
6. Doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de evrensel, değişmez yasalar vardır.[49]

Bu kabullerle bezenmiş bir zihniyete sahip olup da modern bilimin iddialarını Kur'ân-ı Kerim ile telif etmeye çalışanlar, nasları te'vil etme yolunu tutarak pratikte deistlerin ya da ateistlerin zihin dünyasından pek de farkı bulunmayan bir düşünce yapısına sürüklenmişlerdir.

Son dönemde din-bilim münasebetine ilişkin tartışmalarda en çok öne çıkan konunun evrim olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu teoriyi İslâm ile telif etmeye çalışanların, insanın yaratılışı, bahusus Hazreti Âdem'in ﷺ yaratılışı ile ilgili nasları te'villeri, sözünü ettiğimiz düşünce yapısının tavrı konusunda önemli bir örnektir.

Bu noktada yapmamız gereken şey; geçmişte önemli bilimsel başarılara imza atmış olan âlimler gibi, vahyi ve bilimsel veriyi İslâmî bilgi usulü doğrultusunda yerli yerine yerleştirmektir. Bu sağlandığı takdirde,

---

Müslümanların bilim dünyasına katkıları için bkz. Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2008.

49 Mahsum Aytepe, "Deizm - Bilim İlişkisi ve İslâm Düşüncesi", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Tebliğ Metinleri*, Van, Ensar Neşriyat, 2017, s. 203.

bilimsel çalışmalar dinin daha iyi anlaşılmasına hizmet edecektir. Nitekim kelâm âlimlerimizin ve müfessirlerimizin bazı nasların manasını açıklarken bilimsel verilerden yararlanmış olmaları da bu tecrübeye sahip olduğumuzu göstermektedir.

3. Yaşar Nuri Öztürk ve Bazı Referansları Üzerine

Daha evvel özetlemeye çalıştığımız tarihî serüvene paralel olarak, zaman zaman İslâm dünyasında da Allah Teâlâ'nın aşkınlığı bağlamında deizmin savunularına benzer kanaatlere sahip kimseler bulunmuştur. Bu yaklaşımlar daha çok "ilhâd" kategorisinde ele alınmakla birlikte, mezhepler kategorisinde "İlâhiye" fırkası olarak da anılmıştır. Bu şahıslar, ümmet içerisinde fikrî olarak pek bir varlık gösterememiş silik bir ilhâdî görüşün zayıf savunucularından ibaret kalmışlardır.

a) Öztürk'ün Referans Gösterdiği Mezhepler ve Şahıslar

Yaşar Nuri Öztürk de âhir-i ömründe kaleme aldığı "Deizm" adlı kitabında, kendisini bu gibi şahısların kanaatleri ve bazı mezheplerin görüşleriyle refere etmeye çalışmıştır. Aklı mutlaklaştırmış olmaları yönüyle Cehmiyye ve Mu'tezile; siyasî duruşu sebebiyle Mürcie mezhebini birer başlık olarak ele alıp özellikle peygamber inancına dair kanaatlerine hiç değinmeden açıkça istismar etmiştir.[50]

İlerleyen sayfalarda alâkalı-alâkasız şahısların isimlerini ayrı başlıklar altında zikretmiş ve altlarını da mugalâtalarla doldurmuştur. Zikrettiği isimler arasında, Yaşar Nuri Öztürk'ün iddiaları karşısında Ebû Bekr er-Râzî'nin (ö. 925) üzerinde durmak ve diğer bazı şahıslara temas etmek yararlı olacaktır.

1. Ebû Bekr er-Râzî (ö. 925)

Yaşar Nuri Öztürk, Ebû Bekr er-Râzî'nin deistliğinden şüphe etmez ve onu, bu akımın en çaplı ve en cesur temsilcilerinden biri olarak takdim eder. Prof. Dr. Mehmet Aydın'ın şu değerlendirmelerine yer verir:

50 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç: Deizm (Teofilozofik Bir Tahlil)*, İstanbul, Yeni Boyut, 4. Baskı, 2015, s. 110-113.

"Son derece zengin ve çeşitli dinî fikirlerin doğup geliştiği İslâm âleminde 'deizm' diye adlandırabileceğimiz bir cereyan yoktur. Olsa olsa deizmin bazı görüşlerini andıran fikirlere sahip Müslüman düşünürlerden bahsedilebilir. Sözgelişi, ünlü tabip-filozof Ebû Bekr er-Râzî'nin, Allah'ın varlığının, ahlâk kanunlarının, ruhânî hayatın mahiyetinin akılla bilinebileceğine inandığı, dolayısıyla peygamberliğe gerek olmadığını, hatta peygamberlerin birbirlerini nakzeden kişiler olduğunu öne sürdüğü söylenmektedir. Eğer Râzî'nin bu görüşlere sahip olduğunu kesin olarak ispat edebilseydik, onu deizmin belli bir çeşidinin içine yerleştirebilirdik."[51]

Yaşar Nuri Öztürk, Prof. Dr. Mehmet Aydın'ın bu değerlendirmesini beğenmez ve onu Ebû Bekr er-Râzî'nin görüşlerine vukûfiyetsizlikle suçlayıp ilgili görüşlerin mevsukiyeti konusunda Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö. 933-34) bir kitabını adres gösterir.[52]

Ebû Bekr er-Râzî'nin görüşlerinin, deist olarak nitelendirilebilecek durumda olup olmadığını tespit edebileceğimiz, günümüze ulaşmış bir eseri bulunmamaktadır. Zira elimizdeki eserlerinin tamamına yakını tıp alanında vermiş olduğu eserlerdir.

Yaşar Nuri Öztürk'ün, Şiî-İsmailî olan Ebû Hatim er-Râzî'nin kitabından hareketle Ebû Bekr er-Râzî'nin deistliğinden şüphe etmemesi, ortaya atmış olduğu, geçmişin kötü tekrarlarından ibaret olan iddialarının da yöntem açısından irdelenmesi gerektiğini ifade eder. Gerek hadis kitaplarının, gerekse de ulemaya nispet edilen kitapların müellif nüshaları ya da ravi nüshaları elde mevcut bulunmasına rağmen onlar hakkında şüphe izhar eden birinin bu tavrı, hiç şüphesiz tutarlılığı hakkında önemli bir ipucu vermektedir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 767) ﵀ hakkında yazarken, rivayetleri sıhhat-zaaf durumuna hiç bakmaksızın boca etmiş olması da, bu tutarlılık yönündeki değerlendirme açısından ihmal edilmemelidir.[53]

---

51 Yaşar Nuri Öztürk, *a.g.e.*, s. 107.

52 *a.g.e.*, s. 108.

53 İlgili kitabın künye bilgileri: Yaşar Nuri Öztürk, *Arapçılığa Karşı Akılcılığın Öncüsü İmamı Azam Ebu Hanife (Esas Fikirleri Gölgelenen Önder)*, İstanbul, Yeni Boyut, 16. Baskı, 2009. Yaşar Nuri Öztürk bu kitabında, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ﵀ ile ilgili ne kadar asılsız rivayet varsa hepsini toplamış ve onun gerçek kimliğini yansıtan ya da ulemanın ona bakış

2. Öztürk'ün Zikrettiği Diğer İsimler

İlgili kitapta Ebû Bekr Râzî'den sonra, deistliği konusunda şüphe edilmeyeceği belirtilen bir diğer şahıs olarak İbnürrâvendî takdim edilir. Âhir-i ömründe ilhâdî görüşlerinden tevbe ettiği de belirtilen bu zât, Yaşar Nuri Öztürk tarafından epeyce methüsena edilir. Yazar, onun peygamberlik müessesesini reddetmediği kanaatindedir. Onu tezkiye için hayli uğraş veren Öztürk, sözü İmam el-Gazzâlî'ye ﷺ getirmeden ve acımasızca eleştirmekten de geri durmaz.

İlerleyen sayfalarda Kadı Abdülcebbâr'ın (ö. 1025) ardından, Râğıb el-İsfehânî (ö. 1108-9), İzzeddin bin Abdisselâm (ö. 1262) ve Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 1392) gibi âlimler de deizme kapı aralayan zevat arasında zikredilirler. Akla vurgu yapmaları, siyasî otoritenin zulmüne karşı hakkı haykırmaları ve bazı naslarla ilgili yorumları sebebiyle onlar bu kategoriye dâhil edilmişlerdir ki, bu durumun ne derece akıl almaz bir durum olduğu, söz konusu şahsiyetlerin hâl tercemelerine az bir derece vakıf olan kimseler için dahi izahtan varestedir.[54]

4. İleri Sürülen Muhtelif Konular

Deizmi, Allah Teâlâ adına bir mücadele olarak tanımlayan Yaşar Nuri Öztürk, bu akımın ortaya çıkışı ve gelişimine sebep olan unsurları alabildiğine genişletmiş ve kitabının önemli bir bölümünü bu konuya hasretmiştir.

Din temsilcilerinin örtülü bir şekilde ilâhlığa soyundukları, din dışı dayatmalarda bulundukları, riyayı dinleştirdikleri ve dilediklerini dinin dışına atma salahiyetini kendilerinde gördüklerine yönelik iddialarını başlıklar altında ele alır.

---

açısını belirten durum olarak takdim etmiştir. O, ilgili kitabının birkaç yerinde İmam Kevseri'den de bahsetmiş, fıkıhta otorite olduğunu beyan ettikten sonra Hanefî mezhebini methüsena eden kanaatlerini ve mezhebi müdafaa cihetindeki tavrını kaydetmiştir. Buna karşın, esas aldığı rivayetlerin asılsızlığına dair İmam Kevseri'nin yaptığı çalışmalardan ve kaleme almış olduğu; *Te'nîbü'l-Hatîb ve en-Nüketü't-Tarîfe* gibi müstakil kitapların, rivayetlerle ilgili sıhhat-zaaf tespitlerinden hiç bahsetmeyerek okuyucularını aldatmıştır. Zaman zamansa hızını alamayıp İmam Kevseri'ye acımasızca hücum etmiştir.

54 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç: Deizm (Teofilozofik Bir Tahlil)*, İstanbul, Yeni Boyut, 4. Baskı, 2015, s. 127-140.

Halkın malına tasallut, yalan ve talana destek çıkma, tahrifçilik, ilham ticareti, peygamberleri ilâh seviyesine yükseltme, ruhsallık anlayışı, dünyevileşmeye karşıtlık gibi ithamlar da yine Öztürk'ün din adamlarına yönelik, müstakil başlıklar altında ele aldığı iddialar olarak karşımıza çıkar.

Bütün bu iddiaları ele almadan önce, Yaşar Nuri Öztürk'ün Kur'ân'dan hareket iddiasıyla ilgili, bu problemin temelinde Kur'ân-ı Kerim'i anlama konusuna dair imanî ve usulî bir hatalar zincirinin yattığını belirtmek gerekir. Kitapta, bilhassa Hristiyan din adamlarına yönelik başlayan eleştiriler ilerleyen sayfalarda İslâm âlimlerini de içine alacak şekilde genişletilirken takip edilen yol, ayet-i kerimelerin bağlamından ve yine başka ayetlerle oluşturduğu konu bütünlüğünden koparılmasından ibarettir. Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse, kitapta bir kimse için iman edip etmeme açısından belirleyici olan unsurlara yönelik çarpıtma gündeme getirilebilir.

Öztürk'ün bu konuya dair beyanları şu şekilde:

"Din sınıfının en büyük kötülüklerinden biri, geliştirdiği tahakküm ve fesat teolojisini işleterek insanların imanları hakkında karar verme yetkisi kullanmaya kalkmasıdır..."

"(...) Din zebanilerinin kullandıkları tahakküm teolojisi, bu zebanilere onun bunun imanını onaylama veya reddetme yetkisi vermektedir. Allahlık iddia etmenin en sinsi şekli böyle bir yetki kullanmaya teşebbüstür. Çünkü imana onay hakkı, Tanrı'nın tekelindeki yetkilerden biridir. Bu yetkinin peygamberlerce kullanılması bile, ancak kendilerine açık vahiy gelmesi hâlinde mümkündür..."

"(...) İmana onay, din meselesinin en hassas konusudur. Ona onay hakkını Allah'ın dışında birilerine kullandırmaya kalktığınız anda din adına en zehirli dinsizliği yapmaya başlarsınız. Akıl almaz, sonu gelmez hatalar, zulümler birbirini izler..."[55]

Yaşar Nuri Öztürk'ün dinî alanda yıllar yılı gerçekleştirdiği faaliyetlerinin asıl maksadının ne olduğu, ölmeden önce kaleme aldığı -üzerine konuştuğumuz- kitabından açıkça anlaşılmış olmalıdır. Onun tavrı, deist bir bakış açısıyla İslâm'ın nasıl ele alınabileceğini ve bu yaklaşımın bir kimseyi hangi neticelere ulaştıracağını göstermesi açısından son derece önemlidir.

55 *a.g.e.*, s. 247-248.

Tarih boyunca gelip geçen düşünce biçimleri içerisinde kendini İslâmiyet'e nispet edenler arasında da uç fikirlere kapılanlar olmuştur. İnsanın olduğu yerde bu tür arızaların yaşanması kaçınılmazdır.

Allah Teâlâ'ya, vahye ve peygamberlik müessesesine inanan birinin, bir kimsenin İslâm'a girişi veya dinden çıkışı konusunda birtakım hükümlerin vaz edilmiş olmasını anlamsız bulması veya reddetmesi beklenemez. Zira husule gelen bütün mezhepler bu konuda birtakım hükümlerden bahsetmiştir.

Muhakkak ki bir kimsenin iman sahibi olup olmadığını kati olarak bilebilmek, kalplere nüfuz etme imkânı bulunmadığından mümkün değildir. Ancak Kur'ân ve Sünnet bu konuda önemli ölçüler vermiş ve ulema da bu ölçülerden yola çıkarak bu alanda belli bir hukukî çerçeve çizmiştir.

Vahiy ürünü olmayan kurgusal bir kitaba ve dine dayanarak insanları din dışı olarak değerlendirebilecek bir salahiyeti kendilerinde bulan papazlarla, vahiy olduğu konusunda hiçbir şüphe öne sürülemeyecek olan Kur'ân'a ve Hazreti Peygamber'in ﷺ sünnetine tâbî olarak hüküm verenlerin durumu nasıl bir olabilir?!

Yaşar Nuri Öztürk'ün, insanların imanı ile ilgili hüküm vermenin sadece Allah Teâlâ'ya ait olduğunu beyan ederken, Sahâbe ﷺ döneminden itibaren ümmetin bu günlere ulaşan tecrübesini büyük hakaretlerle bir çırpıda yaftalama hatta onları ilâhlık iddiasında bulunma ve kendilerine şirk ve küfür isnad etme gibi tavırlardan hiçbir şekilde çekinmemesi son derece dikkat çekicidir. O bir başka eserinde küfür ehlini tespit etmenin yolunun Kur'ân'ın vurgularından geçtiğini söyleyerek küfür ehliyle mücadelenin lüzumunu şöyle ifade eder:

"Kur'ân, küfür ehliyle mücadeleyi esas almakla birlikte, zaman ve şartların durumuna göre onlara: "Sizin dininiz sizin, benim dinim benim." (Kâfirûn suresi) diyerek kenara çekilmeyi de geçerli saymaktadır. Seçim, iman sahiplerinin, içinde bulundukları duruma göre, bizzat onlar tarafından yapılacaktır."[56]

[56] Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, İstanbul, Yeni Boyut Yayıncılık, 26. Baskı, 2014, c. 1, s. 694.

Öztürk'e göre, küfür ehlinin kim olduğu Kur'ân'dan yola çıkılarak yani ictihadla tespit edilmeli ve gereken mücadele verilmelidir. Oysaki sayfalarca yerden yere vurduğu ve "gelenek" olarak ifade ettiği Ehl-i Sünnet'e mensup kadılar da, küfür ehlinin tespiti konusunu ictihadî bir konu olarak görür; Kur'ân ve Sünnet'in hükümlerine göre tespitte bulunur ve yine Kur'ân ve Sünnet'in ahkâmı doğrultusunda birtakım tedbirler alıp uygularlar.

Hiç şüphesiz ki, Öztürk'le küfür ehlinin tespiti konusunda ortaya çıkan görüş ayrılığı, dinin kaynağı konusuna gelip dayanmaktadır. Bununla beraber, Ehl-i Sünnet'in bu konudaki kanaatini ve elden bırakmadığı insaf ölçülerini ortaya koymakta -en azından Öztürk vb. şahısların görüşlerinden etkilenmiş olanlara yönelik- faydalar vardır.

1. İslâm Dünyasında Deizmi Körüklediği İddia Edilen Diğer Hususlar

İslâm dünyasında deizmi körüklediği iddiasıyla birçok konu öne sürülür. Bu noktada en büyük hedef, Ehl-i Sünnet'tir. Ulemanın bazı ayet-i kerimelere verdiği manaların Kur'ân'ın genel ilkelerine aykırı olduğu iddiasında bulunurlar. Hadis-i şerifleri, kurguladıkları sözde Kur'ânî anlayışa uygun olmadığı gerekçesiyle reddederler. Bununla da kalmayıp bu mana ve mefhumların, akıl almaz mana ve mefhumlar olduğu gerekçesiyle, insanların deizme sürüklendiğini savunurlar. Bu konular arasında, Yaşar Nuri Öztürk'ün "Deizm" kitabında da genişçe ele aldığı "Küfür Ehlinin Tespiti" konusu önemli bir yer tutar.

Ehl-i Sünnet'e Göre Küfür Ehlinin Tespiti

Ehl-i Sünnet akide metinlerinin tamamında, tekfirden sakınılması ve bu konuda büyük hassasiyet gösterilmesi emredilir. İmam et-Tahâvî (ö. 933) bu hassasiyeti şöyle ifade etmiştir:

"Ehli kıbleden günahkâr ve iyi kişilerin peşinde namaz kılmayı ve bu kişilerin üzerine cenaze namazı kılmayı caiz görürüz. Ehli kıbleden hiçbir kimseyi cennete ve cehenneme indirmeyiz. (Girdirmekte kesin konuşmayız) Küfür, şirk ve nifaktan bir şey onlarda zahir olmadıkça

bunların aleyhine küfürle, şirkle, nifakla şahitlik etmeyiz. Onların gizli hâllerini Allah'a havale ederiz."[57]

İmam et-Tahâvî, bizlere önemli bir miras olarak bıraktığı akide metninde kişiyi iman dairesi içerisine sokacak hususları beyan ettikten sonra, iman dışına çıkaracak hususlara dair tespiti de şöyle aktarır:

"Kul imandan ancak, kendisini imana dâhil eden şeyi inkâr etmekle çıkar. (İman maddelerinden sayılan hükümleri inkâr, küfürdür.)"[58]

İslâmiyet, belli şartları olan ve giriş-çıkışı konusunda da esasları bulunan, Allah Teâlâ'nın insanlar için seçtiği ve tensip buyurduğu dindir. Bu dinin tatbiki de kullara aittir. Dolayısıyla hukukî açıdan böyle bir müessesenin varlığı kaçınılmazdır. Öztürk'ün de dediği gibi, mü'minler küfürle mücadele ederler. Bu mücadelelerini ise Kur'ân ve Sünnet'in hükümleri doğrultusunda sürdürürler. Bu konu ictihadî bir konudur ve ilâhlığa soyunma gibi bir durum olarak ifade edilmesini kabulle karşılayabilmek mümkün değildir.

Mürtedin Katli Konusu

İslâmiyet'i ahkâmdan soyutlayıp âdeta deizme dönüştürenlerin, propagandalarına en çok malzeme kıldıkları hususlardan biri de mürtedin katli meselesidir. Onları bu konuyu tartışmaya iten en önemli sebep, mürtedin katlini meşru addedenlere göre "mürted" konumunda bulunduklarına dair düşünceleri olsa gerektir! Yoksa, hükmü sübût ve delâlet açısından kati olan ve üzerinde icma bulunan bir konuda bu kadar şiddetli bir karşı propaganda içerisine girmelerinin nasıl bir izahı olabilir?!

Mürtedin katlinin çağdışı veya Kur'ân-ı Kerim'e aykırı olduğu yönündeki iddialar temelde; dinde zorlama olmadığını beyan eden ayet-i kerimeye, konuyla ilgili sünnetten getirilen delillerin muhariplere ya da devlete isyan hâlinde bulunanlara hasredilmesine ve dinden dönmenin sadece uhrevî bir karşılığı olması gerektiğine dair kabule dayanmaktadır.

---

57 İmam Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *el-Akidetü't-Tahâviyye*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1995, s. 21.

58 *a.g.e.* a.y.

"Dinde zorlama olmadığını" ifade eden ayet-i kerimenin, henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş kâfirlerle ilgili olduğu açıktır. Hem âyet-i kerimenin siyak-sibakı, hem de nüzul sebebine dair rivayetler buna delâlet etmektedir.[59]

Dinden dönenin öldürülmesine yönelik emir ihtiva eden hadis-i şerifler ise muarızların iddia ettiği gibi, sadece muhariplerle ya da devlete isyan hâlinde bulunan kimselerle sınırlı değildir.[60] Ezcümle hadis-i şeriflerin metninde böyle bir kayıt söz konusu olmadıkça, aksi yönde yapılacak te'viller, fasid te'vil olmaktan öteye gitmeyecektir.[61] Kaldı ki bu tatbikat, kadılık vazifesi üstlenmiş sahabiler ﷺ tarafından da gerçekleştirilmiştir.[62] Ayrıca, konuyla ilgili rivayetlerin sıhhat-zaaf durumuna

---

59 Ayet-i kerimede mealen şöyle buyrulmuştur: "*O (İslâm) din(ine giriş)de hiçbir zorlama yoktur! Gerçekten o doğruluk(tan ibâret olan iman), o eğrilik(le eşdeğer olan kâfirlik)ten (seçilerek) iyice belirgin hâle gelmiştir. Artık her kim o tâğûtları inkâr eder de, Allâh'a inanırsa; işte o, kendisi için hiçbir kopma olmayan o en sağlam kulpa kesinlikle sıkıca tutunmuştur. Allâh Semi'dir; Alim'dir.*" (Bakara, 256.)

İlk bakışta da anlaşılacağı üzere, ayet-i kerime, şirk ve küfür unsurlarını bırakıp İslâmiyet'i kabulden bahsetmektedir. İmam es-Süyûtî de *Lübabü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl* adlı eserinde bu ayet-i kerimenin nüzul sebebi bağlamında iki rivayet kaydetmiştir. Rivayetlerden birinde; çocukları yaşamayanların, doğup da yaşayan çocuklarını Yahudi olarak yetiştireceklerine dair adakları gündeme getirilmekte ve bu düşüncede olan bir kadının, oğlunu İslâmiyet'i seçmesi için zorlama niyetinde bulunduğu ifade edilmekte ve ayet-i kerimenin bu düşünceden men etmek için indirildiği belirtilmektedir. Diğer rivayette ise, oğulları İslâmiyet'i kabul etmemiş birinin, kabul konusunda oğullarını zorlama isteği üzerine indiği kaydedilmektedir. Detaylar için bkz. Celâleddin es-Süyûtî, *Ayet-i Kerimelerin İniş Sebepleri*, (Trc. Abdulcelil Alpkıray), İstanbul, Semerkand Yayınları, 3. Baskı, 2016, s. 113-114.

60 Konuyla ilgili hadis-i şeriflerden birinde şöyle buyrulmuştur: "*Dinini değiştirenin boynunu vurun.*" (Buhârî, "Hükmu'l-Mürted", 1.)

61 Konuyla ilgili olarak önemli bir Usûlü Fıkıh ilkesi zikredilir. Nitekim Abdülkerim Zeydan (ö. 2014) bunu şöyle açıklamıştır:

"Diğer bir tezahür nev'i de vasfın hükümle bir arada bulunuşudur. Bu yakın bulunuş, hükümle bir arada bulunan vasfın, hükmün illeti olduğuna delalet eder. Usulcüler bunu "hükmün müştakka (türemiş olana) bağlanması, iştikakın kendisinden yapılanın (mâ minhu'l-iştikâk) illetliğini bildirir" şeklinde ifade ediyorlar. (Yani hüküm müştak olana bağlanmış ise bu, iştikakın kökü, aslı, masdarı neyse, onun illet olduğunu bildirmektedir.)" Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, (Trc. Ruhi Özcan), İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1982, s. 201-202.

Buna göre; hükmün illeti, dinden dönmektir. Burada gereksiz bir te'vile başvurmak, kişiyi başka konularda da ciddi tutarsızlıklara götürür.

62 İmam Buhârî'nin ﷺ (ö. 870) aynı babda kaydetmiş olduğu bir başka rivayette, Peygamber Efendimiz'in ﷺ Yemen'e vali olarak gönderdiği Ebû Musa el-Eş'arî'nin ﷺ,

bakıldığı takdirde, amelden geri durmayı gerektirecek bir arızanın bulunmadığı da açıkça görülmektedir.[63] Zaten devlete isyan suçu, neticesi ölüm olan bir suçtur. Bunun için irtidad şartı da yoktur.[64]

Konunun fikir hürriyeti bağlamında değerlendirilmesine gelince... Dinden çıkmaya, kendisi çıktığı gibi, mü'minler arasında fitne çıkarmaya yönelik tavırlar, dinî bir bakış açısına göre değil; ancak deist bir bakış açısına göre hürriyet kabul edilebilir! Mürtedin cezasının bu kadar ağır olmasının sebebi hikmeti hususunda birçok izahta bulunulmakla birlikte, şu pasajda üzerinde durulan nokta özellikle nazarı dikkate alınmalıdır:

"Bu hüküm, irtidad eden kimsenin, 'en yüce değer'i, 'mutlak hakikat'i tanıdıktan sonra ona arkasını dönmesi, ondan daha üstün bir değer bulunduğuna, hatta onun 'hakikat diye bağlanacak kadar değerli olmadığına' inanması demektir. İslâm, varlığın biricik hakikati, inanç ve amel olarak fıtratın onayladığı tek sistemdir. Bir kimsenin bu hakikate vakıf ve vasıl olduktan sonra ona tavır alması elbette cürümlerin en büyüğü olarak görülmelidir."

"Bu zaviyeden bakıldığında irtitad eden kimse, irtidad eylemini başkalarına yaymasa, bu anlamda toplum ve birey için bir tehdit oluşturmasa bile, -varlığın sahibi nazarında kendi içinde yaşadığı, bir alçalmadır, seviye ve değer kaybıdır."[65]

İlim Adamlarının Şahsiyet ve Ahlâk Yönünden Eksiklikleri

İlimle iştigal eden kimselerde; izzet, şahsiyet ve ahlâk yönünden muhakkak ki güzel hasletler bulunmalıdır. Zira ilim gibi, fazileti sayıp dökmekle bitmeyecek bir umman içerisinde bulunan, bu lütuf ve hikmetlere mazhar olan kimseler, insanlık için her yönden örnek teşkil edebilecek

Yahudiyken Müslüman olup sonradan dinden dönen bir kimsenin ölüm emrini verdiği ve bu hükmün tatbik edildiği geçmektedir.

63 Kaydetmiş olduğumuz her iki rivayet de, kendilerine en küçük bir kusur isnad edilmemiş raviler kanalıyla rivayet edilmiştir.

64 İrtidadın hükmü ve mürted hakkında tatbik edilecek ahkâm hakkında detaylı malûmat ve bilhassa İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin ﷺ kavilleri için bkz. İmam Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Asl*, Thk. Mehmet Boynukalın, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2012, c. 7, s. 492-497.

65 Ebubekir Sifil, *Sana Dinden Sorarlar*, İstanbul, Ruhle Kitap, 2015, c. 2, s. 366-367.

bir şahsiyete sahip olmalıdırlar. Buna mukabil, etten ve kemikten olmanın, biyolojik ve ruhî bir bütünlük içerisinde yaratılmışlığın getirdiği birtakım zafiyetlerden ilim ehli de hâli değildir. Dolayısıyla onların da hata yapma gibi durumları mevzu bahis olabilmektedir.

Bu durumda olanların hâli belki bir yere kadar tolere edilebilir; ancak kendisini dört dörtlük bir şahsiyetmiş gibi sunmasına rağmen buna uygun yaşantıdan uzak olanların mazur görülebilecek bir tarafı da yoktur. Söz gelimi, namus abidesi biriymiş gibi davranırken, namussuzluk yapan ya da muttaki bir kimse edasına bürünüp de bu hassasiyetten uzak yaşayan kimseler kendilerinden çok, insanlar tarafından özdeşleştirilmiş bulundukları dine zarar verirler.

Kimi zaman ahlâksızlık, sahtekârlık hatta yalancılık ve dolandırıcılık olarak karşımıza çıkan bu durum; bazense İslâm'ın özü ve ruhuna aykırı, gayr-ı meşru lüks ve şatafat üzere bir hayat olarak çıkar karşımıza.

Bu gürûh dünden bugüne, hem hocalara olan güvenin sarsılmasına sebep olmuş, hem dine zarar vermiş, hem de İslâm'a zarar vermek isteyenlerin vitrin malzemesi hâline gelmiştir. Mütedeyyin kesim hedef alınmak istenildiğinde, propaganda aracı olarak evvela bu kesim öne sürülmüştür. Onlar üzerinden; cemaatler, tarikatlar, ulema sınıfı, Hazreti Peygamber ﷺ ve hatta İslâm dini lekelenmeye çalışılmıştır. Bugün deizmin bir tehdit olarak karşımızda durduğunu savunanların Ehl-i Sünnet'e karşı sürdürdükleri propaganda içerisinde sözünü ettiğimiz kesimin önemli bir yeri vardır.

Bu propaganda karşısında yapılması gereken şey, hem öz eleştiridir, hem de hastalığı bünye içerisinde tedavi etmektir. Bu propagandaya maruz kalan milletimiz ise, sağduyulu olup aklıselimle hareket etmeli ve "su-i misal, emsal olmaz" kaidesince iyi ve kötüyü; doğru ve yanlışı birbirinden ayırt etmelidir. Unutmamalı ki, Allah Teâlâ'nın dini, bir kısım insanların zafiyetleri sebebiyle talanına müsaade edilecek kadar değersiz değildir!

C. Hakiki Sebepler

Deizmi benimseyenler ve benimsememekle beraber, nihaî kurtuluş açısından bir sorun olarak görmeyenler, genellikle -bu akımın- ortaya çıkış sebeplerine odaklanır, baştan itibaren ortaya koymaya çalıştığımız

zihniyet kökenlerini pek gündeme getirmezler. Onların iddialarına göre deizm, haklı sebeplerle ortaya çıkmış bir akımdır. Bu değerlendirme doğrultusunda deizm; Yahudiliğe ve kiliseye tepkidir. Din adamlarının, insanların aklına ve gönlüne pranga vuran, kısıtlayıcı tavrına karşı hakikatin peşinde bir harekettir. Yaratıcıyı, birtakım saiklerle kurgulanmış olan dinlerin tanım ve esaslarından arındırmayı hedefleyen bir tavırdır.

Deizmin, zikredilen sebeplere bağlı olarak, haklı şekilde ortaya çıkıp çıkmadığının sağlamasını yapabilmek, bu akımın öncü isimlerinin benimsemiş olduğu temel ilkelerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesiyle mümkün olabilir.

Zihniyet atalarına, kodlarına ve düşünce temeline inerek değerlendirmeye çalıştığımız bu akım, vahyin yerine aklı yerleştirdiğinden, hayatına dışarıdan herhangi bir müdahaleyi asla kabul etmemekte, böyle bir şeyi peşinen reddetmektedir. Bu peşin ret, deizmi ortaya çıkardığı ya da körüklediği iddiasıyla sayıp dökülen sebeplerin asıl sebepler olmadığını, yapılan şeyin, savunuyu pratik örneklerle müdafaa girişiminden ibaret olduğunu göstermektedir. Zira vahyi birilerinin yanlış anlamış ya da yanlış değerlendirmiş olması, asla inkârı haklı kılacak bir durum sayılamaz. Tam da bu noktada, deizmin rasyonalite ile alâkası gündeme gelir.

1. Deizm ve Rasyonalite

Kaynaklara göre deizmin dinî-felsefî bir akım olarak vücut buluşu 16. yüzyılda söz konusu olmuştur. Dört başı mamur bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkışı ise 17. yüzyıla dayanır. O dönemde, kendisini deist olarak ifade edenler arasında bu düşünceyle Hristiyanlığı uzlaştırma çabası içerisine girenler de bulunmuştur. Deizm daha çok aydınlanma devriyle birlikte, katı akılcı ve esrarengiz olanı reddeden düşünürlerin inanış biçimi hâline gelmiştir.

Onların asıl çıkış noktasını, insanın üzerinde bir otorite olamayacağı düşüncesi oluşturur. Bu anlayışa göre; İnsan iradesi, Allah Teâlâ'nın otoritesinden soyutlanmıştır. İnsan zihninde olup bitenleri Newton'un (ö. 1727) deneysel yönteminden yola çıkarak bir tür anlama biçimi geliştiren David Hume'nin (ö. 1776) şüpheciliği, deizmi daha farklı bir zemine taşımış ve rasyonalite ile olan geçişkenlik daha da katı bir hâl almıştır.

Deizmin ortaya çıkışı incelenirken göz ardı edilmemesi gereken en önemli nokta, o dönemin Avrupa'sında yaşanan hareketliliktir. Martin Luther'in fitilini ateşleyerek öncülünü yaptığı reform hareketi ve Protestanlık, bu gelişimde kilit rol oynamıştır. Özellikle Newton ve aynı alanda çalışma yapanların keşifleri ve Descartes'in (ö. 1650), devrin düşünce dünyasını sarsan, aklın belirleyici kaynak olduğu fikri, deizmin düşünce sistemi olarak ortaya çıkmasını sağlayan en önemli faktörlerdendir.

İnsanlığı yönlendirici bir hakikat olan vahyin bulunduğu yere aklı yerleştirip görüşlerini açıkça ifade eden John Toland (ö. 1722) ve aklı esas almak suretiyle ortak bir din inşa etmek gerektiğini savunan Rousseau (ö. 1778), deizmin önemli sözcüleri olarak dikkat çekerler.

2. Sekülerizm ve Laiklik

Avrupa'da durum böyle gelişmişken bilhassa Anadolu'da durum sistem üzerinden geliştirilmiştir. Bu gelişimi irdelemek, laikliğe giden süreci incelemekle mümkün olur. Bu açıdan, söz konusu süreci incelerken Osmanlı'nın son dönemini ele almak ayrıca önem taşır.

a) Osmanlı'nın İlhâdî Hareketlere Karşı Duruşu

Osmanlı devrinde zuhur eden ilhâdî hareketler zaman zaman isyana dönüştü. Devlet otoritesinin güçlü olduğu dönemlerde bu isyanlar başarıyla bastırıldı; ilhâdî hareketlere ve bu zeminde gerçekleştirilen propagandalara geçit verilmedi.

İlerleyen asırlarda batıda ortaya çıkan reform hareketi ve Fransız ihtilâline bağlı olarak gelişen ulus devlet anlayışı, imparatorluklar için siyasî ve idarî açıdan ciddi bir tehdit oluşturdu. Osmanlı da bu tehlikeden payını fazlasıyla aldı. Bilhassa devletin geri kalmaya başladığına yönelik kabulün söz konusu olduğu yıllarda batıdan ithal edilen düşünceler ve batıya gönderilen bilim adamı ve siyasîlerin batılıların zihniyetini kuşanarak dönmeleriyle hızla gelişen dünyevilik, devleti temelinden sarsmakla beraber, ilhâdî hareketlere karşı göstermesi gereken aksülameli gösteremeyecek bir ahvâle sürükledi. Osmanlı'nın sonunu da bu vaziyetin hazırladığı söylenebilir.

b) Laikliğin Anadolu'da Gelişimi

19. asra gelindiğinde Osmanlı topraklarında artık seküler bir yönetim anlayışı, yani laiklik ciddi şekilde talep edilir oldu. Son padişahlar devrinde vazife alan devlet adamlarının büyük kısmı da zaten batılı kafa yapısına sahipti. Arzu edilen değişimin önündeki en büyük engel hilâfet ve bu mukaddes makamı himaye eden saltanattı. Önce saltanat, sonra hilâfet kaldırıldı. Cumhuriyetin ilânının ardından, laiklikle bağdaşmayacak yapıya sahip kurumlar ya kapatıldı ya da dönüşüme uğratıldı.

Yeni kurulan devletin sonradan Anayasa tarafından da güvence altına alınan laik yapısı,[66] halkı da hızla sekülerleştirdi. Kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı, dinin, sadece ibâdât alanına hasrına hizmet etti. Bunun da büyük etkisiyle, dinin hamisi konumundaki millet, her geçen yıl dininden ve değerlerinden hızla uzaklaştı.

Yaşar Nuri Öztürk'ün laiklik ve deizm bağlantısı konusunda yazıp çizdikleri adeta itiraf niteliğindedir. O, *"Dinci Tasalluta Rağmen Din-le Barışmanın Yolu: Laiklik"* şeklinde attığı başlığın altında, laikliği din kavgasını önleyen yegâne sistem olarak takdim etmiştir.

Onun bu konuya ilişkin çözüm önerisini de kapsayan son sözleri şöyledir:

"Deizmden dindarlığa geçişi sağlayabilecek tek çare laikliktir. Çünkü laiklik gelince din adına baskı ve saptırma egemen olmaktan çıkmakta, böyle olunca da deizme sığınma bahaneleri azalmakta veya tamamen yok olmaktadır. Bunun içindir ki, din adına konuşanlarda en küçük anlamda bir samimiyet ve idrak varsa laikliği din dışı ilan etmek şöyle dursun onun dinin talebi olduğunu savunurlar Aksi hâlde insanlık, dini temsil edenlere değil, ateizme kaçmayı veya deizme sığınmayı sürdürecektir."[67]

---

66 Anayasa'da 1928'de gerçekleşen düzenlemeye kadar, "Devletin dini, İslâm dinidir" ibaresi korunmuş, bu tarihteki değişiklikle birlikte bu ibare kaldırılarak laiklik Anayasa metnine ilâve edilmiştir. Bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 20.

67 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç: Deizm (Teofilozofik Bir Tahlil)*, İstanbul, Yeni Boyut, 4. Baskı, 2015, s. 323-324.

Yaşar Nuri Öztürk'ten naklettiğimiz pasajda yer alan değerlendirme ve öneriler bu ülkede 28 Şubat'a giden süreçte müstakil bir kitapta genişçe işlenmiştir. Şimdilerde yaşamakta olduğumuz geçiş döneminin taşları da işte bu zihniyet tarafından döşenmiştir. Birçok çarpıtma ve tahrifatı bünyesinde barındıran, hakikatin üstünü örten; fakat bu durumuna rağmen İslâm Gerçeği olarak adlandırılan kitap...

İslâm Gerçeği Kitabı

Laik sistemin olağan yönetim seyri ve gerekli gördüğünde yaptığı darbeler ve verdiği muhtıraların yanı sıra, dinî ve fikrî hayata yönelik müdahaleleri farklı alanlarda da sürmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden gerçekleştirilen bu müdahaleler zaman zaman telifat alanında da söz konusu olmuştur.

Kendilerini fikir hürriyetinin temsilcisi olarak gösteren ve daha çok "Ankara Ekolü" olarak ifade edilen, Türkiye'de modernizm, hadis inkârcılığı, Kur'ân'a arzcılık ve tarihselcilik gibi düşüncelerin savunucusu ve propagandisti olan yapı, Milli Güvenlik Kurulu tarafından ısmarlanan bir kitabı neşretmek suretiyle bu noktadaki samimiyetini(!) de en açık şekilde izhar etmiştir.

Dinin, bir kısım otoritelerin tasallutu altına girmemesi gerektiğini savunan Öztürk de, -dönemin Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dekanı M. Said Yazıcıoğlu'nun anlattıklarına göre- engizisyon anlayışını yansıtan bu kolektif kitabın bir parçası olmaktan imtina etmemiştir.

M. Said Yazıcıoğlu, hatıralarını kaleme aldığı *"Ne Yan Yana Ne Karşı Karşıya"* adlı kitapta "İslâm Gerçeği" adlı kitabın neşir sürecini detaylarıyla anlatmış ve Genelkurmay Başkanlığı'nın bu konudaki ısrarını açıkça ifade etmek suretiyle resmî elden gerçekleştirilen bu "Din Mühendisliği"ni gözler önüne sermiştir. Yaklaşık bir asır boyunca sansürcülük yapanlar, bu sefer ısmarlama bir kitap yazdırıp bastırmışlardır.

Yaşar Nuri Öztürk'ün "Deizm" kitabında laiklikle ilgili aktarmış olduğu tespitlerine paralel yaklaşımlar "İslâm Gerçeği" kitabının son bölümünde müstakil bir başlık altında kaydedilmektedir. İlgili pasajda, laikliğin Allah Teâlâ'yı bir nevi hayatın dışına itmek olduğu itiraf edilmekte

ve bunun sözde Kur'ân merkezli bir din inşasına hizmet edeceğine dair düşünceler şöyle aktarılmaktadır:

"... Bu süreçte laiklik, Kur'ân'a dönüş düşüncesinin önemli desteklerinden biri olabilir. Şunu da inkâr edemeyiz: İnsanoğlu şu anda, din sömürücüsü zulüm odaklarının hegemonyasına girmemek için sığındığı laiklik ve sekularizm yüzünden yaratıcısını sürgüne göndermiş bir durumda yaşıyor. İnsana kendi ruhundan bir nefes üflemiş olan Allah, insan tarafından büyük ölçüde hayatın dışına itilmiş bulunuyor. 'Allah'ı hayata davet edersek, O'nun adını paravan yapan din sömürücüleri başımıza dert açarlar' diyerek Yaratıcı'yı, deist bir mantıkla hayatımızın uzağında tutmaya devam mı edeceğiz? Yoksa dini Allah'ın iradesine uygun şekliyle ortaya getirmek üzere yepyeni bir süreç mi başlatacağız? İnsanlığın bugün en ciddi sorularından birisi budur."

"Bu soruya vereceğimiz cevap ne olursa olsun, din adına işlenecek baskı, zulüm, saptırma, sömürme, ezme ve dışlamalara teslim olmadan düşünebilmek için, hurafe dinciliğinin tasallutundan arınmış bir atmosfer sağlayan laik düşünceyi korumak zorundayız."[68]

Kitapta, laikliğin Kur'ânî bir sisteme dönüş için geçiş süreci olduğu ifade ediliyor. Oysaki "İslâm Gerçeği" adlı kitabın, Kur'ân ve hukuk bağlamında ihtiva ettiği malûmata baktığımız takdirde, neticede pek de bir şeyin değişmediğini, örtünmeden cezalara kadar hemen her hükmün ayet-i kerimelerin keyfi te'villere tabi tutulması suretiyle berhava edildiğini görüyoruz.

Nitekim kitabın "İslâm Hukuku" ile ilgili bölümünün sonunda yapılan değerlendirmede Kur'ân'a dönüşün nasıl bir mantık örgüsünde gerçekleştirilmesi gerektiğine dair şu yaklaşım yer almaktadır:

"O hâlde, tarih içinde oluşmuş Müslüman hukuk müdevvenatını, yani kaynakları Kur'ân vahiylerinin hukuksal buyrukları gibi benimsemek ve tanımak tamamen yanlıştır. Bu malzeme, İslam dininin hukukunu değil, belirli bir devirde yaşamış bazı İslam ülkelerinin hukukunu ifade eder. Ne yazık ki, günümüzde bazı çevreler bu hukuki malzemeyi ve

68 Hüseyin Atay-Yaşar Nuri Öztürk vd., *İslâm Gerçeği*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995, s. 102-103.

fikhı "şeriat" adı altında vahiyleştirmekte ve adeta Kur'ân'ın kendisi gibi ortaya sürmektedirler. Bunun sonucu, İslam'ın, insanlık dünyası tarafından "yaşanamaz bir sistem" olarak ilan edilip dışlanması olacaktır. O bakımdan, Kur'ân vahiylerinin insan hayatına girmesini isteyen samimi ve inattan uzak müminlerin eski hukuk malzemesini ilahlaştırmak yerine, Kur'ân'a dönerek bugünkü hayatın ihtiyaçlarına oradan çözümler aramaları gerekir.

(...) Aksi takdirde, İslâm'ın zaman üstü ve evrensel olması düşünülemez. Zaman üstülük ve evrensellik bir anlamda değişik şartlara uyum sağlamak üzere insanın serbest bırakılmasıdır. İslam, eğer bunu yapmasaydı belli bir zaman ve coğrafyayla kayıtlı bölgesel bir din olurdu.

(...) İslam'ın yönetim konusunda birtakım evrensel ilkeler, mutlaka korunması gereken ufuk çizgileri getirdiğini unutmamak kadar, bu büyük dinin yönetim konusunda insanın değişik zaman ve mekân şartlarına göre değişik yapılanmalara gidilmesini esas aldığını da gözden uzak tutmamak zorundayız."[69]

28 Şubat sürecini yaşayan Türkiye, sonraki dönemde, batıda zuhur eden ve neticeleri bütün dünya açısından son derece ağır olan Protestanlığa paralel, post-modern bir sürece girdi. Teknolojik gelişmeler, bu anlayışı daha da besledi. İnsanların ebedî hayatını derinden etkileyecek, dindarlığın arttığı sanılırken, aslında dinin içinin hızla boşaldığı çok daha tehlikeli bir dönem başladı.

3. Zaman ve Mekân Sıkışmasının Tesiri

21. asra geldiğimizde, ulaşım ve iletişim yollarının da gelişimiyle birlikte sosyolojik olarak "zaman ve mekân sıkışması" yaşandı. Daha da yükselen bu sıkışma, küreselleşmenin de etkisiyle, birçok unsur gibi, ideolojilerin de coğrafya ve mesafe gözetmeksizin hızlı şekilde yayılımına yol açtı. Dünyanın bir ucunda ortaya çıkan fikrî bir hareket, yeterli alt yapıya sahip olsun ya da olmasın büyük bir dalgalanmayla bir anda muhtelif kıtalarda dahi taraftar bulur hâle geldi.

---

69 *a.g.e.*, s. 90-91.

İslâm dünyasında 19. asırda evvelâ üniversitelerde başlayıp etkili olan modernleşme hareketi, zaman ve mekân sıkıştıkça, hem daha çabuk yayıldı, hem de konuyla alâkalı-alâkasız herkesi kuşattı.

Gerek üzerinde durduğumuz deizm, gerekse de ateizm cereyanları, mevcut iletişim vasıtaları üzerinde kıvrakça hareket edip yayılan ve gençlerimizi hedef alan iki büyük sorun olarak karşımızda duruyor. Bazen bir dijital sözlükte ortaya atılan iddia, kimi zaman bir sosyal medya hesabı tarafından gündeme pompalanan talihsiz bir söylem, kimi zaman da bir televizyon programında dile getirilen herze, zihinleri ifsat açısından ciddi netice verebilen bir fesat unsuruna dönüşebiliyor.

4. Çıkar ve Menfaatlere Uymadığı Gerekçesiyle İslâm'dan Kaçıp Deizme Sığınma

Cahiliye Araplarının, Peygamber Efendimiz'e ﷺ karşı çıkma sebeplerinin başında tevhid vurgusu geliyordu. Bu vurgunun onları en çok rahatsız eden yanı, her kabilenin farklı manalar yüklediği putlarının varlığı ve bu putlar üzerinden kurulmuş düzenin yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olma durumuydu. Kabileler arası denge de bu putlara hürmet üzerinden kurgulanmıştı. Bu putlar yıkıldığında, idarî ve siyasî düzen de bozulacaktı.[70]

Onların tebliğe karşı çıkmalarının bir başka sebebi de, ticaret yollarının ellerinden çıkacağına yönelik endişeleriydi. Kâhinlerin, vasıflarını; hac menâsikinin îfâsı konusunda, önde gelenleri kayıran yetkililerin, konumlarını; hakemlerin, makamlarını; şifacı ve din adamlarının, özelliklerini kaybedecekleri gerçeği; fal okları gibi maddî açıdan önem taşıyan uğraşlarının ve asabiyete yönelik kazanımlarının yok olacağı gerçeği de yine onları İslâmiyet'e karşı çıkmaya iten menfaate dönük sebepler arasında yer alıyordu.

Günümüzde şeriata karşı mücadele yürüten, onun yeniden tesisini "irtica" sloganıyla yaftalayarak düşmanlık besleyen kesimin İslâm ile olan problemi de hemen hemen aynı noktalara, tesis etmiş oldukları statükonun devamına mani olacağına yönelik düşüncelere dayanmaktadır.

---

70 Mehmet Mahfuz Söylemez, *a.g.e.*, s. 12.

Ülkemizde son yıllarda revaç bulmuş olan mealcilik ve tarihselcilik gibi akımların hizmet ettiği nokta da burasıdır. Zira her iki akım da İslâm'ın -kısmen- ibâdât alanı dışında kalan ahkâmını rafa kaldırıp kendi liberal anlayışlarının şerik kabul etmeksizin hâkim olacağı bir alan açmakta, Allah Teâlâ'nın nizamını, hayatın dışına çıkarmaktadır.

Ç. Mealci ve Tarihselci Zihniyetlerin Varacağı Nihaî Nokta Deizmdir

Kendilerini "Kur'ân talebesi" olarak tanımlayan ve "Mealciler" olarak tanımlanmaları daha doğru olan grubun ve Kur'ân'ın tarihselliğini savunan kesimin son dönemdeki deizm tartışmalarında gündemi büyük bir gayretle sahiplenmeleri son derece dikkat çekicidir. Onlar bu gündemi, Ehl-i Sünnet'e karşı yürüttükleri kampanya ve propaganda bağlamında fırsata dönüştürmek istemektedirler. Yöntemleri ve itiraz noktaları, daha önce de üzerinde durduğumuz hususlar göz önüne alındığında Protestanların ve aydınlanma dönemi filozoflarının yöntem ve itiraz noktalarından farksızdır.

"Ver kurtul"culuğun, yani batılı zihinle çatışma hâlindeki inanç esaslarından, ahkâma kadar her hükümden vazgeçilebileceği, hatta bununla da kalınmayıp din dışı/din adına uydurulmuş veya geçerliliğini yitirmiş tarihsel şeyler olarak kabul edilebileceği yönündeki kanaatlerin neticesi; yönetim, sosyal hayat ve pratik dinî hayat açısından deizmden farklı olmayacaktır. Dinin yönetim ve hayatın dışına itilmesiyle, modern dünyanın ve nefsin taleplerine uygun bir devlet ve toplumun inşası hiçbir engelle karşılaşılmadan mümkün olabilecektir.

1. Uhrevî Sorumluluk ve Akıbetin Sadece Evrensel Değerlere Bağlanması

Hangi mezhep, akım ya da ideoloji adına yapılırsa yapılsın, uhrevî sorumluluğun sadece evrensel ahlâkî değerlere indirgenmesinin deist düşünceden herhangi bir farkı yoktur. Gerek tarihselciler, gerekse de sünneti teşri kaynağı olarak kabul etmeyip Kur'ân üzerinden hareket ettiklerini savunanlara göre nihaî kurtuluş için evrensel ahlâkî değerlere bağlılık, yani "iyi insan" olmak yeterlidir. İnanç esaslarından ve ahkâmdan yola çıkılarak ortaya konulmuş olan ve kişiyi iman dairesine dışına

çıkarıp çıkarmayacağına yönelik hükümler birer kuruntudan ibarettir. Hatta -daha önce geçtiği gibi- onların en ateşli muhalefeti de bu konuyla ilgilidir.

2. Karanlık İdeolojik Boyut

Modern dünyada deizmin lokomotifi hiç şüphesiz masonluk hareketidir. Bu teşkilat, benimsemiş olduğu değerleri dünyaya hâkim kılma ve bu değerler etrafında ortak bir din inşa etme hedefindedir. Özellikle son dönemde gündeme gelmiş olan Nûhîlik ve bir süredir insanlığın inanç dünyasını dizayn etmeye yönelik adımların atıldığı "İbrahimî Dinler" sloganıyla sürdürülen "Dinler Arası Diyalog" faaliyetleri de bu ortak din tesis etme girişimlerindendir.

Kadim Yahudi bilginlerine göre, Hazreti Nuh'a ﷺ indirildiği belirtilen sekiz esasa uymak, necat bulmak için yeterlidir; fakat bu esaslara uymanın şartı Tevrat'ı tasdiktir. İçerisinde bulunduğumuz asırda ortaya çıkan modern Nûhîlik ise, Tevrat'ı tasdik hususunu gündeme getirmeksizin insanlığı bu sekiz esası kabule davet etmekte ve bu doğrultuda bir kurtuluş vadetmektedir.

a) Karanlık Bir Kavşak: Deizm, Mealcilik, Tarihselcilik ve Nûhîlik

Deist düşünceye göre, bir yaratıcıya inanmak vardır; fakat kurulması planlanan dünya düzenine engel olabilecek her türlü sistem, bilhassa dogmalardan oluşan dinî sistemler ortadan kalkmalıdır.

Yahudilik ve Hristiyanlık için geçtiğimiz asırlarda Avrupa merkezli ortaya atılan fikir akımları da buna hizmet etmiştir. Bu tepkisel felsefî akımlar, Yahudilik ve Hristiyanlık içerisinde gerçekleştirdikleri reformu İslâm'a da tatbik etmek için harekete geçmiş, bu noktada doğuya saldıkları müsteşrik ve oryantalistler gibi, içeriden bazı şahısların çalışmalarını da öne sürmüşlerdir.

Günümüzde revaçta olan, yöntem açısından çatışan ve birbirine zıt gibi görünen mealcilik ve tarihselcilik akımları tam da bu anlayışa hizmet etmektedir. İslâm devletinin tatbik etmesi gereken ve Allah Teâlâ'nın insanlara hudut olarak tensip buyurduğu hususlar, gerek mealcilik, gerekse de tarihselcilik yoluyla berhava edilmektedir.

İslâmiyet'in kamu düzenini sağlama gayesiyle vaz etmiş olduğu ukubat ve sosyal hayatın idamesi için vaz etmiş olduğu muamelât alanına dair hükümler, her iki akıma göre de kullanım dışıdır. Ahkâma müteallik hükümler mealciler tarafından kelimelerin lügat manasından hareketle, Hazreti Peygamber'in ﷺ ve Sahâbe-i Kirâm'ın رضي الله عنهم anlayıp tatbik ettiğinden çok farklı algılanmakta ve adeta yaptırımdan, bağlayıcı olmaktan ve maksadından tamamen uzaklaştırılmaktadır. Bu, apaçık bir tahriftir. Neticede varılan nokta, dinî olan hükmün ortadan kalkması ve seküler devletin hükmünü tatbik edebileceği bir boşluğun açılmasıdır.

Mealci, İslâm ahkâmını bu şekilde dinin ve hukuk sisteminin dışına iterken, tarihselci de kelimelerle oynadığı ve tarihî verileri yok saydığı gerekçesiyle mealciyi tenkit etmekle beraber, ahkâmın tarihsel bir bağlamı bulunduğundan hareketle; günümüzde uygulama imkânının ortadan kalktığını ya da alternatif cezaların da aynı maksadı hâsıl edebileceği düşüncesiyle uygulamaya gerek kalmadığını savunmaktadır. Neticede tarihselci de farklı bir yöntemle hareket etmesine rağmen melaciyle birleşmekte ve semavî ahkâmı hukuk sisteminin dışına itip özlemini duyduğu seküler devletin hüküm koyabileceği bir alanı açmış olmaktadır.

İdeolojik Nûhîlik de global planlara engel olabilecek değişmez hukuk sistemi anlayışına tepki olarak ortaya çıkmış, dinleri törpüleyip dirençsiz-küresel bir inancı hâkim kılmayı hedeflemiş bir yapıdır. Buna göre, karşı karşıya bulunduğumuz kişi ve grupların aslında neye ve hangi güçlerin emellerine hizmet ettiği de böylece ortaya çıkmaktadır.

b) Ebedî Kurtuluş (Necât) Görüşünde Ortaklık

Mealcilik, Tarihselcilik, Deizm, Masonluk ve Nûhîlik oluşumlarının ortak bir noktası daha vardır ki o da ebedî kurtuluş hakkındaki kanaatleridir. *"Mü'minler dışında ebedî kurtuluşa erişebilecek başka zümreler de var mıdır?"* sorusunu mealcilere ve tarihselcilere yönelttiğinizde, lafı biraz dolandırdıktan sonra bazı ayet-i kerimeleri zikretmek ve ehl-i fetret konusunu da gündeme getirmek suretiyle, mü'min olmayan iyi insanlar için de ebedî kurtuluşun söz konusu olabileceği yönünde birtakım ifadeler sarf ettiklerini duyarsınız. Nitekim ülkemizde Nûhî hareketi benimseyen ve bu manada Yahudilere sempatiyle bakan bir şahsın ebedî kurtuluş hakkındaki kanaatleri de şöyledir: "Bugün de 'aklı başında'

Yahudi görüşü, kendilerinin Allah ile özel bir ahitleri olduğu, ancak diğer insanların da 'Allah'tan korkanlar' olarak O'na iman edip kurtuluşa erebilecekleri yönündedir. Böyle düşünen pek çok haham tanıyorum."

Mealci düşünme biçimi belli bir usulü bulunmadığından kendi içerisinde bir tutarsızlık yumağından ibarettir. Bununla beraber, İslâmî ilimler alanında derinlemesine malûmat sahibi olmayan ve böyle bir şeyi de dert edinmeyen kolaycı kimseler için biçilmiş kaftan gibidir. Kur'ân-ı Kerim'in geçmişten gelen (mütevatir) bir haber oluşunu ispat edebilmekten dahi âciz olan bu anlayışın çelişki ve tutarsızlıklarını fark edenlere, düşüncelerini geçmişten tamamen koparmamış fakat -daha evvel ifade ettiğimiz gibi- neticede mealciyle aynı noktada buluşan "Tarihselcilik" çıkış noktası olarak sunulmaktadır. Bu alternatifli tabloyla ve en önemlisi de bu tabloyu din kardeşlerimizin önüne koyanlarla mücadele etmek bugün ümmet-i Muhammed'in öncelikli vazifesidir.

D. Deizmle Mücadele, İnkârcılıkla Değil, Dini Öğretmekle Olur

Günümüzde insanların ebedî hayatına kasteden akımlarla mücadele konusunda zayıf kalışımızın en temel sebebi, yönetim anlayışımızdır. Kısa tarihî serüveniyle tehlikesine vurgu yapmaya çalıştığımız laik düzen, toplumu hızla dünyevileştiren ve iman ile telifi kabil olmayan bir anlayıştır.

Din işlerinin resmî olarak sadece münferit ibadetlere hapsedilmesi ve bu mahpusluğun muhafazasını sağlayan kurumsal yapı, Allah Teâlâ'nın muradına uygun muvahhid-mü'min bir toplum inşa etmenin önündeki en büyük engeldir. Dolayısıyla mescitlere ve mabetlere sıkıştırılan dinin, devlet otoritesini de tanzim edecek şekilde, yani yaşayan hayat içerisinde tesisi yeniden sağlanmadıkça köklü bir çözüm beklentisi içerisinde olmak nafile bir beklenti olacaktır.

Seküler anlayış, eğitim anlayışımızı da ciddi şekilde tahrip etmiştir. Hâlbuki ebedî saadet için en çok ihtiyaç duyduğumuz şey, İslâmî kimliğe sahip nesiller yetiştirmeye yönelik küçük yaşlarda başlayacak ve uygun seviyelere göre geliştirilecek sistemleştirilmiş bir eğitim anlayışıdır. Ümmet-i Muhammed bu tecrübeye ziyadesiyle sahiptir. İlgili

müesseseleri ashâb-ı suffeden itibaren tesis edip yaşatmış ve her devirde kalburüstü âlimleri, devlet ve fikir adamlarını yetiştirmiştir.

Ümmet-i Muhammed'in geçmişte kurduğu medeniyetlerin en önemli yapı taşlarından biri de münevver kimliğiydi. Bu kimlik, ulema sınıfı dışında kalan, hangi meslek koluna mensup olursa olsun, her kesimin belli derecede ilmî bir seviyeye sahip olduğu türden bir kimlikti. Günümüzde, Ehl-i Sünnet dışı akımlara kapılmış olan kimselerin büyük kısmının mesailerini İslâmî ilimler alanında değerlendiren kesimden değil de, farklı alanlarda çalışıp İslâmî ilimler alanına ilgi duyan kimseler olduğu gerçeği düşünüldüğünde, bahsettiğimiz kimliği tesis etmenin önemi çok daha iyi anlaşılacaktır.

Güçlü bir alt yapı, akıl-nakil dengesi üzerinde gelişmiş, usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fıkıh (asleyn) ilimleriyle donatılmış bir tedrisattan geçecek münevverler, üzerinde durduğumuz akımların ya da benzer akımların desiselerini, ortaya atmış oldukları şüpheleri ve öne sürmüş oldukları işkâlleri süzebilecek bir seviyeye ulaşıp tehlikelere kapılmaktan uzak olacaklardır.

1. Akıl-Nakil Dengesinin Önemi

Kur'ân-ı Kerim veya sünnet kaynaklı gelişen tartışmaların tamamı, esasında aklın konumu ve bilgi edinme aracı olarak ne ifade ettiğiyle ilgilidir. Nitekim dini, yaşayan hayatın dışına iten ateizm olsun, deizm olsun, laisizm olsun, bütün sistemler, aklı yegâne otorite kabul eden sistemlerdir. Bu kabul, gömleğin ilk düğmesi yanlış iliklendiğinde, bütün düğmelerin yanlış iliklenmiş olacağı örneğine benzer. Daha özet ifadesiyle bu durum, akıl-nakil çatışmasını çözümleme yöntemiyle alâkalıdır. Burada taşları yerli yerine koyamayanlar, teselsül eden bir mantıksızlık ve anlayışsızlık girdabına kapılarak inkâr çukuruna sürüklenirler.

Bu çatışmayı önleyebilmek için evvela bir şeyin mümkün ya da muhal olup olmadığının tespiti, bir şeyin sabit olması için illa ki aklî bir delil bulunmasının zorunlu olup olmadığı gibi mantık zemininde bazı kaidelerin oturtulması gerekir. Bu hususlar üzerinde anlaşma sağlanmadığı takdirde, gerçekleşecek tartışmalardan olumlu bir netice çıkması mümkün olmayacaktır.

Bu kaideler üzerine kurulmamış düşünce biçimi, anlayamadığı ya da "hakikat" olarak kabul ettiği esasa uymayan şeyleri ya reddeder ya da te'vil. Nakil ve akıl, fonksiyonları açısından yerli yerine yerleştirildiği takdirde, inkârcılık ve fasid te'villere lüzum kalmayacak, görüş ayrılıklarının temeli olan bu durum izale edilmiş olacaktır.

İslâm'ın akıl dini olup olmadığı sorusu çokça gündeme getirilir. Bu soru üzerinden yapılan mugalâtalar kafa karışıklığına sebep olur. Oysaki hem naklî delilin, hem de aklî delilin kat'î olma durumu muhaldir.

Naklî ve aklî delillerin birbiriyle tearuz hâlinde bulunması açısından karşımıza çıkacak durumlardan biri, her iki delilin de zannî olma durumudur. Böyle bir durumda naklî delil zahirine hamledilip aklî delil te'vil edilir.

Naklî delil kat'î, aklî delil zannî olduğunda ise, naklî delil esas alınır ve aklî delil, naklî delilin delâleti çerçevesinde anlaşılmaya çalışılır.

Bazen de öyle bir durumla karşılaşırız ki, aklî delil kat'î olur, naklî delil ise sübut ya da delâlet yönünden zannî olur. Bu noktada aklî delil esas alınır ve naklî delil te'vil edilip uygun manaya hamledilerek anlaşılır.[71]

Bu kaidelere riayet, bizi ayetleri ayetlerle; hadisleri hadislerle veya ayetleri hadislerle çelişikmiş gibi görme durumuna düşmekten muhafaza edecek, sağlam ve tutarlı bir düşünce biçimi edinmemizi sağlayacaktır.

Akıl, iman nimetiyle birlikte, insana bahşedilen nimetlerin en büyüğüdür; ama bunun da bir sınırı vardır. Günümüzde kendilerini "akılcı" olarak tarif eden ve bunu yaparken Mu'tezile'ye dayanmak yerine kendilerini İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 944) ile refere etmeye çalışanlar, bu büyük imamın, Allah Teâlâ'nın, Yahudilere yönelik kendilerini öldürme yönündeki emrini beyan buyuran ayeti karşısındaki şu tavrını dikkatle incelemeli ve eğer samimi iseler örnek almalıdırlar: *"Te'vil ve tefsir ehli, bu ilahi beyanda yer alan 'kendilerini öldürme' ifadesini hakikat manasına almakta icma etmeselerdi bu ifadeyi gerçek anlamında düşünmezdik..."*[72]

---

71 Ali Eşref et-Tehânevî, *Answer To Modernism*, Trc. Hassan Askarı, Karaçi, Maktaba Darul Uloom, 2. Baskı, 1992, s. 25-31.

72 İmam Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tefsiri*, İstanbul, Dâru'l-Mîzân, 2005, c. 1, s. 127.

2. Yeni Dinî Akımlarla (New Age) Mücadelenin Önemi

Mütekellim ulema tarih boyunca İslâm'a aykırı görüş ve akımlarla mücadele etmiş, onların görüşlerinin tutarsızlığını ve batıllığını ortaya koyarak din-i mübin-i İslâm'ı her daim muhafaza etmiştir. Kelâmî çalışmaları mümkün kılan, mevcut âlim kadrosuyla beraber güçlü ve kurumsal bir destektir. Günümüzde bu destekten mahrum kalan âlimler bu faaliyetleri bihakkın yerine getirememekte, bilhassa yeni yeni dinî akımların türediği şu dönemde kelâmî metodu güncelleyerek bu akımlarla mücadele edebilecek niteliğe kavuşturma konusunda büyük bir eksiklik yaşamaktadırlar.

Unutmamalı ki, mantar gibi her gün bir yenisi patlayan bu gibi dinî akımlarla mücadele etmek, bugün hayatımızı idame ettirmemiz için gerekli olan temel ihtiyaçlarımız kadar elzem bir konudur. Dolayısıyla Müslümanlar bu mücadeleyi yürütebilecek kurumlarını hiç vakit kaybetmeden tesis edip yola koyulmalıdırlar.

'AKL'IN MÂHİYETİ VE MODERN BİR AKIL SAPMASI OLARAK 'DEİZM'

Hasan Yaşar

نَحْمَدُك اللّٰهمَّ جعلْتَ لنا عُقولاً لِنعْقِلَ بِحَبْلك، و نُصلِّي على من أَرسلْتَه مُقيِّدًا لِعُقولنا.

Muhtelif 'Akıl' Tasavvurları ve Akıllardan 'Akıl' Beğenmek

Asrımızda herkesin kıymeti hususunda ittifak ettiği mefhum nedir diye sorulacak olursa buna 'akıl'dan başka verecek cevap bulamazsınız. Bu mefhum 'din' dahi değildir. Zira dini inkâr eden kitleler akla sınırsız kredi açarken dindarlar da en az dinsizler kadar aklı her şeyin kendisine mizan edildiği bir ölçü olarak görmekte, dinin akla ne kadar önem verdiğini hatta dinlerinin 'akıl dini' olduğunu vurgulamaktadırlar.

Tüm bu sınırsız itimada ve kıymeti hakkında var olan ittifaka rağmen 'üst merci' olarak tayin edilen 'aklın' ne olduğu hususunda bitmez tükenmez bir ihtilaf vardır. İmam Gazali, 'akıl' mefhumunun pek çok manada kullanılması yüzünden akıl hakkında büyük bir ihtilaf olduğunu kaydeder.[73]

[73] Murtaza ez-Zebîdî, *İthâfu's-Sâdeti'l-Müttekin bi Şerhi İhyai Ulumi'd-Din*, Müessetü't-Tarihi'l-Arabi, I/458-9.

Kadim zamanlardan beri ama en çok asrımızda -mefhumun muğlak içeriğinden istifadeyle- herkesin her şeyi referansıyla yapageldiği çeşitli akıl anlayışlarıyla karşılaşılmaktadır. Bu ihtilafın özellikle de günümüzde yol açtığı sorunlar, meseleye biraz eğilen herkesin vurguladığı bir hususdur: "Akıl' ve 'akılcılık' kavramlarının tanımlanabilir belli bir içeriği bulunmamaktadır."[74]

Akıl mefhumunun ne olduğu tartışmasının bilginin mahiyeti, imkân ve sınırları tahlil edilmeden neticeye bağlanması mümkün değildir. Burada tartıştığımız şey de dolaylı olarak aslında budur. Zira 'akıl' ve 'akletmek' aslında 'bilmek'[75] ve 'anlamak'[76] manalarında kullanılmaktadır.

Mefhumdaki ihtilaf da aslında 'anlama' ve 'bilme'nin keyfiyetindeki ihtilaftan nâşîdir:

"Çeşitli disiplinlerde gâh daraltılıp gâh genişletilerek çeşitli içerikler yüklenerek çeşitli ifadelerle (ilim, marifet, idrak, düşünce, akletme vs...) karşılanmaya çalışılan insanın 'içsel faaliyetinin', bu kavram ve yorumlar arasında tercihi yapan insanların kendi algı seviyesine göre şekillendiği muhakkaktır."[77]

Ancak maalesef bugün, bilginin menşei, elde etme yolları ve sınırı gibi hususları kendi indî tayinleriyle belirlediği hâlde -gittiği yolun hesabını vermeden- mutlak bir 'akıl' mefhumuna referansla hakikate dair söylediklerini temize çıkarmaya çalışmak gibi bir bedavacılık kabul görmektedir. 'Akıl'dan dem vuranlar öncelikle nasıl bir akıl yürütmeden bahsettiklerinin hesabını vermelilerdir.[78]

Aslında her bir fert yekdiğerinden farklı indî kriterlerle hareket ettiği için sayısız 'akıl'dan bahsetmemiz mümkün olsa da tarih boyunca

---

74 Paul Feyerabend, *Akla Veda*, Çev: Ertuğrul Başer, Ayrıntı yay, 1995, s. 23.

75 İbnu Fûrek, *Makâlâtü'ş-Şeyh Ebi'l-Haseni'l-Eşari*, Tah: A. Abdurrahim es-Sayih, Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniye, 2005, s. 29.

76 Haris el-Muhâsibî, 'Mahiyyetü'l-Akli ve Ma'nâhu', *(el-Aklü ve Fehmü'l-Kur'ân* içinde) Thk: Hüseyin el-Kuvvetli, Darü'l-Fikr, 1971, s. 208-9.

77 Franz Rosenthal, *Bilginin Zaferi/İslam Düşüncesinde 'Bilgi' Kavramı*, Çev: Lami Güngören, Ufuk Kitapları, 2004, s.21.

78 Dolayısıyla burada meselemiz aklın mahiyetinden çok akıl yürütme esasları ile ilgili olduğu için 'akıl, cevher midir, araz mıdır, "mufârık" mıdır "basit" midir' gibi tâlî hususlara değinmeyeceğiz.

müdafaası yapılan belirgin birkaç akıl yorumundan söz etmek mümkündür:

Kelâm ve Felsefede 'Akıl' Farkı

Aklın işleyiş keyfiyetini ortaya koymak için Yunan felsefesinden bu yana kullanılan bir 'akıl' taksimi vardır; Bi'l-kuvve akıl, Bi'l-fiil akıl, Müstefâd akıl ve Faal akıl.[79]

Kabaca burada bahsedilen şudur: Doğuştan tab'ımızda bulunan akletme yeteneği temyiz yaşına geldiğinde zarûrî olan bilgileri aklеder (bi'l-kuvve). Daha sonra bu zarûrîlerden nazarî bilgileri tahsil eder (bi'l-fiil). Daha sonra 'Akıl', metafizik meleki bir varlık olarak 'Akl-ı Faal'in feyezan etmesi ile kesp olmaksızın, tüm nazari olan bilgilere ulaşabilir hâle (müstefâd) gelir.[80]

Bu tasnifte, bedîhî ilimler, bedîhîlerden çıkarılan nazarî ilimler ve felsefecilerin kozmoloji/varlık düşüncesinin bir neticesi olan insanın akletme sürecini yönettiği varsayılan küllî bir akla (Faal akıl) işaret edilir. Felsefecilerin zikrettikleri bu 'akl-ı faal'in bir parçası olduğu felekler kozmolojisi, Ehl-i Sünnet ulema tarafından ya reddedilmiş ya da bazı revizelerle kabul edilmiştir. Kelâmcılar bu kozmolojiyi kabul etmek manasına gelen bu aklı akıl tasniflerinde zikretmezler. Onun yerine, felsefecilerinkine benzer insanın temyiz yaşındaki aklına 'Bi'l-meleke', yetişkinlikteki aklına 'Bi'l-fiil', aklın kemal hâline 'Müstefad' akıl derler. Dördüncü olarak da henüz zarûrî-nazarî hiçbir bilgiyi akletmemiş yeni doğmuş çocuğun cevher hâlindeki aklını ('Heyûlâni akıl') eklerler.[81]

---

79 Ebu'n-Nasr el-Fârâbî, *Risâle fi Me'âni'l-Akl*, Thk: Maurice Bouyges, Daru'l-Meşrık, 1983, s. 13.

80 Benzer tasnifi yapan bir diğer felsefeci, farklı olarak 'Müstefâd akıl' yerine 'bi'l-kuvve akıl'da bulunan bilginin bilfiil açığa çıkmasından (zahir) ötürü 'Zahir' ve başkalarına beyan edilmesinden (beyan) ötürü 'Beyani' akıl diye başka bir kısımdan bahseder. (Ebu Yusuf Kindi, *Risâle fi'l-Akl*, 'Resailü Kindi' içinde, Thk: Abdülhadi Ebu Ride, Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1950, s. 353-4. Eser içinde 'bi'l-fiil akl'a ayrıca 'müstefad akıl' ifadesini kullandığı da vakidir. (s. 256).

81 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Thk: İbrahim Ebyari, Darü'd-Deyyan li't-Turasi, 1403, s 197-8.

Felsefeciler aklın bir hususiyetinden daha bahsederler. Onlara göre aklın gaybe metafiziğe dönük yüzü nazarî hikmet/akıl ile iş görürken şehâdete dolayısıyla da kendi beden ve ahlâkına dönük yüzü amelî akıl/ hikmet ile iş görür. Bu, kişinin yaptığı işlerde iyiyi tercihe yönlendiren ve koruyan akıldır.

Doğru iş görme amel etme kabiliyetine de akıl denmiştir:

"Halk, akıllı olan bir dine ihtiyaç duyduğu için aklı ve akletmeyi kötü olandan sakınmak iyiyi ve faziletli olanı tercih etmek manasında kullandıkları gibi bunu kapsamayacak şekilde iyi ve kötü olmasına bakmadan mutlak manada bir şeyi tercih etmeye yarayan düşünmek manasına da kullanırlar. Yalnız düşünmek manasındaki 'akıl sahipleri'ne -dindar olmayıp faziletli olanı tercih etmediği sürece- akıllı denmez; onun yerine belki "zeki", "dahi" gibi isimler verilir. Aklın bu manası faziletli olanı başka bir şey için değil yalnız fazilet olduğu için yapmak manasındadır. (...) Bu manasıyla bir şeyi tercih eder ya da sakınırken -nazarî bilgilerin ilkesi olan bedîhî ilkelere müracaat edilmesi gibi- kendisine müracaat edilen amel etmenin ilkelerine de akıl denir."[82]

Aklın lugavi manası da halk arasında yaygın olan bu manaya mutabıktır. 'Bağlamak', 'tutmak', 'engellemek' manalarına gelen 'akl'a,[83] kişiyi helak edecek işlerden ve hevâsının peşine takılmaktan koruduğu için akıl denmiştir.[84]

Kategorik olarak göstermek için amelî aklın dışında nazarî akıldan bahsedildiği için amelî akıl olmaksızın nazarî aklın işletilebileceği vehmedilmekteyse de bu doğru değildir. Felsefecilerin de -en azından sözde- kabul ettiği bir şeydir ki; amelî aklı tashih edilmemiş, fazilete tabi olmayı öğrenememiş, hevâdan kurtulamamış kimse nazarî akıldan fayda göremez. Bunu söyleyen de felsefecilerdir. [85]

---

82 Ebu'n-Nasr el-Fârâbî, *Risale fi Me'âni'l-Akl*, s. 6, 7, 8, 10-11.

83 Abdulkadir er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhâh*, Mektebetü'l-Lübnan, 1995, s. 187; Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, I/ 445.

84 İbnü'l-Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Darü'l-Mearif, s 3046.

85 Ebu'n-Nasr el-Fârâbi, *Risale Fî Mâ Yenbağî en Yu'alleme Kable Te'allumi'l-Felsefe*, (el-Mecmu' içinde) Mısır, 1907, s. 62-3; Ebubekir er-Râzî, et-*Tıbbu'r-Rûhânî*, (Resailü'l-Felsefe) içinde, Thk: Paul Kraus, Matbaatu Paul Kraus, 1939, I/ 20.

Akıl dendiğinde felsefeci, kelâmcı ya da nazar ehli adı ile anılan herkes öncelikle zarûrî/bedîhî ve nazarî ilimleri anlarlar. Zarûrî ilimlerin ne olduğu ve onlara itibar edilip edilmeyeceği hususunda da nazar ehli arasında bir ihtilaf yoktur. Ancak nazarî meslek sanıldığı gibi -evrensel bir akıl rüyası görenler öyle değilmiş gibi anlata dursalar da- herkesin aynı neticeye varabildiği apaçık bir yol değildir. Düşünce bedîhî olandan nazarî olana intikal ettiğinde seçenekler çoğalır, yollar çatallanır ve pek çok neticeye varmak mümkün olur. İşte bu çatallı yollardan hangisinin seçileceği hususunda kelâmcı ve felsefecinin farklı tercih esasları vardır.

Kelâmcılar naslarda bildirilen esasların, nazarî akıl yürütmenin, biri diğerinden daha kesin olmayan neticelerinden birisine muvâfık olduğunu ve asla bir zarûrî ilkeye muhalif olmadığını göstermek yani aslında inandıkları esasın sahip oldukları hakikatin sağlamasını yapmak için nazarî meslek ile iştigal ederler.

Felsefeciler ise zarûrî ilkeler gibi berrak olmayan nazarî kavşaklara geldiğinde İmam Gazâli'nin ifadesiyle tercihlerini "kesin olmayan tahminlerle ve seleflerini taklit etmekle belirlerler."[86]

Felsefeciler söylediklerini tartışılmaz doğrular olarak takdim etseler de dayanak noktaları aslında indî ve asla kesin olmayan tercihlerdir. Yani her ne kadar faziletten dem vursalar, 'hevâdan kurtulmadan felsefe yapılmaz' deseler de hevânın en çok boy gösterdiği zeminde, hakikatin ağzından döküldüğü zata tabi olma eşiğine gelindiğinde ona minnet etmek yerine başkalarının ardından giderler.

Hulâsa kelâmcı, nakle, -bizim mecmuamızın da şiarı olan- 'mücerred akliyata değil akıl-vahiy dengesine' istinad eder. Kelâmcının bahsettiği akıl, nas ile sınırlandırılmış bir akıldır. Kelâmcılar için nassın belirleyiciliği o kadar esastır ki el-Cürcânî, felsefecilerin, söylediklerini nakil ile destekleyemiyor olmalarının, kat'î olduğu iddiasıyla ileri sürdükleri delillerin vehim olduğunu göstermeye kâfî olduğunu söyler.[87]

Kelâmcı ve felsefeciler 'nazarî akıl' mefhumunda ittifak etseler de

---

86 Ebu Hamid Gazâlî, *Tehafütü'l-Felâsife*, Thk: Süleyman Dünya, Daru'l-Meârif, s. 73, 74, 76.

87 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Thk: Mahmud Ömer Dimyâtî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, I/ 59.

bu aklın işletilmesinde ve varılan neticelerde ihtilaf hâlindedirler. Bu bağlamda felsefeci ve kelâmcıların ittifak sahası sadece zarûrî ilkelerdir dense bu yanlış olmaz. Bu ittifaktan da bir yere varılmaz, zira dünyada bu kadarını inkâr edeni bulmak zordur.

Kelâmcılar ve felsefeciler aslında birbirlerinin farklı akıllardan bahsettiklerini açıkça belirtirler. ed-Devvâni, *Akâid-i Adudiyye* şerhinde "Ehl-i Sünnet'in mihraksız serbest akıl yürütme yapan (el-istirsal bi'l-akl) kimseler gibi olmadıklarını, sahih hadislerle gelen her şeye iman ettiklerini, nakli ya da akli bir zaruret olmadığı sürece de nasları zahirinden kastedildiği şekilde anladıkları için fırkayı nâciye olduklarını" söyler.[88] Son devrin muhakkık kelâmcılarından el-Gelenbevî, eser üzerine yazdığı haşiyede serbest akıl yürütme yapanların "nakli ve şeriati terk ederek mücerred akılla hüküm veren felsefeciler ve onların kuyruklarına takılan Mu'tezile gibi kimseler" olduğunu söyler.[89]

Felsefeciler de 'nazar'ı kendi istedikleri gibi kullanmıyor ve kendi vardıkları neticelere varmıyor oldukları için kelâmcıları eleştirirler. Bir felsefe ehli 'Ehli hikmet!' diye övgüler dizdiği felsefecilerin çıkarımlarına karşı çıkan kelâmcıların aslında 'nazar ve hikmeti teşvik eden ayet ve hadislere muhalefet ettiğini ve kelâmcıların aslında felsefecileri anlayamamış olduklarını' iddia eder.[90]

Bir diğeri de, Kelâmcıların, aklı, doğuştan gelen bedihi bilgiler manasına aldıklarını söyleseler de aslında meşhûrât kabilinden 'genelin kabul ettiği' kaziyelere dayandıklarını, kabul ettiklerini söyledikleri şeyler ile yaptıklarının farklı olduğunu söyler.[91] Ona göre kelâmcılar aklı ve akletmeyi genelde kötü olandan sakınmak iyiyi ve faziletli olanı tercih etmek manasında kullanırlarmış."[92]

---

88 İsmail el-Gelenbevî, *Haşiye ale'l-Celâl*, (Havaşi ale'l-Celâl içinde) Mektebetü'l-Merkezi's-Sekafi'l-Arabi, 1315, I/ 39.
Hatta ed-Devvânî, sözde akla istinaden 'ruyetullah'ı inkâr edenlere: "Biz seslerin, tatların, kokuların bile görünebildiğine, Çin'deki bir körün Endülüs'teki bir sineği bile görebileceğine inanırız" diyerek aklı kullanmaktaki farklılığı ile iftihar etmektedir. (s. 42).

89 İsmail el-Gelenbevî, *Haşiye ale'l-Celâl*, I/ 39.

90 Sadreddin eş-Şîrâzî, *el-Hikmetü'l-Müte'âliye fi'l-Esfâri'l-Akliyyeti'l-Erbaati*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 2002, IX/ 175-6.

91 Ebu'n-Nasr el-Fârâbî, *Risâle fi Me'âni'l-Akl*, s. 13.

92 Ebu'n-Nasr el-Fârâbî, *Risale fi Meani'l-Akl*, s. 6, 7, 8.

Ne tesadüf ki İmam el-Gazâlî de Yunan filozoflarının "söylediklerinin kat'iyet yerine -zayıf akıllıları aldatmaya yarayan- tahminlere dayandığını, onların ardından giden şeriat kaydından kurtulma gayesindeki [felsefeci] mülhidlerin de -bu filozofların her hususu çözebileceklerine inandıkları için- Yahudi ve Hristiyanların atalarını taklit etmeleri gibi onları taklit ettiklerini" yani kendi 'meşhûrât'ları olduğunu söyler.[93]

Kelâmcılar, felsefecileri nas ile sınırlandırılmayan mihraksız akıl yürütmelerinden dolayı, felsefeciler kelâmcıları aklın hakkını vermedikleri, daha doğrusu kendi akıllarına muvafakat etmedikleri için reddederler. Felsefecilerin kendi aralarındaki bitmez tükenmez ihtilafa burada değinmiyoruz bile. Aklın işletilmesindeki bu bâriz ihtilafa rağmen, tarih boyu 'akılcı' olarak tesmiye edilen fırkalar aklın daima herkes için 'şaşmaz' bir hakem olduğunu iddiadan geri durmamışlardır. Bir dine mensup olmayanlar zaten böyledir. İslâm topraklarında zuhur eden ve kendini İslam'a nispet eden akılcı fırkalar da böyledir.

Mülhid filozoflardan Ebubekir er-Râzî, "Aklın, hâkim iken mahkûm, tutunacak gem iken başkasına tutunan, metbû iken tabi olan bir hâle sokulmaması gerektiğini ve bütün işlerimizde ona itimad etmemizi, o neyi gerektiriyorsa onu yapmamız gerektiğini" söyler.[94] Mu'tezile'nin meşhur isimlerinden Cahiz, "İnsanların akılları ile her şeyin ilkelerini tespit edip sonra olacakları ortaya koyarak her hâlin sonunda ne olacağını bilerek aydınlanacaklarını" düşünür.[95]

Akla bu sınırsız krediyi veren bu adamlar sanırsınız ki tartışmasız zarûrî ilkelerden bahsediyorlar. Oysaki bahsettikleri kendi nazarî çıkarımlarıdır. Ellerinde öyle bir akıl hiçbir zaman olmadığı hâlde 'her hususta metbu olan bir 'akıl'dan bahsetmeleri, sadece 'kendi indî tercihlerini' muhafazaya alma arzusuyla izah edilebilir.

---

93 Ebu Hamid el-Gazâlî, *Tehâfutü'l-Felâsife*, s. 73, 74, 76.

94 Ebubekir er-Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, I/ 19.

95 Ebu Osman Câhîz, *Risaletü'l-Meaş ve'l-Mead*, (Resâilü'l-Câhiz içinde) Thk: Abdüsselam Harun, Mektebetü'l-Hâncî, 1964, I/ 92.

Kelâmcıların Akla Verdiği Söylenen 'Önem'

İmam el-Eş'arî ﵀'ye göre akıl, zaruriyatı bilmekten ibarettir.[96] Eş'arî kelâmcıları, aklı öncelikle bu mana çevresinde tanımlarlar. İmam el-Bakıllânî şöyle der: "Kelâmcıların cumhuruna göre akıl, zarûrî bilgilerin 'iki zıt toplanmaz', 'iki birden büyüktür' gibi 'bazılarını' bilmek manasındadır. Bu ilimler kimde var ise ona akıllı denir."[97] İmam el-Gâzâlî de aklın bu tefsirini birtakım kelâmcıların tercihi olarak nakleder ve "Aklın, 'ikinin birden büyük olması', 'bir şeyin aynı anda iki yerde olamaması' gibi çocuklukta açığa çıkan, vacibin vacipliği, muhalin muhalliği, caizin caizliğini bilmek'manasında olduğunu" söyler.[98]

Zarûriyâtı bilmek manasındaki akıl, felsefecilerin bi'l-kuvve kelâmcıların bi'l-meleke dediği akıldır. Nitekim felsefededе nazarî bilginin de temel ve ilkeleri olan doğuştan gelen bedîhî ve zarûrî kaziyelere hususiyetle akıl denildiği de vakidir.[99]

Eşarîler'in, aklı zarûrî bilgilerle sınırlamalarının bir sebebi var tabi ki. Onlar akıl ile öncelikle 'menatu't-teklif' olması haysiyetiyle yani mükellefiyet gerektirecek kadar yetkinlik miktarı ile ilgilenirler. O yüzden de en basit düzeyde zarûriyâtı bilecek kadar akla sahip kimseye akıllı deneceğini ve onun bu kadarıyla mükellef olacağını belirtirler.[100]

İmam el-Eş'ârî ve yolundakiler bir insanın aklının 'sem'den yani dine daveti işitmeden önce fiillerin güzel ve çirkinini ayıramayacağını bundan ötürü de teklif ile muhatap olmadığını söylemişlerdir.

İbnu Fûrek, İmam el-Eş'arî'nin bu hususdaki görüşlerini şöyle özetler:

"Aklın yol göstericiliği yalnız bazı malumat hususundadır. Aklın mesela mevcudatın bazısını kıdem hudüs ve bunlar üzerine bina edilen bazı hükümlerini bilmesi mümkünse de fiillerin güzel ya da çirkin

---

96 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VI/ 49.

97 Ebubekir el- Bâkıllâni, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, Thk: Abdulhamid bin Ali, Müessesetü'r-Risâle, 1998, I/ 195, 197.

98 Murtaza ez-Zebîdî, *İthâfu's-Sâdeti'l-Müttekin bi Şerhi İhyâi Ulûmi'd-Din*, I/ 460.

99 Ebu'n-Nasr el-Fârâbî, *Risâle fi Me'âni'l-Akl*, s. 9-10.

100 Ebubekir el-Bakıllânî, *et-Takrib ve'l-İrşad*, I/ 195, 197; Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VI/ 49; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, Thk: Ali Dahruc, Mektebetü Lübnan, 1996, II/ 1200.

olduğunu dolayısıyla neyin vacip neyin mendup olduğunu tafsilatı ile tayin edecek şekilde bilmesine asla bir yol yoktur. ...Vacip/gerekli olan hükümlerin kesin olarak bilinmesinin yolu gayb hakkında verdiği bilgilere güvenilen sadık kimsenin haberleri ile mümkündür. İlk vacip, işitmek yani dine tabi olmak ile Allah Tebareke ve Teala'nın varlığına götüren nazar ve istidlal yapmaktır. Ancak bunun vacip olduğunu da ancak işiterek/dine tabi olarak bilebiliriz. Zira, akıl ile kimseye bir şey vacip olmaz. 'Mevcudun ya bir başlangıcı vardır ya da yoktur' şeklindeki fiil ve terk ile alakalı olmayan aklen vacipliği anlaşılan hükümlerdeki vaciplik dahi aslında aklın verdiği bir hüküm değildir. Burada da bir şeyin kendisinde zaten var olan bir hükmün aklın delaleti ile anlaşılması söz konusudur Yani aklın delaleti, bütün hâllerde dinin yol göstericiliğine muhtaçtır. (...) Nebi ﷺ'den işitmeden önce Şeriattan önce bunların hükmü nasıl idi diye bir soru sormak muhaldir. Zira, şeriattan önce bunların hükmünü bilmemiz mümkün değildir. Eğer bir kimsenin böyle bir zaman diliminde olduğu varsayılsa 'bu hükümlerin hiçbirisi geçerli olmaz nazar yapan ve aklını işleten kimsenin Şeriat'ın delaleti gelene kadar tevakkuf etmesi vacip olur' denir."[101]

Mâturîdîler ise İmam-ı Azam ﷺ'ın, 'bir kimsenin mahlûkata baktığı hâlde yaratıcısını bilmemek hususunda mazur olmayacağı dolayısıyla da herkesin bir peygamber gönderilmese bile yaratıcısını akıl ile bilmesi gerektiği' şeklindeki imam Ebû Yusuf ﷺ'tan nakledilen sözlerinden yola çıkarak semdan ve dine tabi olmadan önce de aklın bağlayıcı olduğunu söylerler.[102]

Ebu İshak es-Saffâr meseleyi şöyle özetler:

"Akıl, yaratıcısını bilmek, ona şükrün gerekliliğini bilmek, doğruluk ve adaletin güzel olduğu gibi vücûbî hükümleri bilebilir. (...) Dolayısıyla şeriattan önce akıl bir şeyi çirkin gördüğünde ondan kaçınması ona vacip olur. Kaçınmaz ise bunun için azaba dûçar olur. (...) Burada söz konusu olan, aklın bir hükmü mucip olması/gerektirmesi değildir. Sadece aklın o hükme -bilebileceği sınırlar içinde- bir âlet olarak delalet etmesi umulmaktadır. Zira, Allah ﷻ kullara fiilleri yaratma kuvvetini

101 İbnu Fûrek, *Makâlâtü'ş-Şeyh Ebi'l-Haseni'l-Eşari*, s. 29-31.

102 Ebu İshak es-Saffâr, *Telhisu'l-Edille li Kavâidi't-Tevhid*, Thk: Hişam İbrahim Mahmud, Darü's-Selam, 2010, s. 193.

vermediği için neyin vacip olup olmadığını tayin hakkını da akla vermemiştir. Akıllı, aklın delilini bildiğinde akla ittibası vacip olur, ancak bu vücup Allah ﷻ'ın vücûbudur, aklın değil."[103]

Mâturîdîler dinin tebliği ulaşmamış olsa bile herkes aklı ile en azından bir yaratıcının varlığını, adalet ve doğruluk gibi bazı açık hükümleri icmalen tespit edebildiği için bu hükümlerle mükellef olur demek isterler. Bahsettikleri şey şeriat kendisine ulaşmamış olsa bile herkesin mükellef olduğudur. Yani şeriatın olmadığı ortamda dahi aklın mükellef olmaktan başka seçeneği olmadığını söyleyen Mâturîdîler'in bu sözünü alıp 'Mâturîdîler de akla hem şeriat geldikten sonra' ve hem de 'her hususta kendi kendine yol tutabilecek, tabi olunabilecek bir rehber derecesinde önem vermiştir' şeklinde sunmaya çalışanlar zaten ortada tabi olunacak bir akılları olmadığını hızlıca ispat etmiş olurlar.

Kaldı ki bu hususta dahi Mâturîdîler arasında bir ittifak yoktur. Semerkand uleması meseleyi bu şekilde değerlendiriyor olsa da Buhârâ uleması 'aklın şeriat gelmeden bir mükellefiyeti gerektirmediğini, İmam Azam ﷺ'ın söylediklerinin de peygamber gönderildikten sonraki zaman dilimi için geçerli olduğunu' söylerler.[104] Bu ihtilafı nakleden İbnü'l-Hümâm da şeriat olmadan mükellefiyetten bahsedilemeyeceği görüşünü tercih eder.[105] Ayrıca bir mâturîdî olarak İmam Rabbânî (Kuddise Sirruhû)'nin de Semerkand Mâturîdîleri'nin verdiği hükme katılmadığını ekleyelim.[106]

Ezcümle ortada Eş'arî ve Mâturîdî arasında aklın yetkinliği ve sınırlarına dair bir ihtilaf yoktur.[107]

Mu'tezile herkesin aynı akla sahip olduğunu iddia ederken Ehl-i Sünnet herkeste farklı akıl seviyeleri olduğunu kabul eder. Mâturîdîler, bir kimsede bulunabilecek en edna seviyesi ile aklın 'akıl denmeyi

[103] Ebu İshak es-Saffâr, *Telhisu'l-Edille li Kavâidi't-Tevhid*, s. 195, 199-200.

[104] Kemaleddin İbnü'l-Hümam, *el-Müsayere (el-Müsamere ile birlikte)* Çağrı Yay, 1979, s. 160.

[105] Kemaleddin İbnü'l-Hümam, *el-Müsayere (el-Müsamere ile birlikte)* s. 164.

[106] İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. 1, 259. Mektup.

[107] İhtilafın semeresi şeriatın nazil olmasından öncesinde tebliğin ulaşmadığı yerlerle açığa çıkar. Şeriat öncesinden bahsetmenin artık manası yoktur. Tebliğin ulaşmadığı bir yer bulmak ise neredeyse mümkün değildir.

hak edecek bir anlama gücü' olduğunu söylerler.[108] Eş'arîler de geride naklettiğimiz üzere 'zarûriyyâtı idrak eden akıl' derken bu 'en edna aklı' kastetmektedirler. Burada da aynı şeye işaret ederler; zarûriyyâtı ve söylenenleri idrak edecek kadar aklı olan vahye tabi olmak zorundadır.

Kelâmcılara göre akıl, sem'/davet öncesi vahye tabi olmayı salık veren, davet sonrası da naslarla sınırlanmış olandır. Kelâmcıların dilinde ne şeriatın nüzûlü öncesi ne de sonrasında serbest akıl yürütmenin kapısı hiçbir zaman açılmamıştır. Modernlerin vurgulamayı pek sevdiği 'kelâmcıların akla verdiği önem' bundan ibarettir. Kelâmcıların aklı 'mükellef akıl'dır.

İmamlarımız burada ve akla vurgu yaptığı her yerde bunu anlatmak isterler. Kelâm kitaplarında taklit karşıtı açıklamalara bakıldığında taklidi atalarını taklit gerekçesiyle batıl olanı savunanlara karşı zemmettikleri görülür.[109]

Kelâm kitaplarında 'mukallidin imanı, nazarî delillerle gerekçelendirilmediği sürece sahih midir değil midir' şeklindeki tartışmayı ileri sürerek aksi bir iddia dillendirilemez. Evet, kelâmcılar 'iman şüpheyi kaldırmayacağı için kişinin şüphesi olmayacak şekilde imanını temellendirmesini gereklidir ve bunu yapmadığı takdirde asi olur' derler, bu doğrudur. Ancak bu modernlerin anladığı manada değildir.

Habbâzî şunları söyler: "Müminler delillerini dile getirerek bir kimsenin itirazlarını def etmeye güç yetiremeseler de iman etmek için 'bir çeşit istidlal' yaptıklarından mümin ve arif kimseler olarak kabul edilirler. Bu hususta da Eş'arî, Mâturîdî arasında bir ihtilaf söz konusu değildir. İhtilaf yalnız Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasındadır."[110] O yüzdendir ki İmam el-Gazâlî, 'Efendimiz ﷺ'in güler yüzüne tatlı diline hayran olmak' gibi yaygın olan nazarî istidlal yollarının dışında pek çok yolla iman sahibi kimseler olduğunu hatırlatarak "inanılması gereken hususlara iman eden kimse, kelâm ilminde belirtilen delillere

[108] Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye*, Thk: Fethullah Halif, Darü'l-Mearif, 1969, s 32.

[109] Ebu Mansur el-Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, Thk: B. Topaloğlu, M. Aruşi, Daru's-Sadır, Mektebetü'l-İrşad, 2001, s. 65-6; Celaleddin el-Habbâzî, *Kitabu'l-Hâdi fi Usûli'd-Din*, Thk: Adil Bebek, İFAV, 2006, s. 14.

[110] el-Habbâzî, *Kitabu'l-Hadi fi Usuli'd-Din*, s. 280.

dayanmadan taklid ile iman ediyorsa dahi saadete nail olur, 'kat'î iman', sadece araştırma ve delillere bağlanamaz" der.[111]

Kelâmcıların aklı kullanmayı teşvik ettikleri yerlere bakıldığında da aklın hücciyetini inkâr ederek vahye tabi olmayan sofistlere, Kur'ân veya Sünnet'ten nakledilen haberleri reddeden Sümeniyye ve Brahmanlar gibi fırkalara, 'aklın bir yaratıcıyı, dini, mucizeler ortaya koyan kimsenin seçilmiş olduğunu kabul etmeye götüren bir delil olduğunu' hatırlattıklarını görürsünüz.[112]

İmam Mâturîdî, nazar ve akıl yürütme faaliyetini, dinin emir ve yasakları ile alakalı haberleri kabul edebilmek, sahte peygamberle doğruyu ayırıp doğrusuna tabi olmak gibi hususlarda "mecbur olduğumuz" için icra etmek durumunda olduğumuzu,[113] bilgi edinme yollarını inkâr edenlerin, Rahman'a ibadet etmeyi, şehvetten, haramlardan uzak durmayı istemiyor oldukları için bunu yaptıklarını belirtir.[114]

Nesefî, "Aklın delil olduğunu inkâr edenler, teklif boyunduruğundan kendilerini kurtarmak için böyle yaparlar" demektedir.[115] Hüsameddin es-Sığnâkî, aklın hücciyetini inkâr etmenin mümkün olmamasının 'Böyle bir şeyin Allah'ın kullarına herhangi bir şey ile mükellef kılamayacağı manasına geldiğini, batıl bir neticeye götüren şeyin de batıl olacağını' söyleyerek gerekçelendirir. 'İnsanların akıl ile âlemi yaratan Allah'ın varlığını bilmek ile mükellef olduğunu, fetret ehlinin mükellef olduğunu savunma gerekçelerinin de bu olduğunu' kaydeder.[116]

Verdikleri mesaj hep aynıdır: "Aklınızı kullanın ve vahye tabi olun"...

Peki, ya Kur'ân ve Sünnet'teki 'akletme' vurgusu? Evet, Allah Teâlâ pek çok âyet-i kerimede insanlara kâinatın nizamına ve acayipliklerine

---

111 Ebu Hamid el-Gazâlî, *İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*, Thk: Meşhed Allaf, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016, s. 112-5.

112 Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tebsıratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Thk: Hüseyin Atay, Riyasetü'ş-Şuuni'd-Diniye li'l-Cumhuriyeti't-Türkiye, 1993, I/ 28-9; Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye*, s. 31.

113 Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 72.

114 Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 74, 75.

115 en-Nesefi, *Tebsıratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, I/ 29.

116 Hüsameddin es-Sığnâkî, *et-Tesdid fi Şerhi't-Temhîd*, Thk: Rasim Chelidze, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2015, s.93.

bakarak akletmesini emir buyurur. Ancak burada istenen mihraksız bir akıl yürütme faaliyeti değildir. Akletmenin gayesi diğer âyet-i kerimelerle belirlenir. Verdiği nimetlerin takdir edilmesi, âlemin O'nun mülkü olduğunu, âlemlerin Mâliki ve Rabbi olarak muhabbetinin arzulanmasını, bunun için de seçtiği elçisine tabi olmayı yani O'nun gösterdiği gibi amel etmemizi emir buyuran da O'dur. Yani Allah Teâla, rızasını ve ahireti kazandıracak bir akletme istemekte ve bunun yolunu da açık bir biçimde belirtmektedir: Kitabına ve Resulüne ittiba! Bazı sefihlerin, akılcılığına vurgu yaparak kendine yol aradığı İmam Mâturîdî ve Mâturîdî ulema, akletmeye ve nazara teşvik eden ayetlerden tam da bu veçhi ile istidlal eder.[117]

Hadisi şeriflerde de medhedilen aklın -başka bir vasfı değil- Allah'a yaklaştıran ve ahiret için amel eden bir akıl olduğu hususiyetle zikredilir: "İnsanlar akılları miktarınca Allah'a yaklaşır ve dereceleri yükselir", "insanlar akılları nispetince hayır amel işlerler", "insanlar ahirette akılları nispetinde karşılık alırlar", "Allah'ın akıl verdiği kimse felaha kavuşur"...[118]

Ezcümle kelâmcıların aklı, vahyi müdafaa için vardır; grbın diliyle apolojiktir. Ulema, hevâî aklı şeriata boyun eğdirmek için akıl ile ilgilenir. Onlara göre akıl, kendi kendine yol tutabilen değil Hakk'a giden yola ram olması beklenendir; hakikatin kapısı ve dosdoğru 'yol'u olan Efendimiz'e...

Sûfilerin 'Akıl' Dediği

İlk devirlerde sufiler diğer ulemamız gibi -nasların ıstılahatına muvafık olarak- aklı tebcil ederek akletmeye teşvik ederler idi. Ancak ilerleyen dönemlerde 'akıl' dendiğinde hevâî tozlara bulanmış nazarî akıl anlaşılmaya başlandığı için 'akıl' sufilerin dilinde menfi bir içerikle anılmaya başlamıştır.

O yüzden sûfiler, medhe layık keyfiyetinden uzak olan 'akıl' mefhumunu ve akılcılığı tenkid etmeye, yıpranmış akıl kavramı yerine -insanın

---

117 Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 71-2; Hüsameddin es-Sığnaki, *et-Tesdid fi şerhi't-Temhid*, s.93.

118 İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabu'l-Akl ve Fadlihi*, Thk: Lutfi Muhammed Sagir, Darü'r-Raye, s. 37-9.

derinlikli bilinç düzeyine Kur'ân'da aklın işlevini gördüğü ifade edilen insanın idrak seviyelerini ifade eden 'lübb', 'fuad', 'kalp' gibi- daha hususi mefhumları tebcil etmeye başlamışlardır.

İmam el-Gazâlî, sûfîlerin aklı zemmetmesinin sebebinin "aklın çelişkilere düşme pahasına tartışma ve hasmı reddetme şeklinde bir manada anlaşılmaya başlamasına" bağlar. "Yoksa Allah ve Resulü'nü tanımaya yarayan batındaki basiret nuru manasındaki aklı kimsenin zemmetmediğini" söyler.[119]

Meşayih-i Sûfiyye, -müspet ya da menfî içerikle kullanıyor olsunlar fark etmez- akıldan bahsederlerken iki mühim hususu hatırlatmak istemişlerdir: birincisi -aklı müspet içeriğiyle kullananlar- Allah'tan olan anlamanın sınırı olmadığını ifade ederek -menfi içeriğine vurgu yapanlar da- aklın tavrının ötesinde idrak kabiliyetlerinden bahsederek, nazarî aklın sınırlarını aşan nâmütenâhî idrak kabiliyetlerine işaret etmişler, ikincisi de bunun ancak tezkiye-i nefs ve tehzîb-i ahlak ile elde edileceğini belirtmişlerdir. Söylemek istedikleri o dur ki, 'Hakikat, nazarî aklı aşan hele de tezkiye olmayan nazarî aklın eteklerine erişemeyecek bir yüceliktedir.'

Aklı müspet içerikle kullananların en meşhuru Haris el-Muhasibî ﷺ'dir.

Muhasibî, 'anlamak' manasına gelen aklın,[120] "Allah'ın kalplere yerleştirdiği kulun onunla, kalbine vârid olan havâtır, düşmanının saldırıları nefsin vesveseleri hususunda hak ile batılı ayırdığı ve kendisine riayet ile kulun hakkıyla ibadet ettiği bir nur olduğunu" belirtir.[121] Şunları söyler: "Anlamayı/akletmeyi engelleyen şey Hakk'a boyun

---

119 Murtaza ez-Zebîdî, *İthafu's-Sâdeti'l-Müttekin bi Şerhi İhyai Ulumi'd-Din*, I/ 469. Akıl Kur'ân'da müspet içerikle anılmasına rağmen pek çok ustanın dilinde tenkid ediliyor olması ömrünü bilinç ve kavram çalışmalarına harcayan muasır bir ismin de kafasını karıştırmış, "Akıl Kur'ân'da daima müspet içerikle geçtiği için aklı zemmedenlerin akıl yerine hevayı kullanmaları daha doğru olabilir" demek durumunda kalmıştır. (Şakir Kocabaş, *İslam'da Bilginin Temelleri*, İz Yayıncılık, 1997, s. 124) Tenkid edilen şeyin aslında 'heva' olduğu doğru olsa da 'akıl' mefhumu bugün öncekinden çok daha fazla kirlendiği ve tartışılmaz hâle getirildiği için bugün de sûfîlerin yaptığı gibi tartışma 'akıl' mefhumu üzerinden yürütülmelidir.

120 Haris el-Muhâsibî, *Mahiyyetü'l-Akli ve Ma'nâhu*, s. 208-9.

121 Haris el-Muhâsibî, *el-Vasâyâ*, Thk: Abdülkadir Ahmed Ata, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, s. 251.

eğmeyi engelleyen kibir, tartışmaya sevk eden üstün gelme arzusu, doğruyu teslim ve kabule engel olan hataya nispet edilme kaygısıdır."[122] "*Bu, ayetlerimizi düşünsünler (tedebbür) ve akıl (lüb) sahipleri öğüt alsınlar (tezekkür) diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.*" (Sâd, 29) ayetindeki 'tedebbür'ü Hasan Basri ﷺ, 'aklı ile ahlakına ve ameline yansıyacak şekilde ayetlere ittiba olarak tefsir eder."[123]

Sonra akletmenin kısımlarını vererek akıl mefhumundaki ihtilafın da menşeine işaret etmektedir:

[1] "Hidâyet ve dalâlet ehlinin de müşterek olduğu beyanı/kendisine tebeyyün eden manayı anlamak.[124]

[2] "Beyanın manalarının hakikatlerini anlamaya yarayan' basiret ve marifet manası. Kişi bu akılla anladığında Allah ﷻ'ın azametini de akleder. Bu, 'Allah'tan akıl'dır."[125] "Allah'ın bir sınırı olmadığı için Allah'tan akletmenin de bir sınırı yoktur. Zira onun sıfatlarının hakikatini bilgiyle sınırlamak mümkün değildir. Kişi, Allah'tan anlayarak (bi'l-fikhi anhu), dinine hüsnü riayet eder, O'ndan korkar vadine yakin ile iman eder, sevdiği ve sevmediği şeylerde dinine riayet ederse aklının kuvvetini kemale erdirebilir."[126]

[3] "Bazıları da müşrik araplar gibi ne anlatılan manayı ne de beyanı anlamazlar. Onlar kendi görüşlerini çok beğendikleri, kibrettikleri ve atalarının izinden gitmeyi tercih ettikleri için akledemezler. Bunlarda akıl hasleti varsa da yalnız dünya işlerini akletmeye yaramaktadır."[127]

Muhâsibî'nin tasnifinde birinci ve üçüncü grupta oldukları hâlde kendini ehli hakikat belleyenler menfi manasıyla akılcı olarak anılmaya seza olanlardır.

Katade ﷺ: "Üç türlü kimse vardır: Kendi aklı ve görüşü olan âlim ve kamil kimseler, akıllarından istifade ederler, kendi görüşü olmayan

---

122 Haris el-Muhâsibî, *Mâhiyyetü'l-Akli ve Ma'nâhu*, s. 234.

123 Haris el-Muhâsibî, 'Fehmü'l-Kur'ân ve Me'ânîhi', *el-Aklu ve Fehmü'l-Kur'ân* içinde, Thk: Hüseyin el-Kuvvetli, Darü'l-Fikr, 1971, s. 276.

124 Haris el-Muhâsibî, *Mâhiyyetü'l-Akli ve Ma'nâhu*, s. 208-9.

125 Haris el-Muhâsibî, *Mâhiyyetü'l-Akli ve Ma'nâhu*, s. 211.

126 Haris el-Muhâsibî, *Mâhiyyetü'l-Akli ve Ma'nâhu*, s. 220.

127 Haris el-Muhâsibî, *Mâhiyyetü'l-Akli ve Ma'nâhu*, s. 212-3.

yarım kimseler bu âlim ve akıllı kimselere danışır, 'hiçbir şey' olmayan kimselerin ise ne aklı vardır ne alimlere danışırlar."[128]

Tıpkı akılcıların tavsiye ettiği gibi ulemaya danışmayı ve ittibayı reddedip kendi kendine rol tutmaya teşvik eden zemmedilen akılcılar bu tasnifte de üçüncü grup içinde yer alırlar.

Hazreti Mevlânâ'dan: "Akıllar arasında yerden göğe kadar fark vardır; akıl vardır Güneş gibi, akıl vardır Zühre yıldızından aşağıdır, akıl vardır sarhoş mum gibi, akıl vardır ateş kıvılcımı gibi. Bunlar güneş gibi olan aklın adını kötüye çıkarmışlardır."[129]

Güneş gibi olan aklın adını kötüye çıkaran akılcıların aklı...

İşte bu düşük manasıyla akıl kavramı üzerinden kendi meşruiyetlerini aradıkları için sonraki dönemlerde Meşayih-i sûfiyye akla yani hevâî nazarî akla cephe almışlardır.

Tezkiyenin zarûreti ve hevâ ile alakalı tavırları zaten bellidir. Bunları nakle hacet yok. Mücerred fikir ve nazarî akla dair de tenkitleri vardır:

"Aklı ile nazarî ve fikri yol ile Allah ﷻ'ı bilmeye çalışan şaşırmıştır",[130] "Allah, tasavvuf erbabına eşyayı olduğu gibi görmelerini sağlayan aklın tavrının ötesinde bir nur vermiştir. Aklın karşısında vehim ne ise, bu nurun karşısında akıl odur. Aklın tavrının ötesinde sayılarını Allah'ın bildiği birçok başka tavır vardır."[131]

Bir kayıt olmaksızın aklı tenkit etiklerinde nazarî akıl ile iç içe geçmiş hevâî aklı kastederler:

Hakîm et-Tirmizî'den: "Nebi'nin miracına, evliyanın kerametine akıl diye isimlendirdikleri hevalarıyla bakarak inkâr eden sapkınları görmedin mi? ...Akıl, Allah Teala'nın rubûbiyeti idrak için değil kulluğu ikame için kullarına verdiği bir hüccettir. (العقل حجةٌ من الله

[128] İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kasıdîn*, Haz: A. Yıldırım, A. Arslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Bşk., 2015, s. 290.

[129] Mevlana Celaleddin er-Rûmî, *Mesnevi*, V/ 455-465.'ci beyitlerden.

[130] Muhyiddin İbnü'l-Arabi, *el-Fütûhatu'l-Mekkiyye*, Thk: Abdülkadir el-Cezâîrî, Darü'l-Kütübi'l-Garbiyyeti'l-Kübra, I/ 95.

[131] Abdurrahman el-Câmî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, Haz: N. Heer, A. M. Behbahahani, Institute of Islamic Studies, İran, 2003, s. 5.

(تعالى على العبد لإقامة العبودية لا لإدراك الربوبية) Her şeyi kendi kendine bilebileceğini iddia eden akıl mahlûkatın hakikatini hatta kendisinin ne olduğunu dahi bilemezken kendisinden daha yüce olanı nasıl idrak edebilsin?"[132]

Meşayih-i sûfiyyeden pek çokları bu bakış açısını tekrarlamışlardır: "Akılcılardan hiç birisi aklın mahiyetini ortaya koyabilmiş dahi değildir kendi mahiyetini bilmeyen başkasının mahiyetini nasıl bilebilir?"[133] "Akıl acizdir ve ancak kendisi gibi aciz olana ulaştırabilir."[134] "Fani olan [akıl] kadim olan [Allah]ı nasıl anlayabilsin?"[135] "Kim akıl ile Allah'ı aramaya kalkarsa, akıl onu hayretlere mahkûm eder."[136]

Sadi Şîrâzî "insanı hakka akıl mı yoksa aşk mı ulaştırır" sorusuna cevap ararken şunları söyler: "Akıl üstün meziyetlerine rağmen yol değil yolda kuyu olup olmadığını gösterecek yolun ışığı mesabesindedir.[137] 'Vecd'in bahar kokusu karşısında aklın ve duyuların hayrete düşmekten başka çaresi yoktur. 'Vecd', idrâki âtıl bırakır ve ancak 'vecd'den sonra keşif zuhur eder."[138]

Hazreti Mevlânâ'nın nezih temsili ile kapatalım:

"Akıllı olmak İblis'ten, aşk ve kulluk ise Âdem'dendir. Akıllı olmak denizde yüzmeye benzer ki kurtulan azdır. Orada yüzenler gün gelir mutlaka boğulur; ırmak ya da dere değildir, denizdir bu deniz. Akıllılığı sat! Hayranlığı al! Akıllılık zandır, hayranlık ise görmek. Aklı Muhammed Mustafa'nın önünde kurban et! Allah bana yeter de! Kenan gibi Nuh'un gemisinden yüz çevirme! O, 'Dağa çıkar kurtulurum Nuh'a minnet etmem' demişti... Keşke yüzme bilmeseydi de Nuh'a minnet

132 Hakim et-Tirmizî, *Beyanü'l-Fark Beyne's-Sadri ve'l-Kalbi ve'l-Fuadi ve'l-Lübbi*, Thk: Ahmed Abdürrahim es-Sayih, Merkezü'l-Kitabi li'n-Neşri, s. 73.

133 Ali b. Osman el-Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Çev: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. 2010, s. 332.

134 İbn İshak el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, s. 69, Thk: Ahmed Şemseddin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

135 İbn İshak el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, s. 70.

136 İbn İshak el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, s. 69.

137 Sadi Şirazi, *Risale-i Akl-i Aşk, (Beş Meclis ve Akıl ve Aşk Risalesi)* içinde, Çev: Turgay Şafak, Büyüyen Ay Yay, 2016, s. 98, 99.

138 Sadi Şirazi, *Risale-i Akl-i Aşk*, s. 101.

edip gemiye binseydi, keşke bebekler gibi 'çözüm yolları' bilmez olaydı da onlar gibi anasına el uzatıp sarılaydı."[139]

Kelâmcı ve Sûfî Aklı Aynı Ufka Bakar

Kelâmcıların 'akıl' derken 'kendi başına yol tutan değil naslar ile mukayyed olan bir akıldan' bahsettiklerini geride gördük. Bununla beraber, kelâmcıların sûfîler gibi aklın kifayetsizliğine ittiba eden bir akla vurgu yaptıkları da ortadadır. İmam Gazâlî: "Naslarda methedilen, işlerin akibetini bilebilecek akıl, şehvetlerden kurtulan akıldır." der.[140] Nazarî aklı bir göze, elde edilen ilimleri görmeye, dini de görmeyi temin eden güneş ışığına benzeterek[141] bu türden akıl yürütmenin de ancak dinin riyasetinde bir ahlâkî tezkiye ile iş görebileceğini belirtir.

Geride akıl hakkındaki değerlendirmelerini naklettiğimiz İbn Fûrek, tasavvuf ıstılahlarına dair yazdığı eserinde aklı "kalbe ve zihne düşen rahmânî olmayan havâtır ve vesveseyi bilmeye, hakkı batıldan ayırmaya yarayan kalbe verilmiş bir haslet" olarak tanımlayarak[142] aklın nazarî akıldan çok daha derinlikli bir içeriğe sahip olduğuna işaret eder. Râzî[143] ve Şehristânî[144] gibi aklın kifayetsizliğine özellikle vurgu yapan isimler, aklı her hususta metbu kılmaya çalışan akılcılardan ayrılırlar.

Osmanlı ulemasından Mehmet Tevfik Efendi, nazarî hikmetin 'bi'l-kuvve', 'bi'l-fiil', 'müstefad' şeklindeki akıl tasnifinin "Ehl-i Sünnet'in nefse dair yaptığı tasnifte olduğu gibi 'emmâre', 'levvâme' ve 'mutmainne' şeklinde anlaşılması gerektiğini" söyler.[145]

Görüldüğü gibi hem kelâm hem tasavvuf erbabı Ehl-i Sünnet ulema, bu birikim neticesinde iki disiplin arasında rahatlıkla geçiş yapabilmiş,

---

139 Mevlana Celâleddin er-Rûmî, *Mesnevi*, IV/ 1400-1420. beyitlerden.

140 Murtaza ez-Zebîdî, *İthafu's-Sadeti'l-Müttekin bi Şerhi İhyai Ulumi'd-Din*, I/ 461.

141 Murtaza ez-Zebîdî, *İthafu's-Sadeti'l-Müttekin bi Şerhi İhyai Ulumi'd-Din*, I/ 460.

142 İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kasıdîn*, s. 289.

143 Tacüddin es-Subkî, *Tabakatü'ş-Şafiiyyeti'l-Kübra, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1999, IV/292.

144 Abdülkerim Şehristani, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, Haz: Alfred Guillaume, 1934, s. 3.

145 Çerkeşizade Mehmet Tevfik Efendi, 'Risale fi'l-Akl', Çev: Yasin Apaydın, *Osmanlı Felsefesi Seçme Metinler* içinde, Haz: Ömer Mahir Alper, s. 499, Klasik Yay., 2015.

mefhumların içeriğini bu minvalde dönüştürmüş ve ikmal etmişlerdir. Bu durum, kelâm ve tasavvufun hem aynı membadan beslendiğini hem de aynı ufka baktığını göstermektedir.

Bu iki taife akıl dediklerinde asla mihraksız akılcılar ile aynı şeyi kastetmezler. Sûfiyye Hazerâtı "Nazarî dili sadece nazarî akıl yürütmeye alışmış kimselere bunun yetersizliğini gösterebilmek için kullandıklarını,[146] "Nazar ehli ile nazari dili kullanan müşahede ehli, muhakkık sûfilerle aynı kavramları kullanıyor olsalar da aralarında büyük bir fark olduğunu, kavramın içeriğinin kullanan kişiye göre değiştiğini"[147] belirtirler. Bu durum elbette ki muhakkık kelâmcılar zaviyesinden de böyledir. Onlar fizik ve metafiziğe dair kullandıkları mefhumlar ile ve tabi ki 'akıl' mefhumu ile asla sair bidat fırkaların kastettiği şeyleri kastetmezler.

Durum böyle olmasına böyledir ancak 'akıl' diyen herkesin aynı şeyi kastettiğini zanneden, bu yüzden de 'ehl-i hakk'ın iki kutbu; kelâmcı ve sûfileri bidat ve mülhid fırkalar ile aynı kefeye koymaya kalkan modernlerin, aklın en çirkin yorumlarından biri olan modern bilimsel akla mavi boncuk takmaları şaşırtıcı değildir.

Bir Modern Zaman Akılcılığı 'Bilim'; Metod Fikrinden Aşkın Olanın Reddine

Tarih içinde çeşitli yüzleriyle karşımıza çıkan 'akılcılık', bugün 'bilimsel' etiketiyle en çirkin yüzüyle karşımıza çıkmıştır. Önceki türlerinde bulunan kusurları kâmilen tevarüs eden ve bunun üzerine çok daha fazlasını ekleyen 'bilimsel akıl', tüm çirkinliğine rağmen akla daha önce elde edemediği bir 'itibar' ve kabul imkanı sunmuştur.

Bilim nedir ve akıl nasıl bir değişim geçirmiştir de 'bilimsel' olarak anılmaya başlamıştır?

Sahanın ilgilileri, pek çok ihtilaflara düşseler de 'bilim' denen şeyin

---

146 Sadreddin Konevi, *İcazu'l-Beyan fi Tefsiri Ümmi'l-Kur'ân*, Haz: Celaleddin Aştiyani, Mektebetü'l-İlami'l-İslami, 1423, s. 18, Davud Kayseri, *Matlau Hususi'l-Kilem fi Meani'l-Fususi'l-Hikem*, Neşr: Mirza Muhammed Şirazi, Bombay,1300, s. 4.

147 Sainuddin İbnü Törke, *Kitabu't-Temhid fi Şerhu Risaleti Kavaidi't-Tevhid*, Haz: Asım Keyali, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, s. 16.

'deneyler ve deneylerden ulaşılan kanunlar' ile ya da 'matematik ve geometri ile formüle edilen şeylerin gerçek kabul edilmesi' neticesinde doğru bilginin kıstaslarının değişmesi ile oluştuğunu söylerler.[148] Bu değişim, bazılarınca "Kadim Yunan'dan beri nesnesi 'zihni varlık' olan bilginin Dekart sonrası evrilerek 'kesin bir metot' fikri ile yalnız sınanabilir olana hasredilmesi" olarak özetlenir.[149]

Bu algıdan bahsedilmeye başlanabilecek tarih olarak da meşhur bilimcilerin yaşadığı 'akıl çağı' olarak nitelenen on yedinci yüzyılı[150] veya akıl ve iman arasında ayrımın yapılmaya başladığı on dördüncü yüzyılı[151] ya da onuncu yüzyılları[152] gösterenler olmuştur.

Bunların hepsinde doğruluk payı vardır. Ancak zikredilen bu hususiyetler bilimin ne olduğunu izaha kâfî değildir. Bu yüzdendir ki "Bilimin oluşumunun tam olarak nasıl ve ne zaman gerçekleştiğinin hala tartışma konusu olduğunu, çok geniş bir yelpazeyi kapsadığı için ne olduğunu tam olarak ortaya koymanın pek mümkün olmadığını" söyleyenler olmuştur.[153]

Bilimin ne olduğunu anlamak için pek çok hususu değerlendirmek gerekiyorsa da bizce öncelikle neden insanın zihinden harice yönelerek kesin bir metod fikrine meylettiğinin anlaşılması gerekmektedir. Bu, matematik ve deneye karşı gelişen bir meraktan daha derin saiklere dayanmaktadır.

18.yüzyıla kadar kaleme alınan her kitapta 'bilinmez olanın gizemi önünde aklının acizliğini itirafa' önem verildiği söylenir.[154]

---

148 Bertrand Russel, *Bilimden Beklediğimiz*, Çev: Avni Yakalıoğlu, , Varlık Yay, 1969, s. 14; Alekandre Koyre, *Bilim Tarihi Yazıları, 1*, Çev: Kurtuluş Dinçer, , Tübitak, 2000, s. 66; John Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, Çev: Selim Değirmenci, Küre Yay. 2009, s. 15, Kostas Gavroğlu, *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, Çev: Ari Çokona, 112, İletişim Yay, 2006, s. 60.

149 Hans G. Gadamer, 'Hakikat Nedir', *Hakikat Nedir, (Felsefi Fragmanlar)* içinde, Çev: Medeni Beyaztaş, Efkâr Yay, 2004, s. 16.

150 Goerge Sorton, *Bilim Tarihinde Yöntem*, Der: Remzi Demir, Doruk Yay, 1997, s. 23, 24

151 Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, Çev: Ayşe Meral, Kabalcı Yay, 2003, s. 620.

152 Oswald Spengler, İnsan ve Teknik, Çev: Kamil Turan, Türe-Devlet Yay, 1973, s. 84

153 Peter Whitfield, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, Çev: Serdar Uslu, Küre Yay, 2008, s. 316; John Henry, *Bilim Devrimi Ve Modern Bilimin Kökenleri*, s. 7.

154 Gaston Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, Çev: Alp Tümertekin, İthaki Yay, 2008, s. 51.

Bu tespiti yapan bilimci şahıs, bu durumdan yakınarak şu yorumu yapar: "Başarısızlıklar yüzünden gerçeği 'akıl ötesi' ve içinden çıkılamaz olarak görenler 'bilimsel zihnin' yüreklilik ve gelişimini tanıyamamış kimselerdir."[155] "En açık bilimsel çözümlerin ardında bile bir gizem olduğunu kendilerini aşan ve ezen bir gerçeklik farz etmeye ihtiyaç duyan temel bir 'akıldışılığı' kabul eden entelektüel mazoşistlerin, laboratuvarda iyice hâkim olunmuş matematikselleştirilmiş fenomenler dikkate alındığında bu akıldışılığın o kişinin beceriksizliğinden başka bir şey olmadığı ortaya çıkar."[156]

Bilim denen şeyin oluşum sürecinde 'aklı aşan hakikat' fikrinin değişmesi kritik bir eşiktir.

Katî veriler elde edebileceği hususu her ne kadar kadim zamanlardan beri neredeyse herkesin kabülüdür, bu doğru. Ancak bununla birlikte hakim olan hakikatin ihata edilemezliği kabulü bilim denen şeyin teşekkülüne müsade etmemiştir.

Elde kesin verilerin olduğu, bundan dolayı herkesin takip edebileceği şaşmaz bir metoda sahip olunduğu, böylelikle kuşatılamaz derinliği sahip olan hakikat fikrinin reddedilerek ihata edilebilecek bir niceliğe sıkıştırılması, bilinebilir tabiattan kontrol edilebilir tabiat algısına geçişi sağlamıştır. Bu, kadim zamanlardakinden farklı bir katiyet yorumudur ve ardında ahlâkî bir tavır barındırmaktadır. Bu tavır, insanı daha önce gündeminde olmayan bir gayeye yönelterek yeni bir hakikat tasavvurunun doğmasına sebebiyet vermiştir.

Bakınız, kesinlikten dem vuran bilimciler neler söylemekte:

"Doğa, kesin bilgi ve aklın ona öğrettiğinden başka türlü hareket edemez."[157] "İnsan algılayabildiği kesin önermeler hususunda objektif kesinlik bakımından ilahi algıya eşit ve denktir... Matematiğin bize sunduğu gerçek Tanrı'nın bilgisinin aynısıdır."[158] "İnsan, ilâhî bir ilham ya da gökten gelen bir ışıkla değil akıl, duyu ve kendi kabiliyetiyle bütün

155 Gaston Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s. 158.

156 Gaston Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s. 306.

157 Leonardo da Vinci, *Yazılar*, Haz: Augusto Marinoni, Çev: Kemal Atakan, YKY, 2010, s. 62.

158 Galileo Galilei, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, Çev: Reşit Aşçıoğlu, İş Bank Yay, 2008, s. 138.

dünyayı baştanbaşa kat edip göğü bile temâşâ edebilir."[159] "Doğadaki şeylerin nedenleri gizli hareket ve anlamına dair bilgi sahibi olup insan hâkimiyet sınırlarını mümkün olan her şeyin sırrına erişecek kadar genişletmelidir"[160] "Şartlarına riayet edildiğinde ulaşılamayacak kadar uzak ve keşfedilemeyecek kadar saklı hiçbir şey yoktur."[161] "Bizi çevreleyen cisimlerin kuvvetini bilerek ve kullanarak kendimizi tabiatın efendisi kılabiliriz."[162] "Tanrı'ya atfettiğim bütün kemâlâtın bilkuvve insanda olduğuna, bilginin azar azar sonsuzluğa kadar artmasına ve Tanrı'nın bütün kemâlâtını elde etmeye engel olabilecek hiçbir şey görmüyorum."[163]

Bu algı öyle geçmişte kalmış falan da değildir:

"Bilimsel kuramları dünyayı kuşatmak ve ona egemen olmak amacıyla attığımız ağlar" olarak gören bilim felsefecisi.[164] 'Tanrı'nın ne düşündüğünü bilme' hayalinde olan bir fizikçi.[165] Evrenin en derin ve en temel bilgisinin kendilerine açıldığını hissedene ve Tanrı'nın zihnine erişene dek" durmayacaklarını belirten bir diğer fizikçi[166] ve daha niceleri temelleri çok önceleri atılmış bilimci algının bugünkü temsilcilerdir.

Üstelik bu lafları söylemekten çekinmeyen bu güruh, 'Tanrı'nın ışığını aradıklarını, O'nun doğa kitabını okumak, O'na tazimler sunmak istediklerini' söylemekten de geri durmamışlardır.[167] Bu gibi söylemle-

[159] John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, Çev: İsmail Çetin, Paradigma Yay, 1999, s. 26.

[160] Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, Çev: Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yay, 2008, s. 111.

[161] Rene Descartes, *Metod Üzerine Konuşma*, Çev: Atakan Altınörs, Paradigma Yay, 2010, s. 19.

[162] Rene Descartes, *Metod Üzerine Konuşma*, s. 61.

[163] Rene Descartes, İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler, Çev: Mehmet Karasan, MBY, 1998, s. 191.

[164] Karl R Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, Çev: İ. Aka, İ. Turan, Y.K.Y, 2010, s. 85.

[165] Stephen Hawking, *Zamanın Daha Kısa Tarihi*, Çev: Selma Öğünç, Doğan Kitap, 2005, s. 114.

[166] B. Greene, *The Elegant Universe*, s. 117, Newyork, 1999'dan naklen Şakir Kocabaş, *Fizik ve Gerçeklik, Bilim Felsefesine Kavramsal Bir Yaklaşım*, Küre Yay, 2001, s. 93.

[167] Leonardo da Vinci, *Yazılar*, s. 68; Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, s. 43, 97, 141; Galileo Galilei, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, s. XVII; Rene Descartes, *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, s. 169, 199; John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, s. 48.

riyle dini bir motivasyonları olduğu imasında bulunan bu adamların gerideki ifadeleri dikkate alındığında dilleriyle kalplerinde olmayan şeyler söylediklerini anlamak zor değildir. 'Müteal' ve 'aşkın'ı olmayan 'kesinlik' fikrinin ardına kendi süfli arzularını saklayan bu adamların "Hz. Musa ﷺ'nın İlâh'ına bir yol bulmaya çalışan Firavun"[168] ile bir ruh birlikteliği içinde olduklarını söylemek yanlış değildir.

Bilimsel Akla Karşı Batı'da Yükselen Sesler

Bu azgınlığa, batıda dahi pek çok isim veryansın etmiştir aslında:

"Modern bilim ile bizim sınırlarımızı aşan kutsal ve aşkın hakikati bir otorite olarak kabul etmeye dair olan inancın yerine insanın aklına ve kendi gücüne olan güveni ile ele geçirilebilecek bir hakikat inancı yerleşmeye başlar. Böylelikle de insanı doğanın sahibi ve efendisi yapacak bir bilim peyda olur."[169]

"Bilimin zihniyeti olan 'Faust kültürü',[170] kâinatın sırlarını keşfetmek değil onları belirli gayeler yolunda faydalı hâle getirmektir. Bilim adamları sözde, Tanrı'ya kavuşmak istediklerini belirtseler de aslında elde etmeye çalıştıkları şey tabiatta gizli olan kuvvet ve enerjidir." [171]

"Fizikçileri aletler keşfine sevk eden şey onları hakikat hakkında gevezeliğe sevk eden şey gibi hakikat karşısında aldıkları konumlarıdır: 'Ben hakikati değil dünyayı istiyorum hakikati istiyorsam da dünyayla birlikte istiyorum...' Bu depresif durum, yaptıkları keşif ya da ürettikleri aletlerin kendi deha ve güçlerinden kaynaklandığına inanarak -tıpkı Tanrı gibi- güçlü olduklarına inanmalarına yardımcı olmaktadır. Bu tarz çabalarla aslında inanmadıkları Tanrı'nın yerini almaya çalışırlar."[172]

---

168 Mümin, 56-7.

169 Alexandre Koyre, *Bilim ve Devrim Newton*, Çev: Nur Küçük, Salyangoz Yay, 2006, s. 13.

170 Yazar, 'Faust kültürü' tabirini Goethe'nin şeytani insan isteklerinin kritiğini yaptığı meşhur romanı Faust'tan mülhem kullanır.

171 Oswald Spengler, *İnsan ve Teknik*, 84.

172 John Horgan, *Bilimin Sonu*, Çev: Ahmet Ergenç, Gelenek Yay, 2003, s. 255 Açıklama, Fizikçi Mitchel Feigenbaum'a aittir.

Bilimin tabiata ve tabiattaki gizli güce buyruk verebilmek aşkın yani bir çeşit ilah olmak için örgütlendiği pek çok isim vurgulamıştır.[173] Öyle ki bir bilim tarihçisi, bu zihniyet sahiplerinin tabiatı 'avlanması, işkence yapması ve katli mubah bir cadı'gibi gördüklerini düşünür.[174]

İçlerinden biri, buna, 'anlamak için bilimden yönetmek için bilime' geçiş ya da 'bilimsel emperyalizm' demektedir.[175]

Bu da bir diğeri: "İnsanı yanlış metafizik kavramlarla inşa eden bilimsel teknolojik zafer, Galile ve Dekart'ın niceliği nitelikten öne çıkaran, manayı maddeye feda eden hata sonucu ortaya çıkmış ve insanı çöküşe sevk etmiştir. Hâlbuki insanın ölçülemeyen tarafları ölçülebilen taraflarından çok daha önemlidir."[176]

Artık Batı'da kadim muhtevasından bambaşka bir içerik ile kullanılmaya başlayan, egemenlerin kendi azgınlıklarına kulp yaptıkları 'akıl' mefhumuna cephe alanlar da vardır:

"Akılcılık artık bilimci uzmanların dediğine 'teslim olmak' manasına gelmektedir"[177] "Bilimi/aklı temize çıkarmaya çalışanlar, pratik amaçlar açısından testlerden geçmiş şeyleri hakikat olarak görmeyi akılcı ve akla uygun olarak göstermektedirler."[178] "Akıl ve akılcılık, tiranların ve onların amansız yasalarının sahip olduğu türden koruyucu bir 'hale' ile kuşatılmış ve aynı türden bir iktidar odağı hâline getirilmiştir. İçerik gitmiş olsa da 'hale' hâla oradadır ve bu şekilde iktidarlarını sürdürmektedirler."[179] "Tarihin karmaşıklığı karşısında kafası allak bullak olmuş bazıları akla uğurlar olsun deyip onun yerine aklın karikatürünü koymuşlardır. Geleneğe unut gitsin diyemedikleri ve halka olan ilişkilerini de sürdürmek istedikleri için bu karikatüre

[173] Jacob Bronowski, *Bilim ve İnsan Değer Yargıları*, Çev: Ayseli Usluata, Varlık Yay. 1971, s. 16; İshak Arslan, *Çağdaş Doğa Düşüncesi*, Klasik Yay, 2012, s. 364-5.

[174] Fritjof Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev: Mustafa Armağan, İnsan Yay, 2009, s. 65.

[175] E. F. Schumacher, *Aklı Karışıklar İçin Kılavuz*, Çev: Mustafa Özel, Küre Yay, 2016, s. 19, 68.

[176] Alexis Carrel, *İnsan Denen Mechul*, Çev: Refik Özdek, Timaş Yay, 2000, s. 333-4.

[177] Paul Feyerabend, *Akla Veda*, Çev: Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yay,1995, s. 22.

[178] Paul Feyerabend, *Akla Veda*, s. 205.

[179] Paul Feyerabend, *Akla Veda*, s. 21.

akıl demeye devam etmişlerdir. Karmaşıklıktan hoşlanmayan felsefeciler ve dünya hâkimiyeti çabalarına kalite kazandırmak isteyen politikacılar, teknoloji uzmanları, bankerler vs. arasında aklın hâla büyük bir süksesi vardır. Geriye kalan bizler içinse bir felakettir bu akıl. Artık ona elveda demeliyiz."[180]

"Akılcılık bugün sadece yararlı olmakla ölçülmektedir."[181] Bilim/akıl en militan din kadar dar kafalı olabilir, var olan bütün güçler gibi en şeytani güçlerin hizmetine koşabilir."[182] "Akıl, toplumsal sürece tümüyle boyun eğmiştir. Aklın araçsal değeri, doğa ve insan üzerinde egemenlik kurmak hususunda oynadığı rol, tek ölçüt olarak görülmektedir."[183] "Egemen çıkarlarca daha kolay çekip çevrilen, gerçekliğe çok kolay bir şekilde uyum sağlayan bu akıl aslında akıldışıdır."[184] "Bu akla karşı çıkarak onu yadsımak aklın en büyük hizmeti olacaktır."[185]

Modern 'akıl' algısını üst perdeden tenkit eden bu adamların söylediklerine baktığınızda yanlış bir durum yok gibidir. Ancak bu tenkitlerde gizli bir hastalık vardır.

Kadim Yunan'da siyasi nüfuzları daha fazla olan o çağın bilge kişileri olarak kabul edilen ozan ve şairlerin nüfuzlarını alaşağı etmek için felsefecilerin şiire savaş açtığından ve onları tahtlarından ettiğinden bahsedilir. Benzer şekilde on yedinci yüzyıl bilim devrimi denilen süreçte de bilimin öncüleri bilgiyi [kilise ve felsefeciler gibi] muhaliflerinin değil kendilerinin temsil ettiğini söyleyerek ön plana çıkmışlardır.[186]

İşte bugün de bilim karşıtlığı yapanların pek çoğunun hedefi bilimcilerin ele geçirdiği kaptan köşkünü felsefe adına yeniden ele geçirmektir. En sert bilim tenkitlerini yapan ve geride ifadelerini naklettiğimiz birisi "bilimin vardığı neticelerin doğru olup olmadığını üst ilke olan felsefeye

180 Paul Feyerabend, *Akla Veda*, s. 29.

181 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, Çev: Orhan Koçak, Metis Yay, 2018, s. 59.

182 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 110.

183 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 72.

184 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 66, 67.

185 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 197.

186 Paul Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, Çev: C. Güzel, L. Kavas, Metis Yay, 1995, s. 114.

ve filozofların -yani kendilerinin- belirlediği ölçütlere müracaat edilerek belirlenmesi gerektiğini söyleyerek niyetini beyan eder.[187]

On dokuzuncu yüzyıllardan sonra itibar kaybı yaşayarak var olabilmek için mutlaka bilimden olur almak zorunda kaldığı için 'bilimsel felsefe' yaptığını söylemek zorunda kalan felsefeciler[188] için bilime karşı çıkmaya başlamak kendileri adına bir iadeyi itibar talebi olarak görülebilirse de bu çabalarında bizim açımızdan sevinilebilecek bir taraf yoktur.

Sözlerini naklettiğimiz diğer şahıs, bilime ve siyasete kendilerinin yön vermesi gerektiğini iddia eden bu gibi felsefecilere 'antika' diyerek dalga geçer.[189] Bilimsel dayatmalara karşıtlığıyla şöhret bulmuş bu adam bile 'ne bilimin ne felsefenin kimseye yöntem dayatamayacağını hakikat arayışında isteyenin istediği gibi yol tutabileceğini' söyleyerek daha tutarlı bir yerde dursa da 'Kimse kimseye karışmasın' mesajı vererek aynı kuyunun içinde kalmaktan başka bir alternatif sunuyor değildir.

Hali hazırda şairler, felsefeciler, bilimciler arasında sıkışıp kalan Batı'da net bir şekilde 'Allah'ın seçtiğine tabi olmaktan başka çare yoktur' diyecek kadar hakikati görene rastlamak pek mümkün değildir.

'Bilimsel Aklın' 'İspat' Çelişkisi ve Müslüman'ın 'İspat' Anlayışı

Kadim ve modern tüm akılcılar, "bildikleri yöntem" ile ispatlanamayan şeyi reddeder, iman edilmeye müstahak görmezler. Peki, hangi testlerden geçtikten sonra bir şey ispat edilmiş ve sağlaması yapılmış olacaktır? Buna kim neye göre karar verecektir? Akılcılar buna daima 'akılla' cevabını veriyor olsalar da akıl yürütme biçimleri her dönemde ciddi değişikliklere maruz kalmakla geçip gelen zaman içinde deney ve matematiğin akıl yürütmenin iki tartışılmaz unsuru olarak görüldüğü zamanlara gelinmiştir. Artık bir şeyin kesin ve ispat edilebilir olmasının miyarı bu iki disiplin olarak görülmektedir.

---

187 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 111, 113, 115.

188 Roudolf Carnap, 'Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma', *Viyana Çevresi, Felsefede Son Büyük Dönemeç* içinde, Çev: Zeki Özcan, Birleşik Yay, s. 146.

189 Paul Feyerabend, *Akla Veda*, s. 340.

Deneyin kesinlik ifade ettiği ve ispat için tartışılmaz ölçü olduğu zamanlar geride kalmıştır. Pozitivistler tarafından şişirilen deney balonu epeyi sönmüştür, ancak matematik en prestijli matematikçilerin kesinlik ölçüsü olarak görülemeyeceği hususundaki eleştirilerine rağmen itibarını korumaya devam etmektedir.

Bu hususların tahlil yeri burası değil, hoş işin uzmanlarına kulak tıkayanlar bize zaten kulak asmaz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, kesinliğin ölçüsüne sahip olduğunu ve kendi usulleriyle ispat edilemeyenin reddedilmesi gerektiğini iddia eden bilimcilerin, kendi usullerini işletmek adına ispat edilemeyen pek çok şeye iman ediyor olmaları onların ikiyüzlülüğünü gösteriyor olmasının yanı sıra bu koca lafları eden adamlar için tam bir kara mizahtır. İnceleyenler bunun sayısız misalleri ile karşılaşır; önceki bilimcilerin söyledikleri pek çok teori ve senaryo sonrakiler tarafından kabul edilir hatta 'kesin' muamelesi görürler. Bu adamlar, ellerinde kesin olmayı hak eden çok kısıtlı veriler olmasına rağmen çok daha fazlası varmış gibi davranırlar.

Ortada 'kesinliğin' değil de bir 'kesinlik inancının' söz konusu olduğu ilgili pek çok eserde dillendirilmiştir: "Kesinlik arayışını İnsanların kendilerine güvenmesine engel olan kuşkuculuktan kurtulma isteği doğurmuştur."[190] "Kesinlik denilen şey bir kabuldür. Ortada olan şey kesinlik değil kesinlik varsayımıdır."[191]

Akılcıların kesin olarak takdim ettikleri pek çok şey kesin olmayıp iman edilen birer ilkedir. Kesinlik inancının ve modern bilimin kâbusu, olguların ve dolayısıyla da kavramların 'belirsizliği' zaviyesinden bakarsak durum zaten öyledir ancak 'belirsizliği' işin içine katmasak dahi bilimcilik dâhil akılcılığın her türü, apolojik yani iman edilen ilkeleri müdafaa ederek hatta 'etmek için' icra edilir. Hedeflerinin yanlışlığının yanı sıra öyle değilmiş gibi davranarak metotlarını gizlemek suretiyle ayrıca bir ikiyüzlülüğe imza atmaktadırlar. Eğer gerçekten bilgi felsefesi yapmak istiyorlarsa onlara düşen kime hangi gerekçelerle iman ettiklerini kendilerine sormalarıdır. Tabi evvela durumun bu olduğunu fark etmelilerdir.

---

190 Stephen Toulmin, *Kozmopolis; Modernitenin Gizli Gündemi*, Çev: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay. 2002, s. 83.

191 Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphecilik/Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş*, Çev: Nur Küçük, İthaki yay, 2013, s. 244 ve 166.

Hayır, iman edilen ilke ve teoriler öyle sonradan ispatlandığı için bu yoldan gidiyor falan da değillerdir. Yalnızca elde ettiklerini dinleyenleri ikna edecek gerekçelendirilmiş birer inanç formuna sokmaktadırlar. Bunu zaten fark ettikleri için de bilimsel olmayı artık ispatlama/doğrulama değil de 'yanlışlanabilme' gibi bir ucubeye bağlayarak durumu kurtarmaya çalışmışlardır. Ancak garabete bakınız ki yanlışlanabilme ilkesi de ispatlanamayacağı gibi 'yanlışlanabilecek' bir ilke değildir. Zira bu da bir inanç meselesidir.

Bakınız meşhur ateist bilimci Russel ne diyor: "Doğru olduğunu varsaymak için sebebin bulunmadığı bir önermeye inanmak sakıncalıdır. 'Uzmanlar' bir görüşte hemfikir ise karşıt görüş asla doğru kabul edilemez. Hemfikir değillerse hiçbir görüş kesin doğru olmaz. Eğer uzmanlar 'inanmak' için yeterli sebebin olmadığını söylüyorlarsa 'sıradan insan' yargısını askıya almalıdır."[192]

Bilimcilerin, Russel'ın 'dünyada mutluluğu hak etmek için hiçbir şey yapmayan insanların akıldışı umutları üzerinden geçinirler' diyerek[193] üstünü çizdikleri hasımlarından eksikleri yok fazlaları vardır.

Ezcümle, varsayımdan bağımsız, her şeyi sınayabilecek bir saf akıl olmadığı için her şeyin üst ilkesi olarak tayin edilebilecek bir üst akıldan bahsetmek imkânsızdır.

Şeyh Abdülvahid Yahya, akılcılığın bu çelişkisine şöyle temas eder:

"Modern filozofların hepsi açık veya dolaylı olarak metafiziği yadsıyan birer akılcıdırlar. Akılcı olmadıklarını belirtenler de aklın dışında bir şey kabul ettiklerinde bunu aklın üstünde değil altında ararlar. Bunlar metafizik yaptığını söylediklerinde bunun gerçek metafizikle asla alakası yoktur.[194] Bir düşünce ne kadar dar çerçeve içinde sınırlandırılırsa o düşünceye o kadar akılcı denilebilir. On sekizinci yüzyıl ansiklopedistleri bu yüzden duyular üstü şeyleri inkâr ederken kendilerini akılcı olarak nitelemekteydiler. Avam telakkisindeki akıl ile bu akılcılık

[192] Bertrand Russel, 'Special Essays', George Allen and Unwin, 1935, London, s. 11-3'den naklen Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphecilik/Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş*, s. 47.

[193] Bertrand Russel, 'Special Essays', s. 11-3'den naklen Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphecilik/Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş*, s. 46.

[194] Rene Guenon, *Doğu ve Batı*, Çev: Fahrettin Aslan, Hece Yay, 2010, s. 48.

arasındaki fark sadece bir derece farkıdır.[195] Akılcılığın doğuşundan bu yana felsefe ve bilim aynı zihniyeti taşıyan tek tip bilgiyi temsil eden tek bir hedefe yönelmiş ve birbirinden ayrı bir yanı kalmamıştır.[196] "Bunlar, insan idrakını akıl/reason ile sınırlandıran her çeşit saf ve akıl üstü bilgiyi yadsır, akıl ve onun nesnesinin daracık sınırları içine götürür, diğer yandan bu aklın kendilerine veremediği şeyleri yine akıl altında ararlar.[197] Aklın sınırlılığını kabul etmelerine rağmen ve aklın ötesindekini başkasının bilinmesine imkân olamayacağını söyleyerek bilgiyi kati bir şekilde sınırlayarak aklın ötesini yadsırlar.[198] Aklın sınırlı olduğunu itiraf ettikleri hâlde onu her şeyin üstüne koyma çelişkisine imza atarlar.[199] Bir dogma olarak aklın üstünlüğüne inanır metafiziği dışlayıp manevi otoriteyi reddederler.[200]

Şeyhin değerlendirmelerinde pek çok mühim noktaya temas edilmekte. Ancak bizim için asıl önemli olan 'her şeyi kuşattığı iddia edilen aklın değil aklı da kuşatan ilâhî bir müdahalenin kabul edilme zorunluluğudur.' Bu ilâhî müdâhale, evvela 'vahiy' sonrasında da kalplerin doğruya açılmasını sağlayan 'hidayet' ile olur. Hidâyet nazarî ya da bilimsel akıl ile değil bu nazarî aklını da nasıl kullanacağını belirleyen ahlâkî durumu ile alakalıdır. O'na ancak temiz olanlar dokunabilir...

Akılcıların görmek ve göstermek istemediği husus şudur: Aklın işleyişi anladıkları manada bir 'ispat' nazariyesine hasredilemez. Bu aklın haddini aşmasından başka bir şey değildir. Eğer bilimciler, aklın dini ve dinin ortaya koyduğu esasları ispat edemediğini söylüyorlarsa bu dinin değil aklın ve takip ettikleri ispat yönteminin kusurunu gösterir.

---

195 Rene Guenon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, Çev: Mahmut Kanık, İz Yay, 1990, s. 113.

196 Rene Guenon, *Doğu ve Batı*, s. 45-6.

197 Rene Guenon, *Doğu ve Batı*, s. 20.

198 Rene Guenon, *Doğu ve Batı*, s. 45-6.

199 Rene Guenon, *Doğu ve Batı*, s. 44-5.

200 Rene Guenon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, s. 114.
Batıda benzer şeye işaret eden başka isimler de vardır: "Tam bir insan merkezciliğe (antroposentrizm) kapı aralayan aydınlanma felsefesi ile modern insan, doğayı ilahi bir sanat olmaktan çıkarmış yalnız aklın ilkelerinden ibaret, insan düşüncesinin alanına giren bir şey olarak görmeye başlamış, böylelikle [aşkın olan] metafizik reddedilmeye başlamıştır." (Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 222).

Bir kimsenin kâinatın yaratıcısı ve sahibi tarafından seçilmiş olduğuna dair yapılacak istidlal, o kimsenin kâinatın sahibi olan Allah'ın eşyanın 'ne'liğine ve kullarının ne yapacağına dair söyleyeceği her şeyin Allah'tan ve doğru olduğuna dair de yapılmış bir istidlaldir. O kimsenin seçilmiş olduğunun ispatı, O'nun düşmanlarının bile ikrar edeceği insanüstü ahlakı ile ya da insan aklını aciz bırakan, ancak mülkün sahibinin izni ile gerçekleşebildiği için O'nun seçilmiş olduğuna delalet eden mucize ile olur. Bir kimse Peygamberlik davası ile ortaya çıkar ve bununla beraber mucizeler ortaya koyarsa o saatten sonra olanın ve olması gerekenin ne olduğu onun lisanından dökülen buyruklarla belirlenir. Her şeyin cevabını içinde barındıran 'asıl' olan peygamberliği istidlal ettikten sonra eşya ve hadiselerin ahkâmına yani 'furuat'a da istidlal edilmiş olur. Elbette ki bu da hidâyet ile mümkün olur. Ancak modernitenin zihin yapısını benimseyerek aklı mutlak manada üst hakem olarak tayin etmeye alışan zihinler bugünden kelâma baktıklarında kuru bir akıl methiyesi görürler.

Bu istidlal sanıldığı gibi neyin farz neyin haram olduğu şeklindeki ahkâm-ı diniyeye münhasır değildir. Bu istidlal O, eşyanın mahiyet ve keyfiyetine dair her ne buyurduysa hepsini kapsar. İşte kelâmcılar o yüzden mucizeyi dünya ve ukbâya, fiziğe ve metafiziğe dair Allah ve resul buyruklarının doğruluğunu ispat eden bir delil olarak zikrederler. Aslı ispat ettikten sonra akıl, furuatı daha iyi anlamaya çalışmalıdır elbette. Ancak asla kati olmayan zan ve tahminler, teori ve senaryolarla sırf vukuunu uzak gördüğü için asıl ya da fer'den bir tanesini bile redde kalkamaz. Eğer böyle yaparsa ilk istidlalini reddetmiş yani imanını izale etmiş olur.[201]

Mucizenin varlığını dahi modern akıl yürütmeleri(!?) ile temellendiremeyen modern ilahiyatçılara, Müslümanların bu kadar 'basit'(!?) bir akıl yürütme yapıyor olduğunu söylediğinizde sizi derhal reddedeceklerdir. Ancak bu adamların kendileri de -tıpkı taklit ettikleri batılılar

[201] Eşref Ali et-Tehânevi bilimcilik hastalığının yayılmaya başladığı on dokuzuncu yüzyılda zihinlerdeki dönüşüm yüzünden akılların vukuunu uzak gördüğü için dinin hükümlerini inkâra kalkmaya başladıklarını görmüş ve bunun ne dinin ne aklın kabul etmediği bir sapma olduğunu vurgulama ihtiyacı hissetmiştir. (Eşref Ali Tehanevi, *el-İntibahatü'l-Müfide fi Halli'l-İştibahati'l-Cedide*, Çev: Nuru'l-Beşer, Muhammed Nuru'l-Hak, Mektebetü Camiatü Dari'l-Ulum, s. 62-6).

gibi- bilimcilerin ürettikleri çeşitli teknolojileri gördüklerinde 'Bu ürünleri icat edenlerin başka sahalarda da söyledikleri doğru olmalıdır' şeklindeki basit ama gizli bir önermeye istinad ederek bilimcilere iman etmektedirler. Anlattıkları şeyler başka olabilir ancak ispat adına icra ettikleri şey dindarların yaptığı ile aynıdır; teknolojiye mucize gibi bir içerik yükler, bilimcilere de peygamberlere vermekten ictinab ettikleri otoriteyi verirler.

Ancak bugünün bilimci akılcıları, yeni iddiaları ile esasında felsefeci ve bilimci seleflerinin söylediği pek çok şeyi de hurafe mevkiine indirmiş olmakla akılcılığın kendisini iptal etmekte ise de bir ittifak refleksiyle yoldaşlarını değil de selefleri gibi dinin esaslarını hurafe gördüklerini dillendirirler.

Tüm bu çelişkileri görmek istemeyen bugünün bilimci dindarları da İslâm'ın akla verdiği iddia edilen önem ile kendi hevâî akıllarına olur verdiğini iddia eden felsefeciler ile aynı yalana sığınmışlardır.

İslâm'ın Bilime Teşvik Ettiği İddiası ya da İslam'ı Modern Akla Boğdurmak

Bilimci dindarların tarihi on dokuzuncu yüzyıllara dayanır. Batı'nın İslâm dünyasına nüfuz etmesiyle müstemleke yerlerde zuhur eden Afgânî, Abduh, Sîr Ahmed Han ve Fazlurrahman gibi ilk bilimciler hevâî aklın son sürümü olan 'bilimsel aklın' asıl kabul edilmesi ve nasların buna göre yorumlanması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmişlerdir.[202]

Bu reformist hattın takipçisi bugünün sözde ilahiyatçıları da bilime biatlerini üst perdeden dillendirirler. İşte bir kaç misal:

Bir tanesi, 'Allah'ın, insanı kendisine halife kıldığı' beyan edilen ayeti kerimeyi -pek çok batılının bile rahatsız olduğu Bacon'dan bu yana bilimcilerin diline doladığı şekilde- insandan doğanın ve diğer varlıkların

[202] Fazlu'r-Rahman, İslam ve Çağdaşlık, Çev. A. Açıkgenç, M. H. Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yay, 1994, s. 141; Aziz Ahmet, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, Çev. Ahmet Küskün, Yöneliş Yay, 1990, s. 55, Afgânî, 'dini bilim kisvesine sokmak gerektiğini' net bir biçimde ifade etmiştir. (Bedri Gencer, *İslam'da Modernleşme*, Doğu Batı, 2017, s. 363).

üzerine 'hükümranlık kurması' manasında tahrif eder.[203] Ona göre bilim, insana tarafsızlık, dürüstlük, çalışkanlık, araştırma ruhu, hakikat tutkusu, alçak gönüllülük gibi özellikler kazandırır, hayatının amacı, ahlâkî vazifeler hususunda da ipuçları verir, dini de hurafelerden arındırırmış.[204] Bir diğeri de, "Vahiy döneminin artık geçmişte kaldığını insanların artık bilim adamlarına gelen ilhamlar ile yol tuttuğunu" söyler.[205] "Bilimsel bilginin her durum ve şartta esas olarak benimsenmesi, bilimsel olmayan dini bilgilerin reddedilmesi gerektiğini" söyleyen Diyanet işleri eski başkan yardımcısını da burada hatırlatalım.[206]

Bu adamların kalplerinde nasıl bir zulmet kaplamış vallahi insanın nutku tutuluyor. Rahat rahat 'dine ihtiyaç kalmamıştır' diyebilecekleri vakti kolluyor hepsi.

Bilim-din ilişkisi hakkında çeşitli teoriler dillendirilmiştir: Birbirlerinden bağımsız yollar takip ettiklerini, entegrasyon içinde olduklarını ya da çatıştıklarını söyleyen çeşitli yönelişler vardır. Hangi din ve hangi bilim sorularının cevaplanmasına bağlı olan bu tercihler daha da derinde kimin kime yer göstereceği hususu ile alakalıdır. İki taraf da bu vazifenin kendinde olduğunu dava eder. Ancak her iki tarafın temsilcileri de rakipleri ile açıktan savaşı göze alamadıkları zamanlarda uzlaşma diplomasisi yürütürler. Bu kavga esnasında pek çok sözde dindar, bilimin kendi yamacında gösterdiği yere razı olarak varlığını sürdürmeyi seçmiştir. Tabi ki bu süreç bilimi otorite olarak gören dindarların aleyhine işlemiştir. Durum şu batılının dediği gibidir:

"Batı'da asıl tartışmanın nihâî hakikati doğruyu belirleyecek ve ortaya koyacak vahiy mi yoksa akıl mı olduğu noktasında kilitleniyordu. Sonra dinin ve felsefenin kendilerine ayrılmış bölmelere hayatlarını yaşayıp hoşgörüyle yaşadığı görüşüne alışmaya başladılar. Böylelikle din pek çok kültürel değerden biri seviyesine indirilerek hadım edildi. Din

---

[203] Mehmet Bülğen, 'Stephen Hawking, The Great Design (Büyük Tasarım)' *Güncel Kelâm Tartışmaları* içinde, s. 93.

[204] Mehmet Bülğen, 'Stephen Hawking, The Great Design (Büyük Tasarım)', s. 96, 97.

[205] Bu sözler Hasan Onat'a aittir. *Türkiye'nin Nabzı* adlı program, Habertürk tv, 14 Mart 2013, programın videosu için bkz. Tanrı Parçacığı Bilim Ve Allah'ın Varlığı, Caner Taslaman, Kerem Cankoçak, youtube.com

[206] Mehmet Emin Özafşar'ın 8 Eylül 2016 tarihli *el-Cezira Türk* röportajı.

bu gelişmeden kârlı çıkmış gibi görünse de hadım edilmiş, suya sabuna dokunmayan, bütün insanlık için geçerli olduğu düşünülen doğruyla ilişkisinin yok edildiği bir hâle gelmiştir.[207] Dinin yerine en yüksek zihinsel otorite olarak akıl geçirilmiştir."[208]

İşte bilime biatlı bu adamlar, dillendirdikleri bu hezeyanı utanmadan Kur'ân ve Sünnet'in ve bunlardan ilham ile ulemanın akıl vurgusu ile gerekçelendirmeye kalkarlar. Bu adamlar da İslâm'ın ve ulemanın akıl mefhumu ile alakalı duruşları çok açık olmasına rağmen Kur'ân ve Sünnetteki mücmel akıl methiyelerinin arkasına saklanarak Allah ﷻ ve Resulü ﷺ'nün beyan ettiği yol ile değil de bilimcilerin çirkin gayeleri doğrultusunda çalışmakla Allah ﷻ'a yaklaşılacağını iddia etmekte, o yüzden de onların esas ve değerlerine uygun olarak dini değiştirmeye çalışmaktadırlar.

Bu akımın bugünkü temsilcileri bilimi dindarların zihninde meşrulaştırmak için her yolu denerler. Bilim aslında ideolojisi mezkur çirkin gayesinden azade 'nötr' bir olgudur, bilimi dinsizliğe alet edenler bilimi kötüye kullananlardır, Kur'ân bilime teşvik eder gibi altı boş iddialar dillendirirler. Duyan da adamları batı karşıtı falan sanır. Bu adamlar da aslında batının tasarladığı çirkin içeriğiyle bilimi temize çıkarmak isterler.

Şöyle ki, bir sempozyumda bilimin ideolojik gayesinden ayrılamayacağını, bilimi çirkin gayelerine alet eden bilim adamlarından ötürü de bilimin tezkiye edilemeyeceğini, Kur'ân ve sünnette geçen 'akletme' mefhumlarının bugünkü bilimsel akıl ile alakalı olmadığını söyleyen bir iki kişi sesini yükseltiyor.[209] Bilimin nötr olduğu gerekçesiyle müdafaaya kalkan bu isimlerden biri evvela "siz bilimi ideolojisine alet edenlere bakmayın. Bilim aslında ideolojilerden bağımsız ve 'nötr'dür" diyerek sonrasında da -az önce söylediklerini unutarak- bilimi nötr olmaktan çıkarıp Allah ﷻ'a yaklaştıran bir faaliyet olarak takdim ederek bilim müdafaası yapmaya kalkıyor. Tenakuza düşme pahasına bilim güzellemeleri... Şimdi ideolojisi olmayan nötr bilimden ne anladıklarına

[207] Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 69, 70.

[208] Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 66.

[209] Hasan Elik ve Muhammed Altaytaş'ın ilgili yorumları için bkz. Enis Doko, 'Teolojik ve Felsefi İmalarıyla Cern Deneyi', *Güncel Kelâm Tartışmaları* içinde, İFAV, 2014, s. 170, 173-175.

bakınız. Adamın aynen dediği şey şu: "Kur'ân'da beyan edilen insanın 'Allah'ın halifesi' olmasından kasıt insanın 'tabiatı kontrol altına almasıdır.'[210]

Bir tanesi de "Kur'ân'daki akletmenin insanları gayeye yani ahirete dönük bir yönlendirme manasına geldiğini, dolayısıyla Kur'ân'ın bilime teşvik etmediğini, böyle bir iddianın aklın ve bilimin özgür araştırma yapısı ile uyuşmadığını' söyleyerek Kur'ân'ın bilime teşvik ettiği iddiasını reddeder.[211] Evet yazarın burada söyledikleri tam olarak doğrudur. Dinin mevcut içeriği ile bilime teşvik ettiği falan yoktur. Ancak bu sinsi de Kur'ân müdafaası yapmak için değil bilim müdafaası yapmak için bu cümleleri sarf eder. O, Kur'ân'ın bilime teşvik ettiğini söylemeyi dini bilimin üstünde görmek manasına geleceği için reddeder ve tercihini bilimden yana kullanır. Bu adama da hatırlatmak isteriz: 'Kur'ân'da bilime teşvik olduğunu' söyleyenlerin pek çoğunun onun sandığı gibi 'dini bir üst merci olarak' gördüğü falan yoktur. Bunu söyleyenler aynı zamanda dini de 'özgür akla' muvâfık tahrif ettikleri için onların din dedikleri zaten bilimin dizayn ettiği bir dindir. Yani akılperest yazarımızın, dinden bilim çıkarmaya çalışanlarla aynı tarafta olduğu için tasalanmasına gerek yoktur. Yalnızca diğerlerinin zikrettikleri mugalata onunkinden daha örtülüdür.

Mustafa Sabri Efendi, bilimcilik kılıfıyla hevâî akıllarıyla vahye yer göstermeye çalışan ilk modernistlere şunları söyler:

"Batı ve onların yolundan gidenlerin aklı, yalnız dünya işlerinden faydalanmaya dönük ve hayırlı insanlardan çok şerli insanların istifade ettiği lâ dînî bir akıldır. Kendince birtakım bazı faydalar elde etmek için bir tercihte bulunan bu yüzden de kovulmuş ve taşlanmış olan şeytan gibi maddî işlerde kazanmak adına manada kaybetmeye razı olan batılıların aklı şeytanın aklı ile aynı cinstendir."[212] "Bunlar maddede faydalı olmayan şehvet ve arzularına hizmet etmeyen aklın hükümlerine

[210] Hasan Elik ve Muhammed Altaytaş'a cevap olarak Mehmet Bülğen'in yorumları için bkz. Enis Doko, 'Öncesi ve Sonrası ile Big-Bang', *Güncel Kelâm Tartışmaları* içinde, s. 266-270.

[211] Hasan Aydın, *Postmodern Çağda İslam ve Bilim*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2008, s. 169, 171.

[212] Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıfu'l-Akli ve'l-İlmi ve'l-Âlemi min Rabbi'l-Âlemin*, I/ 12-3.

tabi olmazlar. Maddeye dalan garplılar ve bizim aramızdan onları taklit edenlerin akıllarına tasallut eden bir malullük olduğu için aklın mahiyetini anlamaktan dahi uzaktırlar. ...Esâsen aklın ve mantığın yönetiminden çıkmış bu gibi kimselerin aklının bize göre bir kıymeti yoktur."[213]

'İslam Terakkiye Mani midir?' ya da 'Neden Bilimde Geri Kaldık?'

Bu değerlendirmelerden sonra bazıları "Bu tür azgın teşebbüslerden azâde bir bilim faaliyeti olamaz mı? Neden toptancı bir bakışla bilimi kötülüyorsunuz? Hem 'İslam terakkiye mani değildir' demiyor muyuz" diye sorabilirler. Eğer iki yüz yıldır tekrarlanagelen bu sloganın karanlık yüzü ifşa edilmezse gerideki değerlendirmelerimiz de gayesine ulaşmış olmayacaktır.

Geride naklettiklerimizden de anlaşıldığı üzere bugün bilimcilerin dilindeki 'bilim' ile, teknoloji üretmenin yanı sıra bir ahlakı ve metafizik telakkiyi içinde barındıran felsefesi de kastedilmektedir. Bilim dediğimiz şeyin hayatı kolaylaştırıcı birtakım âletler üretmekten ibaret olmadığı, kendini varlığa ve hakikate dair nihâî belirleyici olarak gören hatta içinde ilâhî bir hüviyetin peşinde olan bir faaliyet barındırdığı açıktır. Bu algının mel'ûn ve merdud olduğunu göstermek için itâleyi kelâm etmeye hacet yoktur.

Peki, -bugün bazılarının yaptığı gibi- "bilim teknik ve teknoloji üretmek manasındadır, mevcut bilimin çirkin gayesi bir bilim felsefesi/yorumu olduğu için bilimden ayrı düşünülmelidir" diyerek bilimi temize çıkarmak mümkün müdür?

Öncelikle teknoloji üretmek manasında bir bilim ile bilimin felsefesini sadece zihinde birbirinden ayrı düşünebiliriz. Fakat bu ayrım pratikte mümkün değildir. Zira her türlü üretmenin pratikte bir felsefesi olmak zorundadır.

---

213 Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıfu'l-Akli ve'l-İlmi ve'l-Âlemi min Rabbi'l-Âlemin*, I/ 61. Mustafa Sabri Efendi, akıl adına 'dinin metafizik esaslarının tecrübe ve deney ile doğrulanamadığı için doğru kabul edilemeyeceğini' iddia eden pozitivist bilim algısına red sadedinde bunları söyler. Merhûmun ilgili eseri batının akıl ve bilimine iman ederek İslâm'a ayar vermeye çalışan ilk modernistlerin herzelerinden pek çok misal barındırır.

Şimdi burada sormamız gereken husus şudur: Bilimi yalnız üretmek manasındaymış gibi takdim etmeye çalışan bu zevâtın, melun hedefler peşinde koşan bilimcilerden farklı nasıl bir felsefeleri vardır da bilimi temize çıkarmak için böylesi gerekçelere sığınabilmektedirler?

Bu sorunun cevabı için ilgili şahıslara baktığınızda belki bu bilimciler arasında ateist telakkiler ileri sürenlere karşı sözler sarf ettiklerini görebilirsiniz. Ancak bununla birlikte tıpkı onlar gibi modern değer yargılardan ibaret bir felsefe ile bezenmiş bir bilimi hakikatin nihai belirleyici olarak gördüklerine ve 'modern telakkilerine' uymayan dini esasları hurafe yaftasıyla paranteze alarak İslam'a yeni bir form vermeye çalıştıklarına şahit olursunuz.

Dinin de üstünde üst paradigma olarak seküler bilimin tayin edilmesi dinli dinsiz tüm bilimcilerin ittifak ettiği bir husustur. 'Bilim başka felsefesi başka' diyerek bilimi kurtarmaya çalışanlar bu ittifaktan dolayı sözde karşı oldukları bilimcilerin gayelerini ifşa ettikleri beyanlarını -sanki söylenmemişler gibi- sükûtla geçiştirir ya da tevil ederek temize çıkarmaya çalışırlar. Bu şahıslar, bilimin insanlar nazarında kazanmış olduğu sınırsız krediyi kullanarak -kendi seküler gündemlerini içinde saklayabildikleri- bilimin bu muğlak içeriğinden medet umdukları için bilim müdafaası yapmaktadırlar zaten.

Netice olarak, bilimin teknoloji üretmek ya da mücerred araştırmak manasında alınması mümkün değildir. Herhangi bir fiilin meşru olup olmadığını fiilin içeriğinin yanı sıra failin niyeti de belirler. Öyleyse teknoloji üretmenin ya da araştırmanın meşru olması için çerçeveyi de içeriği de indî felsefelerin değil İslam'ın belirlemesi gerekmektedir.

İslam'ın ilahlaşma ve tabiata hükümran olma hayalleriyle bilimi bir üst paradigma olarak görenlerin karşısında olduğu açıktır. İslam buna karşı değilse daha da bir şeye karşı olmazdı zaten. Geriye 'böyle şeytânî bir felsefesi olmadan teknoloji üretip 'terakki' etmek mümkün değil midir?' sorusunun cevabını vermek kalıyor. Doğrusu bu soruya da 'evet' demek o kadar kolay değildir.

Gayesi dünyadan kam almak olan hiçbir teşebbüs müminin ufkunda yer tutamaz. Giyim kuşamında, oturduğu evde, bindiği binekte tazahruftan şâşâdan kaçarak mütevazi yaşayıp bizlere de bunu emreden

Efendimiz, "Dünyayı geçip gidilen bir menzil, müminlerin de kendilerini oraya ait olmayan gurbetteki biri gibi görmesi gerektiğini" ifade buyurmuştur. Dünya mümin için eskilerin tabiriyle 'gölgelik' mesabesinde olmalıdır.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Eğer insanlar küfre sapan tek bir ümmet hâline gelmeyecek olsalardı, biz O Rahman olan Allah'ı inkâr eden kimselerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine çıkacakları merdivenler yapardık. Onların evleri için gümüşten kapılar, üzerine yaslanacakları koltuklar yapardık. Daha nice altın ziynetler verirdik. Çünkü bunların bizce hiçbir kıymeti yoktur. Bütün bunlar dünya hayatının geçici menfaatinden başka bir şey değildir. Ahiret ise Rabbin katında takvasahipleri içindir."[214]

Bu âyet-i kerimelerde, kâfirlerin ve kâfir gibi terakki etmeye çalışanların teşebbüsleri levmedilmektedir.

Eğer bilim ve terakki ile yalnızca dünyayı imar edecek bir teknoloji üretmek hedefleniyorsa -modern telkinlerle dünyayı imar etmeyi 'Müslüman her şeyin iyisine layıktır' gibi bir uydurmaya dayanarak bir ideal hâline getirmiş Müslümanların kabullenmesi kolay olmasa da- İslam'ın buna onay vermesi de mümkün değildir. İslam dünyasının 'geri kalmışlığından' dem vuranlar da İslam'ın modernitenin dünyacı değer yargılarını reddediyor ve ona direniyor olması haysiyetiyle bunu yaparlar. Bu manada geri kalmak bir iftihar vesilesidir.

Durumu kabullenmekte zorlananlar için meselenin özetini bir de işin ehlinden dinleyelim:

"Modernler bilimsel bilgi sahasında bir bölümü keyfî olarak seçerek hararetle incelemeye koyulmuşlar ve geri kalanını yok saymışlardır. Uğraştıkları bilimleri önemsemeyen ve daha ciddi şeylerle uğraşmayı seçen doğululardan daha fazla mesafe kat etmiş olmaları doğaldır; şaşırtıcı ve hayran bırakıcı ise asla değildir."[215] "Modern bilim, cahillere ve din dışı kimselere bırakılan kadim ilim mensuplarının önemsemediği kırıntılar yardımıyla kurulmuştur. Neticesinde geleneksel bilimler batı

[214] Zuhruf, 33-5.

[215] Rene Guenon, *Doğu ve Batı*, s. 47.

için kaybolmuştur."[216] "Modern bilimler kaynağını ilerlemenin zıddı aklın gerçek bir gerilemesi olan bu değişime borçludur."[217] "Modern bilim, algılanabilen âlemin yani maddenin bilimi olup güncel pratik uygulamalara önem veren bilimlerden müteşekkildir. Geçmiş çağlarda ise üst düzey bilgileri ihmal edecek derecede maddenin algılanabilir âlemin bilgilerine bağlanmasını gerektirecek yeterli fayda motifleri görülmüyordu."[218] "Modern bilim ile üstün hakikatlere ulaşılabileceğini zanneden insanlar vardır. Hâlbuki modern bilim kesinlikle bu hakikatlerin inkârı üzerine kurulmuştur."[219] "Deneysel bilimler, yarar gözetmeyen saf düşüncenin zararına gelişmiştir. Doğuluların buna paye vermemesi bir eksiklik değil entelektüel üstünlüktür."[220] "Tradisyonel zihniyetle [yani doğunun -bu açıdan İslam'ın da- ilim anlayışıyla] modern zihniyet arasında hiçbir uyum olamaz. İkincisinin lehine verilecek bir taviz gerçek bir çarpıtmaya varmamış olsa bile birincinin aleyhine olmuştur."[221] "Tradisyonel/kadim geleneksel öğretiyi sunan birisi profan/din dışı bakış açısıyla hangi konuda olursa olsun en ufak bir uzlaşmadan bile kaçınmak zorundadır."[222] "Modern bilimin anti materyalist bir yöne girdiğini sonunda geleneksel bilimle birleşeceğini ummak saflıktır. Böyle düşünenler aslında Materyalist düşünceden sandıklarından daha fazla etkilenmişlerdir."[223]

Müslümanın ufku bu şekilde olduğu içindir ki İslâm dünyasında bilimsel çalışmaların gerekliliği, ancak teknoloji üreterek askerî ve iktisadî olarak güçlenen batı karşısında 'düşmanın silahıyla silahlanmak' 'düşman için silah hazırlamak' argümanları ile savunulabilmiş ve İslam dünyasının gündemine sokulmuştur. Bilimsel faaliyetlerin kerhen kabulünü temin eden meşru gerekçe bu olsa da bu gerekçeyi dillendirerek harcıalem bir şekilde bilimin önünü açmaya çalışanlar ya bilimin meşum içeriğinden haberdar olmayan cahiller ya da bu

---

216 Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, Çev: Mahmut Kanık, s. 88, Hece Yay, 2009.

217 Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, s. 89.

218 Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, s. 85.

219 Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, s. 175.

220 Rene Guenon, *Doğu Düşüncesi*, Çev: L. Fevzi Topaçoğlu, İz Yay, 1997, s. 43.

221 Rene Guenon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, Çev: L. Fevzi Topaçoğlu, İnsan Yay, 2003, s. 120.

222 Rene Guenon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, s. 188.

223 Rene Guenon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, s. 200.

içeriği olduğu gibi Müslüman zihinlere kabullendirmeye çalışan Truva atları olmuştur. Durum bu olduğu için bu gerekçeleri dillendirmeye başlayanlar hâli hazırdaki dünyevîleşme ve batılılaşmanın da öncüleri olmuştur. Zaten artık bilimi savunmak için 'düşman için silah hazırlamak' gerekçelerini dillendirmeye gerek de kalmamıştır. Zira artık bilim pek çokları için dinin üstünde bir hakikat mizanı olarak konumlandırılmıştır.

Ezcümle, batının teknik gelişmeleri ve güçlenmesi karşısında İslâm dünyasının iki yüzyıldır yıldır tekrarlaya durduğu -düşmana karşı silah ve güç hazırlamak' gibi meşru bir gerekçeye istinad ettirilse de- 'İslam terakkiye mani değildir' sözü, muhtevası iyi anlaşılmadan tedavüle sokulmuş bir slogandan ibarettir. Dinin üstünde bir paradigma hâline getirilmiş, dünyacılığı, daha ötesi ilahlaşma arzularını bağrında taşıdığı çoktan ifşa olmuş 'bilim'e yapılan harcıalem güzellemeler, düşmanı yenmeye değil dostu zayıflatmaya yönelik bir çabadan öteye geçmez.

'Kelâm'ın 'Müdafaa'dan 'Araştırma'ya Yöneldiği' İddiası

Bugün Ehl-i Sünnet ulemanın aklını akılperest modernlerin aklı gibi göstermek isteyen sözde ilahiyatçılar ve eserleri mantar gibi her yeri sarmıştır. Ekseriyeti, içeriği belli olmayan bir akla boş methiyelerden ibaret olan bu eserlerdeki çarpıtmaları göstermek için bir sıralı yayın çıkarsak yetişmek mümkün olmazdı. Ancak bazıları tuzaklarını iyi kurdukları için dikkatsiz baktığınızda kapana düşüverirsiniz.

Modern akılcılığın gölgesinde bilim güzellemeleriyle yetişen bir sözde kelâmcı, kelâmcıların önceden yalnızca akideyi müdafaa gayesi güttüklerini ancak sonra -tıpkı bugün bilimcilerin yaptığı gibi- 'hakikat arayışı' hedefini benimsediklerini bütün varlık hakkında mutlak hükümler vermeyi amaçlayarak kelâmı metafizik hâline getirdiklerini söylemiş. Ona göre bu tespiti yapan da İmam Gazâlî imiş...[224] Üstelik akademisyenimiz, "bu çabanın kelâmı metafizik hâline getiren ilk fırka Mu'tezile'nin yaptığına benzediğini o yüzden de kelâmcıların filozoflarla aynı meseleleri incelemeye başladığını, Gazâlî'nin -sanki Gazâlî

[224] Ömer Türker, *Kelâm İlminin Metafizikleşme Süreci*, Divan, 2007/2, s. 88.

küçücük önemsiz bir farktan bahsediyormuş gibi- onları 'sadece'(!?) ehli bidat olarak nitelediğini" söyleyerek felsefecileri, Mu'tezile'yi ve tüm mihraksız akıl yürütmeleri kelâm ile eşitlemeye kalkar.[225] Tam bir eşitleme değil; zira bu tabloya göre Ehl-i Sünnet kelâmcıları diğerlerini sonradan yakalamış olmaktadır.

Evvelâ İmam Gazâlî'nin ilgili metnini biraz geriden nakledelim ki adamımızın tahrifi daha iyi anlaşılsın:

"Sünnetin hilafına görüşleriyle bidat fırkalar yayılmaya başladığında [Mu'tezile, Cehmiye gibi bidat fırkaların eliyle] kelâm ilmi zuhur etti. Ancak onların [yani bidat ehli kelâmcıların] arasından [İmam Eş'arî gibi] Allah'ın seçtiği bir taife çıkarak sünnetin ve nübüvvetten alınan akidenin müdafaasına soyundular; bunu da hakkıyla yaptılar. Onlar bu müdafaa işini 'hasımlarından alarak kabul ettikleri' ya da 'hasımlarını kabule mecbur bıraktıkları' mukaddimelere, taklid, icma ya da Kur'ân ve Sünnetten bir şeyi kabul ettikleri delillere istinad ederek bunu yapıyorlardı; ya onların sözlerindeki çelişkileri ortaya koyuyor ya da sözlerinin gerektirdiği [batıl ve fasid] şeyleri göstererek onları ikna ve ilzâm ediyorlardı. Kelâm ilmi yaygınlaşmaya ve onunla ilgilenmeye başlayanlar çoğalmaya başlayınca kelâmcılar, [biraz önce bahsedilen tarzda müdafaa usulünü bırakarak hasımlarının kullandığı] kavramların/şeylerin hakikatlerinin ne olduğunu araştırarak sünneti müdafaa etmeye yöneldiler. (تشوق المتكلمون إلى محاولة الذب عن السنة بالبحث عن حقائق الأمور)

İmam Gazali'nin son cümleye gelene kadar zikrettiği sarih ifadelerine rağmen bu arkadaş, son cümlede geçen ve eserin muteber nüshalardan tahkik edilen pek çok tabında "muhavele" olarak zapt edilen kelimeyi[226] "mücaveze" olarak okuyan özensiz tabını[227] seçerek gerisi ve ilerisi ile çelişkili olmasına rağmen 'kelâmcılar müdafaayı bırakıp (mücaveze) felsefeciler gibi hakikati araştırmaya koyuldular' şeklinde

225 Ömer Türker, *Kelâm İlminin Metafizikleşme Süreci*, s. 88.

226 Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-Munkızu mine'd-Dalal*, Thk: Abdülhalim Mahmut, Darü'l-Mearif, s. 340; *el-Munkızu mine'd-Dalal*, Thk: Cemil Saliba, Kamil Iyad, Darü'l-Endülüs, 1967, s. 71-2; *el-Munkızu mine'd-Dalal*, Thk: Mahmud Bicu Muraca, Ramazan el-Bûti, Şuayb Arnaut, Darü't-Takva, Darü'l-Feth, s. 39-40.

227 Ebu Hamid el-Gazâlî, *el-Munkızu mine'd-Dalâl*, Mecmuatu Resaili İmam el-Gazali, Thk: Ahmed Şemseddin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1988, s. 33.

uydurma bir mana verir. Ona göre, önceden hakikati bulmuş olmayı bırakınız -inançlarını müdafaa derdinde oldukları için- hakikati arama derdinde bile olmayan kelâmcılar her nasılsa sonradan aydınlanarak hakikatin peşine düşmeye karar vermiş olmaktalar.

Biraz ibareden anlayan birisi eğer çarpıtma derdi yoksa -bütün nüshalarda 'mücaveze' kelimesi geçiyor olsaydı bile- buradan 'müdafaayı bırakmak (mücavezeti'z-zebbi)' ifadesinden 'eski usul müdafaa tarzını bırakmak manası kastedildiğini anlar idi. Buradan kelâmcıların sünneti müdafaayı bir kenara bıraktıklarını çıkarmak için ya sünnet düşmanı ya da kelâmdan hiçbir şey anlamamış bir cahil olmak gerektir.

Sormak lazım acaba kelâmcılar sözde 'hakikati araştırmaya' yöneldikten sonra önceden bulamadıkları neyi bulmuşlardır? Felsefeciler gibi "Allah'ın sıfatları yoktur", "âlem kadimdir", "nübüvvet kesbîdir" demeye mi başlamışlardır?

Bu iddiaları dillendiren adamımızın, -daha sonra kendisinin de çevirisini yaptığı- *Şerhu'l-Mevakıf* ve haşiyelerinde kelâmın 'nakil ile teyid edilmiş bir akıl ile deliller ortaya koyan bir ilim olduğu'[228] kelâmın gayesinin 'deliller îrâd ederek akaidi hasımlara ispat ile onları ilzam',[229] mevzusunun 'dini akideyi ispat ediyor olması haysiyetiyle malumat' olarak ifade edildiğini,[230] 'akaidi ispat' ifadesini 'akaidi tahsil etmek' manasında müsamahalı bir şekilde kullanan Taftazani'nin 'akaidin dinden alınmasının bir zaruret olduğu, 'tahsil' ifadesinin ise aksini çağrıştırdığı' gerekçesiyle eleştirildiğini,[231] gördükten sonra hatasını görüp bu dediklerinden vazgeçmiş midir, yoksa onları da çarpıtarak mı çevirmiştir bilinmez.

Ayrıca nakli yapılan pasajın az ilerisinde İmam Gazâli'nin -yazarın 'Gazali onları yalnızca' ehli bidat olarak görmüştür' diyerek tebrie etmeye çalıştığı- felsefecilerin bir kısmını 'hayvanlar gibi hevâlarının ardından giden kimseler' olarak niteleyerek tekfir ettiğini de görmemiş sanırız.[232]

---

228 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, I/ 59.

229 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, I/ 40.

230 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, I/ 45.

231 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, I/41-2.

232 Ebu Hamid el-Gazâlî, *el-Munkızu mine'd-Dalâl*, Thk: Cemil Saliba, Kamil Iyad, Darü'l-Endelüs, 1967, s. 73.

İslâm'ın ve kelâmcıların akla çok önem verdiğinden, 'hakikati araştırmak'tan dem vuranlar, Müslüman zihinleri vahye ve nübüvvete ihtiyaç olmaksızın kendi kendine yol tutmaya iknaya çalışan modern akılcılığın etkisindedir. Hasta zihinler için, kelâmcıların iman ile -hakikati arayan değil- hakikati bulmuş olmanın neşvesiyle şakıdıklarını, buldukları hakikatin -kalbine şüphe düşenler için- sağlamasını yapmak için bu nazarî patikalarda gezindiğini anlamak işte bu kadar zordur.

Binlerce yıldır sayısız şekillerde kendini gösteren çeşitleriyle vahye boyun çeken mürâîlerin akılcılığı ile akıllarını seçilmiş olana kurban eden muvahhidlerin aklı asla birbirinin aynı değildir. Seleflerimizin aklı nebevî, nûrânî, uhrevî, modernlerin aklı ise hevâî, dünyevî ve zulmânîdir. Böylesi bir akıl da ancak şehvet dokur.

'Deizm' Dokuyan Akıl; Hakk'a Vasıl Olan Akıldan Hakk'a Âmir Olan Akla

'Deizm'in Teşekkülü ve Deist Algının Psikolojisi

Yaratıcıya inanmakla birlikte bir dine ve peygambere inanmamak şeklinde özetlenen 'deizm' algısını anlayabilmek için, bu algıyı ayakta tutan biri ahlak biri varlık ve marifet nazariyesi veçhesinden iki saç ayağına temas etmek gerekmektedir.

Rönesans sonrası asırlarda batıda yaygınlaşan sekülerleşme ile batıl da olsa insanın ne yapıp ettiğini tayin eden, hayata ilahi müdahale manasına gelen din, ya bu özelliği kısıtlanarak yeniden dizayn edilecek ya da reddedilecek bir eşiğe doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu gaye doğrultusunda o zamandan bu zamana batıda her hususta esas aldıkları 'akıl'ları ile yeniden düzenlenmiş bir din inşası için gayret eden, zikri lüzumsuz pek çok isim gelip geçmiştir. Akla ve tabiata uygun hâle getirdiklerini iddia ettikleri dinlerine 'tabi/doğal din' diyen bu adamlar ilk zamanlar kendilerini 'Hristiyan deistler' olarak tanımlamaktalardı. Ancak zamanla reform düşüncesinden inkâra evrildiler. İşte bu düşüncenin son temsilcilerinden biri: "Bir yaratıcıya inanıyorum, ölüm sonrası mutluluk olmasını umuyorum. Hristiyanlık, Yahudilik, ya da Müslümanlık, bildiğim tüm dini kurumların öğretilerini reddediyorum, benim dinim aklımdır."[233]

[233] Thomas Paine, *Akıl Çağı*, Çev: A. İ. Dalgıç, Türkiye İş Bankası Yay, 2013, s. 3-4.

Bu tavrın ve stratejinin arkasında ne yatmaktadır? Bu, 'yahu zaten adamların dinleri batıl ve hurafelerle dolu idi' diyerek geçiştirilebilecek bir soru değildir.

Kur'ân'da peygamberlere tabi olmayı reddedenlerin inkâr sebebi olarak pek çok ahlaksızlıklarının yanı sıra başat unsur olarak kibir ehli olmaları zikredilir; adamı, cevapları bildiğine, Hakk'ın yolunu bilen zata tabi olmasına dahi ihtiyacı olmadığı kanaatine yani 'istiğna'ya sevk eden kibir... "*Muhakkak ki insan, kendini müstağni/bir başkasına ihtiyaçsız gördüğünde azar.*"[234]

İşte deizm bu istiğna zemininde filizlenir.

Kişinin hevâî aklı önder edinmesine sebep olan şey kendi kendini yeterli görmesidir. Felsefe ve bilim adı altındaki tüm akılcılık söylemleri bu müstağni zihinlere fazlasıyla imkân ve malzeme sunar. Zira bütün akılcıların sloganlaştırdığı veçhiyle 'aklı mutlak manada metbu görmek' kendi kendine yol tutabilme kapısının maymuncuğudur.

Şeyh-i Ekber, felsefecilerin "Bir kimse ahlâkî faziletler ile kendini donatırsa ulvî âlemlere erişerek bilinmeyene/gayba muttali olur' şeklindeki kanaatleri yüzünden kendi kendilerine müstakil bir yol tutarak peygamberliği ve peygamberleri inkâr ettiklerini" yani deist olduklarını söyler.[235] Bugünkü akılcılar bu 'demode' ilan ettikleri metoda iltifat etmezler tabi ancak hangi metodun kullanıldığının zaten bir önemi yoktur. Yeter ki gittikleri yol 'kendi kendine gayba muttali olacak'(!?) bir imkan sunsun.

Her şeyi kendileri tayin eden müstağnilerin ellerindeki bir 'din'in dünyada bir sorumluluk yüklemeyen ama burada yardımını, öldükten sonra da mükâfatını esirgemeyen, teklif eden değil 'mükellef' olan bir yaratıcının, olacaksa kuralları yine insanlar tarafından belirlenen, vecîbesiz, müeyyidesiz konforlu bir din hâlini alması kaçınılmazdır. İşte bu neticenin adı deizmdir. Bir batılı bu ruh hâline 'terapi edici ahlâkî deizm'adınıtakmıştır.[236]

---

234 Alak, 7.

235 Muhyiddin İbnü'l-Arabi, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, III/ 321.

236 Kavram hakkında kısa bir değerlendirme için Bkz: Şükrü Hanioğlu, *Gençler Ve Terapi Edici Ahlâkî Deizm*, 15. 04. 2018 tarihli Sabah Gazetesi.

Bu ruh hâli, içerden dini dizayn ederken ayrı bir hattan başka bir netice daha elde etmiştir. Bu netice, bugün deizm dendiğinde pek akla gelmese de deizmin marifet nazariyesi açısından zeminini teşkil etmektedir. Bahsettiğimiz modern bilimin kabul ettiği mekanik âlem tasavvurudur.

Kur'ân ve Sünnet vesîleci bir âlemden bahseder; birçok âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf, Allah Teâlâ'nın âlemi vazifeli kulları olan melekler vesilesi ile anbean çekip çevirdiğini beyan etmektedir. Bilimin geliştirdiği âlem tasavvuru ise Allah'ın müdahalesine müsaade etmeyen, fiziği metafizikten koparan, tabiatın batınını, ruhunu yadsıyan bir dile sahiptir. Vahyin inşa ettiği vesileci dil, kendi kendine işleyen mekanik bir âlemde olduğumuz şeklinde bir yoruma asla müsaade etmez. Vahyin dili, âlemin Allah'ın dilediğinde dilediği şeyi yapabileceği her şeyi anbean yarattığı 'mülkü' olarak anlaşılmasını temin eder. Mekanik âlem algısı hâkim olmadan önce batının geleneğinde de kısmen vesîleci bir âlem tasavvuru bulunmaktaydı:

"On yedinci yüzyılda bilimsel anlayışta hâkim olan iki ana damar bulunmaktaydı. Birinci grup Hermes'çi geleneğin devamı olan doğayı ruhsal/psişik kuvvetlerin ve insan ruhunun izdüşümü olarak gören Rönesans natüralizminin temsil ettiği görüş, ikinci grup da eşyada bir nedensellik ve doğada canlı olmayan bir mekanizma kabul eden mekanikçi görüş."[237] "Rönesans natüralizmi, bugünkü modern bilimin hedeflerinden bütünüyle farklı olarak doğayı insan aklının içine hiçbir zaman nüfuz edemeyeceği bir sır olarak görürdü. On yedinci yüzyıl mekanik felsefesi, doğanın insanın sırlarına nüfuz edebileceği temeli üzerine bir doğa kavramı kurmaya başladı. Dekart'ın Dualizmi, maddeyi, modern bilimin amaçlarına uygun bir biçimde psişik güçlerin etkisinin dışında ve tamamen fiziksel zorunluluklarla hareket eden bir dünya kabul etti. İşte modern bilimin fiziksel ve mekanikçi doğa kavramı bu şekilde oluştu."[238] "Göklerde yerlerde olduğu gibi bir mekanizm olduğu mekanik evren algısına, canlı evren anlayışına dayanan gezegenleri hareket ettirici bir ruh (anima motrix) düşüncesinden canlı olmayan maddi bir

[237] Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, Çev: İsmail Hakkı Duru, Tübitak, 2008, s. 32.

[238] Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, s. 34, 35, 36, 38.

kuvvet (vis) düşüncesine geçiş on yedinci yüzyıl biliminin habercisidir."[239] "Newton ile birlikte göklere ve dünyaya ilişkin daha önce örneği görülmemiş biçimde mekanik bir resim çizilmiş doğaya insana ve Tanrı'ya yeni bir bakış açısı getiren kavramsal devrim onunla tamamlanmıştır.[240]

Âleme karışmayan yaratıcı düşüncesi, bilim öncesi dönemlerde de -hâkim felsefe dili imkân verdiği oranda- müdafaa edilebilmekteydi.

Yunan felsefesini İslâm dünyası üzerinden yeniden keşfeden Batı, -İslâm dünyasında pek çok âlem tasavvuru/kozmoloji olmasına rağmen- Felsefecilerin Meşşâî kozmolojisini benimsemiştir.[241] Bu tercihte bizce felsefenin 'dini bir tercih yapmak zorunda bırakmayan her dine uyarlanabilen muğlak dili' belirleyici olmakla birlikte asıl sebep, âlemin mekaniğine erişerek her şeye hâkim olmak isteyen batı akılcılığı ile âlemin ilâhî müdâhale olmaksızın değişmez sebeplerle işlediğine ve her hususta metbû' bir akla sahip olduğuna inanan felsefecilerin ruh birlikteliğidir. Bu yüzden "Bilimin doğadaki olayların doğal sebeplerle gerçekleştiğinin kabul edilmeye başladığı milattan önce yedinci yüzyıllardan başlatılması gerektiğini" söyleyenler,[242] bilim denen şeyin en belirgin husûsiyetine işâret ettiği için daha isabetli bir tespit yapmışlardır.

Bugün, modern bilime göre yetiştirilmiş mekanik tasavvuru çoktan benimsemiş kitleler, 'Allah yarattı dedikten sonra kanunlarla işleyen mekanik bir âleme inanmanın mahsuru olmadığını' sanmakta iseler de kanun fikri, âlemin ilâhî tesir karşısında müstakilliyetini yani mekanizmi temin edecek bir çerçeve sunmuş, mekanizm de Yaradan'ın müdahalesi olmayan dinsiz ve peygambersiz deist bir metafiziğin oluşmasına zemin sağlamıştır. Bu durum, meseleyi tahkik edenlerin itiraftan geri duramadığı bir husustur:

"On yedinci ve on sekizinci yüzyılın bir bileşeni olarak, bir saatçi gibi olan yaratıcının kâinatı bir saat gibi kendi kendine tıkır tıkır işleyen bir şeklide yarattığı ve bir daha karışmadığı düşüncesi ile 'yaratancılık'

239 Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, s. 3, 10.

240 Thomas S. Kuhn, *Kopernik Devrimi, Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi*, Çev: H. Turan, D. Bayrak, S. K. Çelik, İmge Yay, 2007, s. 417, 418.

241 Osman Bakar, *Gelenek ve Bilim, İslam'da Bilim Tarihi ve Felsefesi Üzerine*, Çev: Ercüment Asil, Gelenek Yay, 2003, s. 111.

242 Dominique Lecourt, *Bilim Felsefesi*, Çev: Işık Ergüden, Dost Yay, 2001, s. 10.

yani deist tasavvur oluştu. Kanun fikri sayesinde Allah'ın ve meleklerinin müdahalesi fikri zayıflamış ve mucizelere olan inanç azalmıştı. Bu sayede on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru bilimciler yaratıcı fikrine ihtiyaç duymaz hâle gelebilmişlerdir."[243]

Deist algı, Yunan filozoflarının âlemdeki döngünün ilâhî değil zarûrî/değişmez doğal nedenlerle işlediği görüşünü tekrarlayarak batıya ilham veren İslâm dünyasındaki felsefecilerin dışında da kendine yaşam alanı bulabilmiştir; Felsefeciler gibi her hususta metbû' ilan ettikleri akıllarıyla hayatta insanlara neyin vacip olup olmadığını bildiklerini iddia eden, o yüzden de gerçekleşmemiş hâdiseleri bile bilmeyen âleme müdahale edecek şekilde sıfatlarının bile olmayan Allah ﷻ'a kendi tayin ettikleri 'yapılacaklar listesi'ni icbar eden, insanın icra ettiği fiillerden önce sahip olduğu müstakil bir güç/istitaat ile fiillerini kendilerinin yarattığını, kendi mahlûku olan fiillerinin tesiriyle oluşan fiilleri de 'tevlid' yoluyla yine kendilerinin yarattığını (bazıları bu fiillerin kendi kendine yani failsiz olduğunu bazıları da yaratılışına konulmuş bir kuvve ile yani bugünün kanun fikrine benzer şekilde ama mutlaka ilâhî yaratma dışında bir şekilde gerçekleştiğini söyler) söyleyen Mu'tezile de esasında deizme doğru evrilmeye başlamış bilim öncesi bir mekanizm müdafaası yapmıştır.

Ehl-i Sünnet ulemanın, o zaman Mu'tezile gibi akımlar karşısında anbean ilâhî tedbir altında işleyen vesileci âlem tasavvurunda ısrar etmelerinin arkasında nasıl bir feraset olduğu bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Ancak bugün bu hususta güçlü bir direnç maalesef görünmemektedir.

Netice olarak, kanun fikrini işleyen, buradan da mekanizme ve deizme intikal eden ilâhî güçlere erişerek tabiatın efendileri olma hayali kuranlar, kendi kendilerine yol tutabilecekleri akıllarıyla her şeyi ihata edebileceklerine inanlar arasından çıkmıştır. Dinleri reforme etmeye ve yeni bir din ihdas etmeye kalkanlar işte bu kimselerdir.

Bu psikoloji, yerleşen mekanik algıdan sonra hız kazanarak nüfuz sahasını büyüttükçe büyütmüş ve akılcılığı nihayetinde, "Tanrı'ya sahip çıkan ancak günlük hayatı belirleyen bir tanrısal iradeye karşı çıkar"[244]

---

[243] Thomas S. Kuhn, *Kopernik Devrimi, Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi*, s. 420-1.

[244] Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 68.

hâle getirmiştir. Artık, "Yarattıklarını ödüllendiren ve cezalandıran veya bizim yaşamımızda bir amacı olan Tanrı'yı kavrayamıyorum. Bırakın zayıf insanlar gerek korkuyla gerekse saçma bir bencillikle bu tür düşünceler beslesinler"[245] diyen meşhur Einstein gibileri her yerde cirit atmaktadır.

Batıda bir şey olur da İslam dünyasında taklitçileri çıkmaz mı?

Modern İlahiyatçıların 'Doğal Din' Hayali ya da 'Deizm' 'Deizm'e Karşı

Peygamberleri ve dini inkâr etme hastalığı İslâm dünyasında yeni bir şey değildir; Brahmanlar ve bazı felsefeciler gibi bir peygamber gönderilebileceğini reddedenler, Mekke müşrikleri ve ehl-i kitap gibi gönderilmiş bir peygamberi reddedenler, ya da çeşitli gerekçelendirmelerle peygamberlerin emirlerinden dilediğini reddeden pek çok bidat fırka gelip geçmiştir İslâm dünyasında.

Peygamberlere -direkt olarak reddederek ya da işlevsizleştirme yoluyla- 'ke en lem yekün' muamelesi yapmak tüm bu grupların ortak paydasıdır. Dolayısıyla bir din ve peygamberi kabul etmemek manasına gelen deizm, pratikte bu zümrelerin hepsini kapsamaktadır. Yani aslında Peygambersiz dinin adıdır deizm.

Dini ve peygamberleri direkt reddedenler zaten kendini ifşâ etmiştir. Ancak batının 'doğal dinci'leri gibi hevâî mülahazalarla Efendimiz ﷺ'in buyruklarını işlevsizleştirmeye çalışan zümrelerin -tıpkı batıdaki örnekleri gibi aslında bir dine tabi olduklarını iddia ettikleri için- ifşa edilmeleri gerekmektedir.

Bu zümrelerin her dönemde misallerini görebiliyor olsak da 'bilim' sayesinde akla sınırsız itibar kazandırılmış olan asrımızda çokça şahit olmaktayız.

Modernistlerin felsefeci kadrosundakiler, "Tanrı'nın, sistemin inşası esnasında var olsa da sistemin içinde Tanrı'nın aranmaması gerekir",[246]

---

[245] Albert Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, Çev: Z. Elif Çakmak, Arion Yay. 2004, s. 20.

[246] 5 Temmuz 2018 tarihli *Enine Boyuna* programında Caner Taslaman'ın açıklamalarından... (Habertürk tv).

"Canlıları doğrudan yaratmak yerine canlıları yaratan bir makine yaratmak Tanrı'nın şanına daha çok yaraşır"[247] yönlü cümlelerle deizmin 'bilimsel' zeminini teşkil eden mekanizmi terviç ederken, ilahiyatçı kadrosunda olanlar ise İslam'ın batının ahlâkî, hukûkî, siyâsî değerlerine uymayan esaslarını reformize etmekle meşguldürler.

Batının 'doğal din'cileri ile ruhu sökülüp alınmış bir ibadete -o da yapıyorsa tabi- indirgenmiş, moderniteye feda edilmiş işlevsiz pasif bir 'din' inşa etmeye kalkan ilahiyatçılar aynı tavanın balıklarıdır. O yüzden de tıpkı onlar gibi hayata müdahale etmeyen bir din inşa etmeye çalışmaktadırlar. Yani deizmi...

Bu modernistlerin Kur'ân ve Sünnet ile alakalı oryantalistlerden alıp tekrarladıkları sayısız hezeyanı burada zikretmeye gerek yoktur; yayınlarımızın gayesi zaten onları peyderpey ifşadır. Sadedi gelince onları zaten konuşuyoruz. Burada sadece deizmi ele alış ve değerlendirme biçimlerinden birkaç misal aktaracağız ki böylelikle söylediklerimizin kendilerinin de farkında olduklarını herkes anlama imkânı bulsun.

Yaklaşık on yıl önce modern ilahiyatçıların meşhurlarından birisi bir tv programında 'deizm insanlığın kurtuluşu olabilir' şeklinde bir şeytan ilkasını dillendirmişti.[248] İlerleyen dönemlerde pek çok konuşmasında bu herzeyi tekrarlayan şahıs, sonrasında bu mevzuda bir kitap da kaleme aldı.[249]

Her ne kadar kitabın bazı yerlerinde "Dini kötü temsil eden kimseler yüzünden dinden soğuyarak sadece Allah ﷻ'ı kabul eden, bir dini ve peygamberi reddeden bir deizme inanmaya Kur'ân'ın kapı araladığı"[250]

---

247 Alper Bilgili, *Bilim Ne Değildir, Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefi ve Sosyolojik Analizi*, Doğu Kitabevi, 2017, s. 114, 122.

248 1 Şubat 2009 tarihli *Teke Tek Özel* programı... (Habertürk tv).

249 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç; Deizm*, Yeni Boyut Yay, 2015. Eserin kapak içindeki adı ise *Tanrı'dan Başka İnsanüstü Tanımayan İnanç Deizm*'dir. Kitabın giriş bölümünde "Time dergisinin '20. Yüzyılın En Önemli Bilim Adamları ve Islahatçılar' listesinde, yüz ismin ilk onu arasında yer aldığı" belirtilen yazar, batının değerlerine uygun bir din ihdas etmeye çalıştığı ve bunun için ödüllendirildiği için iftihar ile takdim edilir.

250 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç; Deizm*, s. 32.

söylenerek deizmin aslında tavsiye edilen bir şey olmadığı ima ediliyor olsa da eser, isminden son cümlesine kadar laikliğin, sekülerizmin faziletlerinden meşhur deistlerin yiğitliklerinden bahsederek açık bir deizm propagandası yapmaktadır. Deistliği itiraf edilen M. Kemal, İbnü'r-Ravendi, Ebubekir Razi, gibi şahsiyetlere medhiyeler dizilerek bunlar gerçek müminler olarak ilan edilirken,[251] müminler "dinci dinsizler" ve "müşrikler" olarak vasfedilmektedir.[252] Fazla misale hacet yok, şu cümleler onundur:

"Deizm, Allah'a imanda samimi olan, bu samimiyetin bir icabı olarak engizisyon zihniyetine savaş açan insanların yoludur. Deizm, dinci riyakârlığa karşı bir sığınak gibi telakki edildi. Eğer Allah'a imanda samimiyete bir anlam veriyor ve o anlamı korumak istiyorsak, gelecek zamanların en çok başvurulan çıkış yolunun da deizm olacağını söyleyebiliriz"[253] "Allah'a imanı korumak için bu iman dışındaki her şeyi feda edebilmeyi insanlığa bir kurtuluş yolu olarak öneren ve belleten kitap Kur'ân'dır."[254]

'Engizisyon zihniyeti' ve 'riyakâr dinci' diyerek Kur'ân ve Sünnet'in anlattığı din hedefe konulmakta, bunu inkâr etme manasına gelen deizm de 'çıkış ve kurtuluş yolu' olarak takdim edilmektedir. Allah ﷻ'a imanı korumak için Allah'ın dinini ve peygamberini reddetmek... Tarih böyle bir iğrenç muğalataya, böyle bir alçaklığa nâdir şahit olur.

Bu kitabın bir deizm propagandası olduğunu şuradan da anlayınız ki yaşadığı uzun seküler ve muhtemelen ateist hayatın sonunda bu kitapla karşılaşmış bir solcu kitabın gazıyla deist olduğunu ilan ederek yazara rahmetler okumaktadır.[255]

Merak ediyoruz acaba bu adam deist değil de kitabın müellifinin dinine gireyim deseydi ne olacaktı? Yani bu adam deist olmayıp da yazarın kafasındaki dine inanmayı seçmiş olsa idi yazar ona neyi önerecekti?

---

251 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç; Deizm*, s. 15-7.

252 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç; Deizm*, s. 24-6.

253 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç; Deizm*, s. 28.

254 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç; Deizm*, s. 30.

255 Halit Kakınç, '*İşte Deizm Budur*' adlı yazı, 08.04.2018 www.odatv.com. Yazarın niyeti mizah mıdır bilinmez ama ilgili yazıda deizmin iman şartlarını sıraladığı bir çeşit mini ilmihal kaleme almıştır.

Neymiş şu deist olmayan din? Üstelik mademki bu kitap deist olmayı tavsiye etmiyor bu adam neden 'Ben gideyim de şu 'sahih' dine bir iman edeyim' demek yerine deist olmayı tercih etmiştir? Ya da şöyle soralım: Bu şahıs 'kitapta deizmin dışında bir din görmüş müdür ki o dini değil de deist olmayı seçmiştir?'

İşte bakınız sağda solda sözde deizm karşıtı pozlara giren bir diğeri, 'deizmi kurtuluş gören' yazarın 'aslında deizm propagandası yapmadığını sadece hurâfeci dine karşı olduğunu' söyleyerek onu temize çıkarmaya çalışır.[256]

Vahâmeti şuradan anlayınız ki sözde deist karşıtları bile deizm propagandası yapıyor.

Sözde deizm karşıtı bu deizm propagandisti şahsın ekran ekürisi sözde deizm karşıtı bir diğerinin sözde deizm eleştirisi yaparken kendisini nasıl ifşa ettiğine bakınız:

Adam, "deistlerin dinin tüm esaslarının akıl ile yargılanamayacağı ilkesini ihmal ettiklerini, aklı yeterli gören deistlerin 'insanın nefsî duygularla hareket edebilen bir varlık olduğu' gerçeğini göz ardı ederek insan aklını ilahi akla tercih ettiğini, aklın tek başına dini ve ahlaksal ilkeleri kurmakta yeterli olduğu iddiasının büyük bir iddia olduğunu" söyleyerek bir deizm eleştirisi yapar.[257]

Pek güzel, burada katılmayacağımız bir şey yok. Ancak şimdi soralım: güya deizm karşıtı bu adam, acaba 'İslam'ın akıl ve bilimle çatışmayıp bilakis teşvik ettiğini'[258] 'Dinin geçerli tek bilgi kaynağının Kur'ân olduğunu', 'İftiralarla dolu hadis rivayetlerinin ne kadar güvenilir kabul edilirlerse edilsinler hangi kitaplarda geçerse geçsinler Kur'ân'a uygunluğuna bakılarak reddedilmesi gerektiğini' söylerken[259] kendi ifadesiyle 'aklı ile değil de nefsî duygularla hareket etmediğini', 'kendi aklını ilahi akla tercih etmediğini' nereden bilmektedir? Ve yaptıklarının Hristiyan

256 Youtube'da 'Caner Taslaman'ın Yaşar Nuri Öztürk hakkındaki yorumu' adlı video.

257 Emre Dorman, 'Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm Eleştirisi', *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, içinde, Ed: V. Sönmez, B. Kıyıcı, M. Yıldız, Ensar Neşriyat, 2017, s. 228- 229.

258 Emre Dorman, *Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm Eleştirisi*, s. 222.

259 Emre Dorman, *Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm Eleştirisi*, s. 236-7.

deistlerin yaptıklarından farklı olduğuna hükmederek 'Müslüman deist'(!?) olmadığını iddia edebilmektedir?

İşin aslı modern seküler değerlerin nüfuz ettiği kalpleri yüzünden hevâlarını akıl gördükleri için ehil eserlere baktıklarında bu rivayetlerde anlaşılmayacak bir şey olmadığını, rivâyetlerin anladıklarını sandıkları manalardan farklı içeriklerde olduğunu, hâla içlerine sinmeyen manaların da modernleşen zihinlerinin kabulde zorlandığı şeyler olduğunu düşünmek bile istemezler.

Gençlerin geleneksel din anlayışına ve bu anlayışın insan aklı ve yaratılışına uyumlu olmayan dinin uydurma kabullerine tepki olarak ateist ya da deist olduklarını söyleyerek[260] deizmin hevâî aklı şaha kaldıran seküler yaşam ile alakasına bir satır dahi değinmeden geçmesi, -en hafif tabirle- kendilerine de bulaşan bu hastalığın farkında bile olmayan kör cahiller olduklarını göstermektedir.

Ancak bizce yaptığının farkında olduğu için "Hıristiyanlığın daha makul ve akla dayalı bir şekilde yorumlanmasına katkı sağlaması ve kilise ile din adamlarının dînî esasların üzerinde keyfî hükümlerde bulunmalarını güçleştirmesi sebebiyle insanları dini konularda daha makul inanç ve yaklaşımlarda bulunmaya yaklaştırdığı için deizmin batı düşüncesi içinde olumlu birtakım kazanımlara sebep olduğunu"[261] söyleyerek deist faaliyete takdirlerini sunmaktan geri durmaz.

Deistleri nasıl öveceğini şaşırmış bir diğerine bakalım şimdi:

"[Batıda deistlerin akıl dini olan] 'doğal din'de akıl, vahiy olmadan eşyanın hakikatini keşfetme yetisindedir ve insanın sürekli gayble iletişim içinde olan birine [yani peygambere] muhtaç olma zorunluluğu Allah'ın insana verdiği eşsiz rolle çelişir. Zira Allah insana bilgi elde etme hususunda tam insiyatif vermiştir.[262] Deistlerin akla yükledikleri misyon, İslam düşünürlerince aklın hücciyeti başlığı altında ele alınmıştır.[263] Akla önem veren kelâmcılar aklın kavrama ve hüküm verme hususunda

260 Emre Dorman, *Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm Eleştirisi*, s. 235-6.

261 Emre Dorman, *Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm Eleştirisi*, s. 225-6, 232.

262 Şaban Ali Düzgün, *Deizm:* 'Öncü İsimler ve Temel Doktrin', *Din karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm* içinde, Ed: V. Sönmez, B. Kıyıcı, M. Yıldız, Ensar neşriyat, 2017, s. 12.

263 Şaban Ali Düzgün, *Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin*, s. 9.

yaptıkları vurgu yüzünden batıda deistlerin aldığı eleştirileri almışlardır.[264] Cafer-i Sadık, "peygamber insanın dışardaki akıl, akıl içindeki peygamber" demiştir.[265] 'Kur'ân 'hak din'den değil [akıl ile belirlenmiş] hakikatin dininden bahsederek objektif bir çağrı yapmıştır. Hakikatin dini tedavüldeki din değildir.[266] Batı'nın deistleri dine değil bozulmuş dine karşı çıkmışlardır bu yüzden batıl dini inkâr ettikleri için hanîf dininden sayılmalılardır."[267]

Tedavüldeki dinin yani İslam'ın hakikatin dini olmadığını hem de İslam adına iddia ederek karşı çıkanları hanif deistler olarak selamlayan bu adamın 'deist' olarak anılmaktan rahatsız olmayacağı açıktır.

Eğer anlatmaya çalıştıkları şeyin deizm olduğuna hâla inanmak istemeyenler var ise laf çevirmeyi bırakıp inandığı şeyin ne olduğunu açıkça söyleyen birisinin itirafını da buraya ekleyelim. Diğer modernistler gibi "sünnetin uydurma, Kur'ân'ın tarihsel olduğunu reforme edilmiş bir dine inandığını" söyleyen ve röportajında diğer modernistleri isim sayarak selamlayan- bir zavallı, tüm modernistler adına ağızlarındaki baklayı çıkarır ve "deizmin fitrat, tevhid ve İslâm'ın gayesi olduğunu" söyler.[268]

İşte bu deist doğal dinci adamların gayeleri, Müslümanların Kur'ân Sünnet ile tanzim ettikleri hayatlarını modern seküler değerlere uyumlu hâle getirmek, stratejileri de bu gayenin önündeki en büyük engel olan hadis-i şerifleri itibarsızlaştırmaktır. O yüzden hadis-i şeriflere uydurma gerekçelerle uydurma yaftası takan bu bedbahtların küfürden, zinadan, fuhşiyattan, faizden, zulümden ve bunları yaygınlaştıranlar ile cihattan bahsettiklerine asla rastlayamazsınız. Tam aksine kendilerinin de benimsedikleri seküler hayatı temsil eden şeyleri tavsiye ederek, böyle yaşayanlarla iyi geçinerek ahlâkı, hukuku, siyasetiyle modern değerleri benimsetmeye çalıştıklarını görürsünüz. Hadislerin işlevsizleştirilmesinden sonra tarihsel olduğu gerekçesiyle mi yoksa uydurma manalar vererek mi Kur'ân'ın tahrif edileceği artık yalnızca bir ayrıntıdır. O yüzden

[264] Şaban Ali Düzgün, *Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin*, s. 12-3.

[265] Şaban Ali Düzgün, *Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin*, s. 10.

[266] Şaban Ali Düzgün, *Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin*, s. 9.

[267] Şaban Ali Düzgün, *Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin*, s. 13.

[268] Ruşen Çakır'ın Mücahit Bilici ile 'İslam'ın güncellenmesi' üzerine röportajı, Medyascope, 20 Mart 2018.

Kur'ân hususundaki ihtilafları, gaye ve strateji birlikteliklerine asla zarar vermez ve birbirlerine destekten geri durmazlar.

Dinin söz söylediği her şeyi deistler gibi sekülerizme uydurup deizme mavi boncuklar takan bu adamların deizm eleştirileri, hâla ne olduğunu kendine itiraf edemeyenler için kendini avutma, ne yaptığının farkında olanlar için ise kitleleri ürkütmeme gayesine matuftur.

İşret masasında sarhoşluktan istifade gavur arkadaşına Müslüman olmasını telkin eden Temel, arkadaşından "olmaz sizde namaz var" cevabını alır. "Yav ben namaz kılmıyorum" der Temel. Gavur, "ama sizde oruç da var" der. Temel "ben oruç da tutmuyorum" der. Adam "zina yasak, içki yasak" saymaya başlar bildiklerini. Temel "ben hiçbirini yapmıyorum" deyince gavur da "o zaman ben de Müslümanmışım da haberim yokmuş" deyiverir...

Deizme karşı yine deizm öneren bu adamların güya dine davet etmeleri işte bu fikradan ibarettir. Din inkarı manasındaki modern deizme karşı çıkan bu adamlar, reforme edilmiş din manasındaki erken dönem deizmini savunmaktadırlar. Bir deizm bir başka deizme karşı diye avunacak değiliz. İslam her türlü deizmin karşısındadır.

Mustafa Sabri Efendi bilimsel akıl ardına saklanan bu 'doğal din'cilerin ilk temsilcileri hakkında şunları söyler: "Dindarlıklarının ve akıllarını zayıflığı yüzünden İslam düşmanları karşısında geri adım atarak onlara itimad etmeye başlayan bu kimseler, nasları inkâr ederek kılıcın ve cehennemin olmadığı, kardeşlik ve sevgi sloganlarının hâkim olduğu yalnızca kuru fazilet ve ahlak ilkesinin kaldığı bir din inşasının peşine düşmüşlerdir. Herkes bu iki dinden birini tercih etmelidir."[269]

'Hurafeler' ve 'Kötü Hocalar' Yüzünden İnsanların Deizme Sürüklendiği İddiası

Peki, yakın zamanda, önceden imam hatipli ya da dindar olduğu hâlde deist ve ateist olan 'dindar' gençlerden bahseden anket ve röportajlara ne diyeceğiz? Evet, maalesef ki memleketimizde belli bir kesimde

[269] Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıfu'l-Akli ve'l-İlmi ve'l-Âlemi Min Rabbi'l-Âlemin*, I/ 347, 348, 349-350

dinden uzaklaşma söz konusudur. Bu arkadaşlara samimiyetle üzülüyor olsam da onların bu hâllerinden ellerine dine kara çalma fırsatının geçtiğini sanan sefihlere de samimiyetle buğzediyorum.

Efendiler! Garbın hayat tarzını zihinlere zerk eden mekteplerde yetişen, milleti şehvet gayyasına yuvarlayan medya sağanağı altında, şehrin garbın başkentlerine taş çıkaran sokaklarında sosyalleşen gençlerin dünyaya meyledip dinden uzaklaşmaları değil aksi şaşırtıcı olurdu.

Bu kitleler arasında böylesi bir toplumun parçası olmaktan ıstırap duymak ve çıkış yolu aramak yerine toplumun bir parçası olmak ama aynı zamanda hissettiği nedamet baskısından, dindarlık bagajından kurtulmayı tercih edenler, dinsiz deizmin ya da sekülerizmle uyumlu deist bir din arayışına girmektedirler. Önceden dindar sonradan dine lakayt bir tavır içine girdiğini itiraf edenlerin hikayesi ekseriyetle bundan ibarettir.

Biz çevremizde dine lakaytlaşan ya da yeni çevresine dinini uyumlu hâle getirmeye çalışan deizmin çeşitli yorumlarına savrulan her kimi gördüysek ya gözlerini kör eden bir enaniyete ya da dünyaya olan dinginlenemez hırslarından ötürü böyle olduklarını gördük. Ama tabi kendi kahramanlık ya da dram hikayeleri ile olayı farklı takdim etmekten geri durmazlar.

Daha önce rastladıkları hoca kisveli sahtekârlara olan nefretleri gibi gerekçelerle dine olan mesafesini meşrulaştırmaya çalışan zümreler de az değildir.

Eğer bu arkadaşlar kendilerine bir kere samimiyetle 'neden tercih ettikleri 'deizmi, ateizmi, sekülerizmi kötü temsil eden yeryüzünün en şerli örneklerini görmeyip şu dünyacılıktan soğumadıklarını' sorarlarsa, dalavereciler yerine neden 'hakiki din ehlini' göremediklerini fark edecek ve 'kötü hocalar' gerekçesinin, -dünyacılıklarını haklı çıkarmak için nefislerinin uydurduğu- bir mazeret olduğunu anlayacaklardır. Belki ondan sonra güya 'İslam'a hurafe karıştıran ve İslam'ı kötü anlatan hocalar' yüzünden dinden uzaklaşıldığını 'tespit' ettiğini iddia eden hocalarının 'İslam'ı kötü anlatan' hocalar derken 'kötü İslam'ı anlatan' hocalar demek istediklerini ve asıl sahtekârların onlar olduklarını anlayabilirler.

Dünyada kötü temsilci gören tek insanlar kendileriymiş gibi hâla kendilerini kandırmaları ayrı bir şeytan tuzağıdır. Muhtemelen biz onların gördüklerinden çok daha fazla sahtekâr gördük. Ama onlar yüzünden İslam'ı kötü belleme bedavacılığına asla tevessül etmedik.

Bugün maalesef ki bu zümrelere 'gelin hayatınıza müdahale etmeyen bir dinimiz var' diyerek tezgâh açmış güya deizm karşıtı 'doğal din' işportacıları sarmıştır ortalığı. Evet, tezgâhın önü epeyi kalabalıktır ancak bu kalabalığın sebebi, tezgâhtaki ürünün kıymeti değil, diyar-ı küfrün damgalı kölelerinin uzun yıllar uğraşarak oluşturdukları dünya sarhoşu kitlelerin yeni deizm şarabına olan merakıdır yalnızca.

Bataklığın yaydığı hastalığı şifa gibi göstererek o da yetmezmiş gibi bataklığın hasta ettiği kimseleri kendi 'başarıları'(!?) olarak takdim ederek nam yapmaya kalkan bu işportacılara 'merd-i kıbti' bile şaşmaktadır.

Evrim, Cern Deneyi ve Deizmin Gizli Gayesi

Batı'da gelişen mekanik âlem tasavvuru, -deizm 'pazıl'ının da son parçası olan- kendiliğinden oluşmuş ve çeşitlenmiş bir canlılık kurgusu yani evrim teorisi ile tamamlanmıştır. Modernist ilahiyatçılar da kendilerine yakışanı yaparak; onların dediklerini diyerek evrimin İslam'a aykırı olmadığını, evrim yoluyla yaratıldığımızı söylemeye başlamışlardır.[270]

Dünyada evrimin kendiliğinden oluşan canlılık teorisiyle ateist bir tasavvur inşası için uzun yıllar kullanıldığı bilinen bir husus. Hâla da pek çokları bunun için çabalamakta. Evrimin ne olduğu, ne kadar tutarlı olduğu, ne kadar 'İslâmi' olduğu makalenin mevzuu olmadığı için buna girmeyeceğiz. Sadece bu yeni nesil evrimcilere mühim bir soru soracağız:

Tamam, evrim diye bir şey olmadığını açık bir biçimde gösteren hadisleri rahatlıkla reddediyor, Kur'ân ayetlerini dilediği gibi tahrif edebiliyor, bin dört yüz yıldır -birkaç malul zihniyetin temelsizce bunu

[270] Alper Bilgili, *Bilim Ne Değildir, Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefi ve Sosyolojik Analizi*, s. 139, 181, 139.
İslam'da evrimin olduğunu temellendirmek için kitap yazan felsefeciler (Caner Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi.) ve reformist ilahiyatçılar (Mustafa İslamoğlu, *Tabiat ve Kur'ân Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, Düşün Yay.) vardır.

ima etmesinden kat'ı nazar edersek- bütün ulemanın yekten yaratılış hususunda icma etmiş olmasına kulak asmıyorsunuz burası belli. Peki neden evrime -bilim açısından da eni sonu bir kurgu ve teori olmasına rağmen- gerçek muamelesi yaparak Müslüman zihinlere bunu kabul ettirmeye çalışıyorsunuz?

Bu sorunun cevabı bize göre bellidir. Evrimi savunmak evvela âlemdeki diğer her şey gibi canlılığın da ilâhî müdâhale olmaksızın başladığını ve devam ettiğini söyleyerek deist tasavvuru ikmal etmek manasına gelmektedir. Ancak biz burada çirkinlerin çirkini bir başka gaye daha seziyoruz ki bu gaye evrime yüklenen yeni içerikte kendini ele vermektedir.

Din karşıtlarının tesâdüfî başlangıç fikrini temellendirmek için kullandıkları evrim teorisinin ilk hâli, tesâdüflerle oluşan insan halkasında sona ermekteydi. Yani insanın tesadüfle oluştuğu ve yaratıcının olmadığı senaryosu hedeflerinin gerçekleşmesi için kifayet etmekteydi. Ancak, yeni yorumu ile evrim teorisi, bitmemiş bir evrimi 'sürekli evrimleşen insan' modelini var sayar. Artık ateistler hâla tesadüfen başlangıca, deistler ise mekanik bir yaratma ile başladığına inanmakta; ancak her iki grup da ileriye doğru ucu açık bir evrimi müdafaa etmektedirler. İşte bugün Müslümanlara kabul ettirilmeye çalışılan bu yeni evrim teorisi modeldir.

Bir 'doğal din'ci, önceden ateist saiklerle tesadüfî gayesiz bir şekilde olduğu kabul edilen evrim teorisinin felsefede kabul edilen 'sürekli gelişme' manasındaki evrim kavramından beslenerek "Tanrı'nın yönlendirdiği gayesel bir Evrim Teorisi hâline geldiğini",[271] "Evrim Teorisinin, artık 'sürekli gelişme'yi ifade eden anlamında anlaşılmaya başladığını" kabul eder.[272] Bu taifenin yeni transferi de aynı şeyi tekrarlar: "Akıllı tasarımcı evrim yoluyla insanları yaratmış ve insanların 'spritüal evrimini' hedeflemiştir."[273] Ne kadar da eminler bakar mısınız.

Allah evrimi 'sürekli gelişelim' diye istemiş. Sürekli bir evrim?... 'Nereye kadar?' E artık Allah ne verdiyse...

---

271 Caner Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, s. 98 İstanbul Yayınevi, 2016.

272 Caner Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, s. 141.

273 Alper Bilgili, *Bilim Ne Değildir, Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefi ve Sosyolojik Analizi*, s. 116.

Deistlerin lafi geveleyerek ağzından çıkarmaya cesaret edemediği baklayı ateist evrimcilerin ağzından alalım da görelim bu sürekli gelişmenin nihayetini. Meşhur bir ateist bilimci, garpta hayal edildiği gibi "Günün birinde insanların beynini bilgisayar programlarına download ederek ölümsüz olacağını ve bütün evrene yayılıp nüfuz edeceğini" iddia etmiş ekranlarda.[274]

Hollywood senaryolarını millete gerçek diye yutturmaya çalışan bu adam belli ki beynini bilgisayara yükleme denemelerinden birinde 'download' yerine yanlışlıkla 'delete' tuşuna basarak bazı veri kayıpları yaşamıştır. Ama her şeye rağmen derinlere nüfuz eden çirkin gayesini hatırlayabilmektedir. 'Tabiatı kontrol etme' ve 'ilâhî güce ulaşma' hedeflerinin ete kemiğe bürünmüş hâli... Varlığa nüfuz edecek ve onu yönetecek ölümsüz bir ruh yani ilah hâline gelmek... İşte bilimcilerin en başlardan beri hayalini kurduğu şey...

Bu sözde dindar evrimcilere sorsanız, "yok canım biz öyle demiyoruz" diyeceklerse de kullandıkları 'sürekli gelişme' ucu açık bir 'spritüal evrim' gibi kavramlarını, 'download'cı çip kafalı profesörün hayallerinden farklı görmüyoruz. Aslında aynı hayale sahip olduklarını gösteren başka ifşaatları da var.

Bu adamlardan bazıları, "Tıbbi araştırmalar insanlara faydası olduğu için sürdürülmeli ise de Cern'de yapılan deney gibi çalışmaları yapmak doğru değildir" dediği için bir hoca efendiyi tefe koymuşlardı yakın zamanda. Hocanın bu konuşmasından pek bir alınmış olmalılar ki kimisi hoca efendiyi din tüccarı olmakla, dine en büyük zararı vermekle itham etmiş,[275] kimisi 'evrenin yapı taşlarını anlama çabası insanlık tarihi kadar eskidir' gibi İslam ile alakası olmayan hayâlî bir referansla,[276] kimisi de -yaratılış üzerine düşünmeye sevk eden Kur'ân ayetlerine aykırı konuştuğu iddiasıyla- bağnazlıkla itham ederek deneye destek çıkmıştır.[277]

---

274 Youtube'da Celal Şengör'ün 'İnsanlar Bir Gün Ölümsüz Olacak' adlı videosu

275 Youtube'da 'Uzay ve evrenin gizemi/Caner Taslaman/Ethem Derman/Habertürk' adlı video, *Öteki Gündem*, Habertürk tv, 16 Kasım 2014.

276 Enis Doko, 'Teolojik ve Felsefi İmalarıyla Cern Deneyi', *Güncel Kelâm Tartışmaları* içinde, İFAV, 2014, s. 129-130.

277 Alper Bilgili, *Bilim Ne Değildir, Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefi ve Sosyolojik Analizi*, s. 139, 153-4.

Deney hakkında kısa bir bilgi verelim:

Bilimciler, bu deneyle atomları çok hızlı bir şekilde birbiriyle çarpıştırarak maddenin parçaları olarak kabul ettikleri şeylerin hareketlerinin sebebi olarak varsayılan bir başka parçacığı ortaya çıkararak, maddenin nihâî yapısını yani maddenin 'tam olarak' neyden ve nasıl oluştuğunu tespit edeceklerini iddia etmektedirler. Deneyi yaptıklarını ve bir şeyler bulduklarını ama bulunanın aradıkları parçacık olup olmadığından emin olamadıklarını da söylediler.

Bunun neye denk düştüğünü anlamak için burada bulacakları şeye -hâşâ- 'Tanrı parçacığı' dediklerini hatırlatalım. Yani çarpılmış fizikçilerin bir gün ulaşacağız dedikleri Tanrı'nın zihnine ulaşma hülyasına hizmet eden bir çaba. 'Tanrı parçacığı' şeklindeki rezil tabiri ilkin fizikçinin biri aynı başlıkla bir kitap yazarak kullanır.[278] Sonra bu adam gelen tepkiler üzerine aslında ben 'Tanrı'nın belası parçacık' diye başlık atacaktım da yayıncım bunu istemeyeceği için böyle yaptım diyerek eleştirileri savuşturmaya çalışmış. Bu kıvırma usulü bilimciler arasında pek bir yaygın belli ki. 'Tanrı'nın zihnine ulaşmaktan' bahseden meşhur Stephen Hawking de röportajında "bu ifadeyi kitaba koymak için uzun süre düşündüğünü ama öyle demeseydi kitabın da bu kadar satılmayacağını" söyleyerek güya kendini temize çıkarmıştı.[279]

Bizim sözde dindar bilimciler ise bilim adı altında yapılan ilhâdî birer faaliyet olsalar dahi -yaygınlaşmamış ise sükûtla geçiştirmek, yaygınlaşmış ise tevil etmekle vazifeli oldukları için- tabiri hemen tevil ederler. Bir tanesi, fizikçinin bu lafını 'şaka' niyetiyle, 'kitabının satışını arttırma' amacıyla ama aynı zamanda 'metaforik' yani mecâzî manasıyla kullandığını söyler.[280] Bu tabiri kullananların selefleri de 'tabiata hâkim olmak', 'Tanrı'nın bütün kemâlâtını elde etmek', istediklerini söylerlerken kitaplarının satışını arttırmak istemişler demek ki, biz bilememişiz.

---

278 Leon Lederman, Dick Teresi, *Tanrı Parçacığı, Eğer Evren Yanıtsa Sorun Ne*, Evrim Yay, 2001.

279 Mehmet Bülğen, 'Stephen Hawking, *The Great Design* (Büyük Tasarım)' s. 74.

280 Caner Taslaman, *Tanrı Parçacığı, Felsefi Ve Teolojik Değerlendirmeler*, İstanbul Yay, 2015, s. 24.

Bir kimseye, şaka veya onu pazarlama amacıyla ve yahut da metaforik olarak mesela -hâşâ- 'Allah'ın oğlu' deseler herkes bunun o kişiyi ilahlaştırma manasına gelen müfrit bir ifade olduğunu ve bunu Allah Teala'yı tahkir manası taşıdığını kabul eder. Yani böyle bir edepsizliği şaka ya da pazarlama gayesiyle söyleyen alçak, metaforik kullanan biri ise cahil bir ahmak olarak görülür. Ancak -mantıken birarada bulunmaları mümkün olmayacak olan- bu gerekçelerin üçünün birden aynı anda geçerli olduğunu söyleyerek kocaman bir çelişkiye imza atma pahasına tabiri normalleştirmeye çalışmak, sadece bu tabiri benimsemiş ve kurtarmaya çalışan iki yüzlülerin tevessül edeceği bir zorlamadır.

Tabirden rahatsız olmadıkları şuradan da bellidir ki bu tevillere kalkışan bu 'doğal din'ci bilimciler, bu parçacığa eserlerinde ve konuşmalarında inatla ve defalarca -haşa- 'Tanrı parçacığı' demeye devam ederler.[281]

Bu adamların ilahlaşma gayesindeki ilhâdî bilim faaliyetlerine karşı çıkmalarını beklerken en ufak bir rahatsızlık emâresi göstermemeleri, aksine karşı çıkanlara hücum etmeleri, 'sürekli evrimleşen' insan kurgulayan modern evrim teorisini kabul ettirmekteki ısrarları kalplerinde yatan aslanın nihayetsiz güç ve özgürlük arayışı olduğunu göstermektedir. Buna vasat müsait olmadığı için 'ilâhî güçleri elde etmek' demiyor olabilirler; ama yaptıkları işin nihayeti budur.

Muâsır bir kalem, Avrupa'da Royal Society gibi bilim merkezlerini kuran, dindar diye pazarlanan bilimcilerin seküler ve deist olduklarını, doğaüstü gizli erdemlere ortaya çıkararak Tanrı'nın yardımcısı bir yaratıcı olarak insanlığın faydasına sunmak istediklerini söyler.[282]

Dün metafiziği reddederek ilâhlık davası güdenler, bugün elde ettiklerine metafizik bir hüviyet yükleyerek aynı davayı gütmektedirler. Yalnızca dil biraz değişmiştir. Bazı bilimciler Olympos'un Zeus'u olmak isterken, bazıları ise Olympos tanrılarından bir tanrı olmaya razıdır.

Tartışma programlarının yanı sıra belgeseller, filmler gibi bütün iletişim yollarını kullanarak bir kimsenin ilahlaşabilmesini mümkün gören

281 Caner Taslaman, *Tanrı Parçacığı, Felsefi Ve Teolojik Değerlendirmeler*; Enis Doko, 'Teolojik ve Felsefi İmalarıyla Cern Deneyi', s. 130-145.

282 Aytunç Altındal, *Bir Türk Casusunun Mektupları/ Batıda Seküler* Düşüncenin Gelişimine Katkı, Alfa Yay, 2010, s. 18-9, 38, 56, 122-3.

bu yeni nesil evrim paradigması zihinlere yerleştirilmeye çalışılmaktadır. İnsanlar arşı titretecek böylesi bir iddiayı mümkün görebilecekleri bir noktaya çekilerek Deccal'e hazırlanmaktadırlar. Olympos'un damgalı köleleri bilimci doğal dinciler de bilerek ya da bilmeyerek bu gayeye hizmet etmektedirler.

Ayrıca mezkûr deneyin yapılması için 27 km. uzunluğunda daire şeklinde dev bir makine inşa etmek için on milyar dolar gibi bir para harcamışlar. Daha önce hazırlığı yapılan ama aşırı maliyetli olduğu için 1993'de iptal edilen deney için bir o kadar daha para da ABD'de harcanmış.

İşte dindar geçinen bu bilimcilere göre 'bu deneye iğrenç gayesinden ötürü karşı durulması gerektiğini, harcanan devâsâ bütçelerin gerçekten faydalı bir şeylere harcanması gerektiğini söylemek, Kur'ân'a karşı çıkmak, bağnazlık, din tüccarlığı vs. oluyor. Vallahi bu adamlar batının oryantalistlerine taş çıkarır.

Hoca efendinin söylemek istediklerinin bir benzerini Nobel ödüllü bir batılının eserinden nakledelim ki -bu yerli oryantalistlerin bilimcilere ulemadan fazla imanları olduğu için- belki söylenmek istenene daha iyi kulak verebilirler:

"Sonuçları hesaplanmadan, insanın gerçek tabiatı bilinmeden, insanın yüksek menfaatleri gözetilmeden kurulan modern medeniyet, maddi ve zihni dünyamızı tahrib ederek değiştirmiştir.[283] Kendimizi bilemediğimiz için fizik kimya gibi maddî ilimlere hayatımızı değiştirecek gücü verdik. Canlı varlıklar yerine cansız madde bilimin ilerlemiş olması insanlık tarihinin en feci gelişmelerinden biridir. Ahlâken ve zihnen yozlaştığımız bir çevrede perişan bir hâldeyiz. Bu hastalığın tek çaresi kendimiz hakkında edineceğimiz köklü ve derin bilgidir. İnsan bilimi tüm bilimlerin en lüzumlusu hâline gelmiştir."284 "Herkes servet ve konforu arttıran şeylerle ilgileniyor hâlbuki zekâ ve duyguların sağlığı, ahlâk, disiplin ve manevi gelişme hastalıkların önlenmesi kadar mühimdir. Mekanik buluşların sayısını arttırmanın hiçbir avantajı yoktur. ...Bugün insanlık bütün dikkatini manevî, fikrî güçsüzlüğü

283 Alexis Carrel, *İnsan Denen Mechul*, s. 43-4.
284 Alexis Carrel, *İnsan Denen Mechul*, s. 47-8.

üzerine yoğunlaştırmalıdır. (...) Uçaklar bizi birkaç dakikada Avrupa ve Çin'e götürdüğünde hangi gerçek ilerleme söz konusu olmaktadır? (...) Bize ahlâk, zekâ, sağlık, irâde gücü, güven ve huzur verecek şeyler mekanik fiziki ve kimyevî bilimler değildir. Merak duygumuz fizik ve fizyolojiden zihni ve manevi yola yönelmelidir... Gerekli olan radikal bir yön değişimidir. Yeni bilim tam ve basit bir insan kavramına doğru ilerlemelidir."[285] "Dikkatimizi makinelerden ve fizik âleminden insanın fizyolojik ve manevi cephesine çevirmemiz gerekmektedir."[286]

Bizim için mesele gayet açıktır...

Peygamber Efendimiz ﷺ'in en ufak bir üstün vasfından bahsettiğimizde yüzlerinin rengi değişip hop oturup hop kalkan, O'nu ilahlaştırdığımızdan dem vuran, bilimin ve bilim adamlarının -beşer üstü vasıflar şöyle dursun- ilâhlık iddialarını küçük bir ayrıntı muamelesi yaparak sükûtla geçiştiren, önünü açan ya da destek veren bu adamlarla dünyada olmazsa ahirette elbet hesaplaşacağız.

Bekleyiniz! Biz de sizinle beraber bekleyenlerdeniz...

285 Alexis Carrel, *İnsan Denen Mechul*, s. 63, 64.

286 Alexis Carrel, *İnsan Denen Mechul*, s. 11.

HAKİKATİ BULABİLMEK İÇİN PEYGAMBERLERİN GEREKLİLİĞİ

Hamza Burak Çiçek

Bu bahiste, bir yaratıcıyı kabul ettikten sonra bu kabulün gerektirdiği nübüvvetin aklî istidlaline değineceğiz. Mutlak bir yaratıcıyı kabul etmeyen kişi için nübüvvet ikincil bir konudur. Ona gereken, evvela bir Sâni'-i Mutlak'ı kabul etmektir. Bu kabulden sonra ancak bu kişi, nübüvvetin gerekliliğini ispat eden delillerle ilzam olunabilir. Bundan ötürü ateist bir şahıs ile nübüvvet, ibadet, ukubat gibi isbât-ı Vâcib ile alakalı olmayan konuları tartışmak beyhude bir iştir.

Madde madde birkaç delil zikrettikten sonra vârid olan ve olabilecek itirazları, cevapları ile birlikte, elimizden geldiğince ve kelime israfına yeltenmeksizin her yönüyle ele almaya çalışacağız. Benzer bir tarzı Ebu'l-Mu'în en-Nesefî de tercih etmiş ve delilleri aktardıktan sonra itirazlara cevap vermiştir.[287] Tevfîk Allâh'tandır.

1. Delil: Her şeyin bir "düzen" içinde olması (İnce Ayarlı Evren).

Her günün hatta her saatin geçmesiyle bilim ilerliyor. Yeni keşifler,

[287] Bkz: Ebu'l-Mu'în en-Nesefî, *Tebsiratü'l-Edille*, Mektebetü'l-Ezher, Baskı: I, 2011, s. 670-686.

yeni bulgular ve yeni tezler zuhur ediyor. Evrenin gizemine dalındıkça ve şifresi gün be gün çözüldükçe insanoğlunun hayreti artıyor ve bunların arkasındaki yaratıcıya daha da yakınlaşıyor. Öyle ya, "Belirsizlik İlkesi"ni bulan ünlü Alman fizikçi Werner Heisenberg (ö. 1976)'in şu sözleri bu fehvayı anlatmaktadır: "Bilim bardağından içilen ilk yudum kişiyi ateist yapar. Lakin bardağın dibinde Tanrı vardır."

Heisenberg gibi yüzlerce bilim adamını bu şekilde düşünmeye sevk eden şey, yaptıkları araştırmalar sonucu kainatta gördükleri pürüzsüz ve mükemmel düzen ve ahenktir. Nitekim Heisenberg, *Ordnung der Wirklichkeit* (Gerçekliğin düzeni) adlı eserinde bunu uzunca ve hayranlıkla dile getirmekte ve evrendeki her şeyin bir harmoni ve uyum içerisinde olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Bilim dünyasının, özellikle Fizik dünyasının, zirvelerinden olan ve o vakte kadar karanlık olan sahalara ışık tutan Einstein (ö. 1955) "Kozmik Akıl" kuramı adı altında kainattaki bu düzenin ilahî bir yanı olduğunu, hatta bu düzenin ta kendisinin ilahî olduğunu kabul etmektedir.[288] Onun böyle düşünmesi, kendisinin de ifade ettiği gibi, Baruch de Spinoza (ö. 1677)'dan etkilenmesinden ötürüdür. Einstein'ın ünlü "Tanrı zar atmaz"[289] sözü de bu kanaatinin mahsulüdür.

Evreninin mükemmel bir şekilde tasarlanmış ve ayarlanmış olduğunu kabul etmeyen bir iki gezgin[290] olsa da muteber bilim adamları aksini kanıksamışlardır. Astrofizik ve Astronomi alanlarından Fred Hoyle,[291] George Ellis,[292] Paul Davies,[293] Alan Sandage,[294] John O'Keefe,[295]

---

288 Alice Calaprice, *Einstein sagt: Zitate, Einfaelle, Gedanken*, Piper, 2005, s. 175.

289 Albert Einstein, Hedwig ve Max Born, *Briefwechsel 1916-1955*, Rowohlt Taschenbuchverlag, Reinbek bei Hamburg, 1972, s. 97 vd.

290 Burada Richard Dawkins kastedilmektedir. Zira o, yaratılışın (evrenin) mükemmel olmadığını, tam aksine kusurlu olduğunu, bunun ise evrenin bir yaratıcısı olmadığına delil olduğunu iddia ederek Dünya'nın türlü yerlerini gezerek insanların zihinlerine enjekte etmeye çalışmaktadır.

291 Fred Hoyle. *The Universe: Past and Present Reflections.* Annual Review of Astronomy and Astrophysics, 1982, 20:16.

292 G.F.R Ellis, *The Anthropic Principle: Laws and Environments.* The Anthropic Principle, F. Bertola and U.Curi, ed. New York, Cambridge University Press, 1993, s. 30.

293 Paul Davies, *Superforce: The Search for a Grand Unified Theory of Nature*, Simon & Schuster, New York, 1984, s. 243.

294 J.N. Willford, *Sizing up the Cosmos: An Astronomers Ques*, New York Times, 1991, s. B9

295 Freed Heeren, *Show Me God. Wheeling*, Searchlight Publications, 1995, s. 200.

George Greenstein,[296] Stephen Hawkings,[297] ve Robert Jastrow;[298] Fizik alanından ise Arno Penzias,[299] Tony Rothman,[300] Arthur L. Schawlow,[301] Frank Tipler,[302] Vera Kistiakowsky;[303] Matematik alanından Roger Penrose,[304] ve Alexander Polyakov;[305] Kozmoloji alanından Edward Milne,[306] Barry Parker,[307] Ed Harrison,[308] Zehavi ve Dekel;[309] Diğer alanlardan kimyager Henry Fritz Schaefer,[310] mikrobiolojist Carl Woese[311] ve Uzay Bilimci Wernher von Braun[312] gibi sahalarında uzman isimler evrenin mahluk (yaratılmış) bir hassasiyetin fevkinde olan ayarlar doğrultusunda deveran ettiğini ve onun kemâliyeti karşısında şaşkın olduklarını belirtmişlerdir.

İmdi, her bir atomun, molekülün, organizmanın ve sair diğer varlıkların birbiri içerisinde uyum üzere olduğunu ve bu uyumun ancak mükemmel bir düzenleyici tarafından tanzim edilmesi gerektiği hususunu tespit ettikten sonra varlığın merkezi sayabileceğimiz insanın başıboş yaratıldığını düşünmek ne kadar mantıklı olacaktır? Canlı cansız, küçük büyük, anorganik, inorganik her canlının bir görevi olduğu bu devasa Ekosistem içerisinde görevsiz var edildiğini varsaymak hangi selîm akıl

296 George Greenstein, *The Symbiotic Universe*, New York, 1988, s.27.

297 Stephen Hawking, *A Brief History of Time*, 1988, s. 175.

298 Robert Jastrow, *God and the Astronomers*. New York, W.W. Norton, 1978, s. 116.

299 Henry Margenau ve R.A. Varghese, *Cosmos, Bios, and Theos*, La Salle, Open Court, 1992, s. 83.

300 J.L. Casti, *Paradigms Lost*, Avon Books, New York, 1989, s. 482-483.

301 Henry Margenau ve R.A. Varghese, *Cosmos, Bios, and Theos*, La Salle, Open Court, 1992, s. 83.

302 F.J. Tipler, *The Physics Of Christianity*, Doubleday, New York, 2007.

303 Henry Margenau ve R.A. Varghese, *Cosmos, Bios, and Theos*, La Salle, Open Court, 1992, s. 52.

304 Penrose, *A Brief History of Time (movie)*, Burbank, CA, Paramount Pictures, Inc.

305 Gannes, *Fortune Magazin*, October 13, 1986, s. 57.

306 Freed Heeren, *Show Me God. Wheeling*, Searchlight Publications, 1995, s. 166-167.

307 Freed Heeren, *Show Me God. Wheeling*, Searchlight Publications, 1995, s. 223.

308 Edward Harrison, *Masks of the Universe*, Collier Books, New York, 1985, s. 252, 263.

309 Zehavi & Dekel, *Evidence for a positive cosmological constant from flows of galaxies and distant supernovae*, Nature 401, 1999, s. 252-254.

310 J. L. Sheler ve J.M. Schrof, *"The Creation"*, U.S. News & World Report, 1991, s. 56-64

311 Leslie Mullen, *The Three Domains of Life*, SpaceDaily.com, 2001.

312 McIver, *Ancient Tales and Space-Age Myths of Creationist Evangelism*, The Skeptical Inquirer, 1986, X/258-276.

sahibi bir insanın işidir? Bu kadar düzen içinde insanın düzensiz bırakılması, ne akla ne de mantığa uyan bir yaklaşımdır.

Atomların, hemcinsleri arasındaki kural ve kanunları kendileri tesis etmedikleri gibi, hayvanlar da kendi alemleri içerisinde işleyen sistemi kendileri vazetmedikleri gibi insanoğlu da kendisi ve çevresi arasındaki bağları ve ilişkileri kendi başına (kemal derecesinde) düzenleyemez. Ancak kendisinden üstün bir varlık bunu îfâ edebilir. Bu ya Tanrı'nın kendisidir, ya da onun görevlendirdiği bir elçi.

Nasıl ki çocuklar iyi bir eğitim almaları için onlardan daha üstün olan ebeveynlerin bir sistem kurmaları gerekmektedir, işte bu minvalde insanoğlu da kendisi ve dış dünyadaki her şeyle sağlıklı bir irtibat kurması için bir eğitimciye, tabir-i diğer ile bir mürebbiye muhtaçtır.

Bu "İnce Ayarlı Evren" önermesinin yanına "Antropik İlke"yi de eklediğimizde savımız daha da güçlenecektir. Antropik İlke'ye göre evrenin merkezi insandır. Her şey insan hayatının mümkün olmasını sağlamak için ayarlanmıştır. Bir zerre değişiklik bile insanın varlığını imkansız kılar. Akla şöyle bir soru gelebilir: Biz var olduğumuz için mi evren bu düzen içinde yoksa evren bu düzen içinde olduğu için biz (bu düzene göre) oluştuk?

Bu problemi halletmek "evrim" problemini halletmekle paraleldir. Evrim teorisinin batıl olduğu ispat edilirse "biz var olduğumuz için mi evren bu düzen içinde" sorusuna olumlu cevap verebiliriz. Lakin evrim teorisinin tahliline girmek müstakil bir kitabın hacmini gerektireceği için bu yazıda sadece önemli bir tane noktaya dikkatleri çekmek istiyorum. O da, 500'den fazla bilim insanının Darwin'in evrim teorisinin gerçekliğine şüpheyle yaklaştıklarını bunun daha fazla araştırılması gerektiğini söylemeleridir. Buna ilaveten https://dissentfromdarwin.org/ (Darvin'e muhalefet) adında bir siteye imza atıp halkın da iştirak etmelerini teşvik etmekte böylece halkın bilinçlenmesini ve insanların bu batıl inançtan kurtulmalarını amaçlamaktadırlar.[313] Bu bize gösteriyor ki evrim teorisi bilimsel bir hakikat (fact) değildir. Sadece (bâtıl) bir zandır. Zan ile yakîn zail olmaz!

[313] Detaylı bilgi için bkz: https://evolutionnews.org/2006/02/over_500_scientists_proclaim_t/ (20.10.18).

Farklı bir bakış açısından bakacak olursak şunu görebiliriz ki bilim ile magazinsel bilim çok farklı şeylerdir. Bilim ciddidir. Magazinsel bilim ise insanları yönlendirmek içindir.

Bu ifadelerden hareketle mutlak anlamda bir bilim güzellemesi yaptığımız da sanılmamalıdır. Zira bizim Müslümanlar olarak tam manasıyla tasdik edebileceğimiz bilim bugünkü gibi evrendeki bu muhteşem nizamı Allah'tan bigane ele alan bir faaliyet değil, vahye paralel giden ve kavradıkça yaratana yaklaşan bir keşfetme disiplinidir.

2. Delil: Allâh bizi boşuna mı yarattı?[314]

İnsanlara bir uyarıcı, kural koyucu, yol gösterici, kısacası peygamber gönderilmediğini, gönderilmesinin gereksiz olduğunu hatta abes olduğunu iddia eden kişi, inandığı yüce yaratıcıyı (bilerek veya bilmeyerek) düşük ve bayağı vasıflarla nitelemiş olur. Zira böyle diyen bir kimse dolaylı olarak şunu demek istemiştir: "Allâh bizi yarattı ama bize herhangi bir yükümlülük yüklememiştir. Yani bizi boşuna yaratmıştır. Boş bir işle meşgul olmuştur."

Boş bir işle meşgul olan kimse ya bir işle uğraşıp yorulduktan sonra dinlenmek amacıyla boş bir eylem yapar veyahut o kişi amacı olmayan, aklı kıt olan hedefsiz bir sefihtir ki onun boş bir işle meşgul olması adetidir. Yahut şaşkın ve aklı uyuşmuş bir kimsedir.

Birinci manayla yaratıcısını tanımlayan kimse, yorulan, bitkin düşen, her şeye gücü yetmeyen, gücü sınırlı bir tanrıya inanmış olur ki böyle bir tanrı tasavvurunun sakat olduğu izahtan varestedir. Zira yorgun düşen kişinin karşısında kontrolünde olmayan bir güç olması lazımdır ki onunla uğraşmaktan bitap düşmüştür. Hâlbuki deiste göre her şeyin yaratıcısı tanrıdır. Her şeyi o yarattığına göre hiçbir güç onun gücünün dışında olmaması gerekir (tabi ki ikinci bir yaratıcı kabul etmiyor ise). Böylelikle gücünün dışında bir güçle iştigal etmesi muhaldir. Kendi gücünün dışında bir güç ile uğraştığını kabul eden (dolaylı olarak) tanrının dışında, ona rakip olabilecek bir varlık kabul etmektedir. Bütün bu ihtimaller bir tanrıyı/yaratıcıyı kabul eden bir kişi için imkansızdır.

314 Bkz: Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, TDV, Ankara, Baskı: 8, 2016, s. 272.

İkinci ve üçüncü manayla yaratıcısını tanımlayan kimse ise akıllı, erdemli ve onurlu insanlara dahi yakışmayan sıfatlarla onu nitelemiş olur. Bu da izzet-i nefsi olan kişilerin yaratıcısına atfedebileceği bir sıfat değildir.

Böyle bir tanrı tasavvuruna iman eden kimse aklının çıkarımlarla kendisine ulaştığı bir tanrıya değil, hevâ ve hevesinin tasarlamış olduğu bir tanrıya iman etmiş olur ancak. Sağlam bir aklın bunu kabul etmesi imkan dahilinde değildir.

3. Delil: Yaratılmadaki amaç.

Yüce yaratıcının bizleri, hatta tüm mükevvenatı, boşuna yokluktan varlığa çıkarmadığını anladıktan ve kabul ettikten sonra "fuzuli yaratma"nın zıttı olan "bir amaç ve görev için yaratma" kendiliğinden ispat olunacak ve konumuzun merkezine yerleşmiş olacaktır. Umumen mahlukatı ve hususen bizi boşuna yaratmadığına göre elbette bize yönelik mesajı, emri veya yasakları olacaktır. Zira akıl bunun aksini kabul etmez.

Yaratılışımızın amacı sadece iki şıktan ibaret olabileceğine göre ve bu iki şıktan birinin (yani boşuna yaratılmış olmamız) batıl olduğunu bir önceki delilde serdettiğimize göre diğer şıkkın kaçınılmazlığı ortaya çıkmaktadır. O da, yüce Allâh'ın bizi bir amaç için yaratmış olduğudur. Bu amacın mahiyetinin, keyfiyetinin ve kemmiyetinin ne olduğunu kendi aklımızca bulmamız çok güçtür, hatta imkansızdır.

Zira akıllar değişkendir ve bu amacın neliği hususunda bir çok ihtimal vardır. Birine iğrenç gelen şey diğerine göre zevkli olabilmekte, birine göre mantıklı olan şey diğerine göre son derece mantıksız olabilmektedir. Denilebilir ki, bu kadar değişkenlikler ve ihtimaller içerisinde doğruyu bulmak muhaldir. Teorik olarak doğru kararı almak mümkünse de doğruya isabet ettiğine nasıl kani olacak? Doğruya ulaştığını ona kim haber verecek? Haber verildiğini varsaysak dahi isabet edildiğine ve tasdik edildiğine kim inanacak? Ve bunu insanoğluna kim, nasıl inandıracak? Velhasıl, bu durumda insanlar yaratıcı tarafından bir haber gelmediği müddetçe her daim bir bilinmezlik içerisinde olacaklardır.

Peki bu amacın neliği hususunda bile sorunu çözemediğimiz hâlde nasıllığı hakkında ne şekil bir yol izlememiz beklenir? "Yüce yaratıcının buyruğu var ama biz bilmiyoruz ve bize bildirmedi de" mi diyeceğiz? Buyruğunu yarattıklarına ulaştıramayan bir yaratıcı mı kabul edeceğiz? İşte bütün

bunları göz önünde bulundurduğumuzda Allâh Teâlâ tarafından insanlara niçin yaratıldıklarını telkin edecek bir habercinin varlığı kaçınılmaz olacaktır. Yüce yaratıcının emirlerini ve yasaklarını onlara ulaştıracak ve onlara yol gösterecek bir elçi. Dünya ve ahiret işlerini düzenleyecek bir önder. Bu vazifeyle mükellef kılındığı Allâh tarafından ispat edilen bir müjdeci.

4. Delil: İnsan sosyal/içtimaî bir varlıktır.

"İnsan sosyal bir varlıktır. Hayatın idâmesi için insanlar birbirlerine muhtaçtır ve ihtiyaç duydukları şeyleri ancak yardımlaşma ve dayanışma içinde gerçekleştirebilirler. Ayrıca toplumsal hayatın düzenli şekilde yürümesi için adalet kurallarına ihtiyaç vardır. İnsanların ise kendi kendilerine neyin adalet, neyin zulüm olduğu konusunda anlaşmaları mümkün değildir. Çünkü birinin adalet kabul ettiğini diğerleri haksızlık ve zulüm sayabilir. Binaenaleyh sosyal hayatı düzenleyecek ve adaleti sağlayacak kişiler ve kurallar bulunmalıdır. Bu kuralları insanların kendileri koyması isabetli değildir. Zira bir şeyin kefili yine kendisi olamaz. Bu yüzden bu gibi içtimai, siyâsî ve beşeri ihtiyaçların karşılanması, dünya ve ukba nizamının sağlanması için ilahi kanunlar ve peygamberlerin varlığı zorunludur. Peygamberler bu nizamın temininin sebebidir."[315] Ayrıca "insan aklı güzel ve çirkini ortaya koyabilir, lakin akıl bunu tecrübeden sonra yapar. Hâlbuki bunu tecrübeden önce bilmemiz lazımdır ki insanlar kendi kendilerini yok etmesinler.[316]

İnsanoğlunun tabiatında (gazabı galeyana geldiğinde) vurma, kırma, kötü söz söyleme, savaş ve zulüm vardır.[317] Buna ek olarak, mezkur durum tarihî vakıalarla da sabittir. İnsan kurtuluş umduğu yerde ve kendi menfaati söz konusu olduğu meselelerde karşı taraftakini kolayca helak etmeye yeltenebilen bir varlıktır. Bu ise bir aksülamel olarak geri teptiğinde insanlık her daim bir kavga ve kargaşa içerisinde bulacaktır kendini. O hâlde insanlığın bekası için kural koyucu, aralarını bulucu ve barış sağlayıcı bir rehbere ihtiyaç olduğu muhakkaktır.[318]

---

315 İbn Sîna, *eş-Şifâ*, II/441-443; İktibas: (Mustafa Akçay, *Bir Kelâm problemi olarak Nübüvvetin imkanı*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3/2001, s. 242)

316 Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Beyrut, 2001, s. 381.

317 Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Tembîd fî Beyâni't-Tevhîd*, TDV Yayınları, Ankara-Beyrut, 2017, s. 152.

318 Mâturîdî, *a.g.e.*, s. 275.

Deliller serdedelim veya etmeyelim, etrafını, dünyayı ve yaşanan savaşları müşahede eden bir kimse zaten bu hakikatlere ulaşacaktır. Kendi standartlarını korumak ve yükseltmek uğruna diğer halklara bir kıymet-i harbiye atfetmeyenlerin ceremeleri ayyuka çıkmıştır zaten. Bu, görülmesi basit olan, hakikatleri kabul etmek uzun uzun tefekkürü gerektirmez. Bu meyanda şu Latince meşhur tamlama tam yerindedir: "Homo homini lupus est" (İnsan, insanın kurdudur). Bu savın yaygınlık kazanmasını sağlayan Thomas Hobbes (ö. 1679) de kendi ideolojisini bu kaideye bina etmiştir.

Varsayalım ki ilk insanlar arasında bir anlaşmazlık çıktı ve bunu çözmeye çalışıyorlar. Aralarında bir peygamber/uyarıcı/kural koyucu olmadan neyi neye kıyas ederek bir hüküm çıkaracaklar? Hiç yoktan bir yargı sistemi nasıl kuracaklar? Neyin yanlış neyin doğru olduğunu nasıl tespit edecekler?

Zira aklın varabileceği hükümler üçtür: Mümteni (imkansız), vacip (zorunlu) ve ikisinin ortası olan mümkin (olumlu).[319] Mümteni ve vacip olan hükümler zahirdir, açıktır. Bunun için ekstra bir uyarıcının gelmesine gerek yoktur. Lakin bunların sayısı oldukça azdır ve insanlar arasında cereyan eden davaların çok azı bunlarla ilgilidir. Asıl müşkil olan bu iki yargı arasında kalan mümkin (olumlu) meselelerdedir. Akıl bunlar arasında ortak bir tercih yapmaktan acizdir. Hangisinin hangisinden hangi durumda yeğlenmesi gerektiğini var olan bir sisteme kıyas etmeden çözemez. Sıfırdan bir hukuk/ahlakî sistemi ise zaten kuramaz. (Bu meseleyi ilk insanlar için düşünmek lazım, çünkü bizler peygamberlerin gelip geçtiği ve ilahi bir nizam kurup miras bıraktığı bir zamanda yaşıyoruz. Bundan dolayı bu misaller bizim için basittir, zira bizim kolayca kıyas edebileceğimiz bir sistem ve düzen vardır ve bu sistemin bazı ilkeleri, içtimaî olarak yaygınlık kazanmasından dolayı, dimağımıza yerleşmiştir). Bu olumluları (mümkinleri) belirleyecek ve tayin edecek birine gereksinimin olduğu böylece anlaşılmış olacaktır.

Denilirse ki: Tanrı insanlara akıl ve vicdan vererek onları peygamberlerden müstağni kılmıştır. Deriz ki: Eğer yaratıcı doğruyu bulmaları

[319] Mâturîdî, *a.g.e.*, s. 281.

için herkese akıl ve vicdan verdi ise o hâlde neden herkeste aynı ölçüde akıl ve vicdan bulunmuyor? Herkesin doğruyu bulması için herkesin ittifak edeceği bir sonucu akletmesi lazım olduğu hâlde neden bu kadar fikir ayrılıkları var? Bundan anlaşılıyor ki yaratıcı, insanlara kendi başlarına bir nizam meydana getirmeleri için akıl ve vicdan bahşetmemiştir, bilakis kendisi tarafından bize iletilen mesajı idrak edip uygulamamız için lütfetmiştir.

Denilirse ki: İlk insanlar zamanın geçmesiyle birlikte yaşaya yaşaya tecrübe kazanarak böyle bir sistem kurabilirler, kurmuşlardır da. Evrimle beraber hukukî yapı da tekamül etmiştir.

Denilir ki: Bu düşünce ancak, Darwin'in Evrim teorisini kabul edenler için geçerli olabilir. Oysaki insanın evrim geçirmediğini ve maymundan gelmediğini kabul etmeyen biri, hâliyle "ilk insanın" var olduğunu kabul edecektir. Ayrıca onun neslinin devam etmesi için karşı cinsinin de var olması gerektiğini kabul etmesi gerekecektir. Bu ilk insanlar çoğaldıklarında aralarında zuhur edecek olan olaylar için hüküm vermeleri için herkesin kabul edeceği bir yargı sistemine zaruretle ihtiyaçları olacaktır. Veya o "ilk insanın" bütün bu hükümleri vermesi gerekecektir ki bunu yapabilmesi için gereken bilgileri kendisi kesb edemeyeceğine göre ona hariçten öğretilmesi gerekecektir. Bu da ancak yaratan tarafından mümkündür. İşte bu bilgi aktarımına biz ıstılahta vahiy veya ilham diyoruz. Böylece bir peygambere ihtiyaç kendiliğinden sabit olmuş olacaktır.

Müslüman toplumda yetişen filozofların iki piri olan İbn Sina ile Farabi'ye göre toplumsal yaşamın düzenlenmesi ile adaletin sağlanabilmesi ancak bir peygamber ile mümkün olur.[320]

5. Delil: Rasûlullâh ﷺ'ın nübüvvetinin ispatı, nübüvvetin ispatıdır.

Rasûlullâh ﷺ'ın nebi oluşu, bize, peygamberliğin filvaki mümkün olduğunu, hatta var olduğunu ispatlamaktadır.[321] O hâlde bu bölümde yapmamız gereken Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa ﷺ'nın nübüvvetini ispatlamaktır.

320 İzmirli İsmail Hakkı, *İslam'da Felsefe Akımları*, Kitabevi, İstanbul, Baskı: II, 1997, s. 141.

321 Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut, Baskı: I, 1998, VIII/254.

Evvela haberî açıdan istidlale başlamak istiyorum. Kişi, bilgiyi ancak iki yoldan biriyle elde edebilir. Biri kendi aklı ile istidlal etmesiyle diğeri de kendisine gelen bir haberle. Kısacası akıl veya nakil ile. Tabi ki aklın her ulaştığı bilgi sahih bir bilgi değildir. Haber kısmına gelince; bu ikiye ayrılır: yalanı ihtimal eden haber ve yalanı hiçbir surette ihtimal etmeyen haber. Bir haberi, yalan üzere anlaşmaları veya hepsinin birden aynı yalanı söylemeleri âdeten imkansız olan bir topluluk iletirse bu haber yalanı ihtimal edemez. Ve bu habere biz Mütevâtir haber deriz. Bir misal verecek olursak, ABD'nin aya çıktığını bize kaç kişi haber vermektedir? Çok kişi, lakin bu çok kişiye kaç kişi haber etti? Apollo 11 nâm uzay aracı içindeki Neil Armstrong ve Buzz Aldrin. Peki bu iki kişinin yalan söylemeye anlaşmaları mümkün mü? Mümkün. O hâlde bu haber mütevatir bir haber değildir ve kesin bilgi ifade etmez.[322] Peki Mekke'nin varlığından haber veren kişilerin sayısını göz önünde bulunduracak olursak; bu kişilerin yalan söylemeye anlaşmaları mümkün müdür? Mümkün değildir. O hâlde bu haber kesinlik ifade eder. Her ne kadar Mekke'yi bizzat gidip görmesek de bu haberi kabul etmemiz gerekecektir.

İşte bu kısa ama bağlayıcı bilgiden yola çıkarak şunları söyleyebiliriz ki, Rasûlullâh ﷺ'ın peygamberliğini (ve tabi ki mucizelerini) nakleden insanların sayısı yalanda anlaşmaları aklen mümkün olan bir miktarda mı? Elbette ki hayır. Dünyanın en doğusundaki insan da en batısındaki insan da Hz. Muhammed ﷺ'in peygamberliğini ikrar etmektedir. Binaenaleyh onların ifade ettikleri haber, kesin bilgi ifade eden bir haberdir ve inkârı mümkün değildir. Rasûlullâh ﷺ'ın nübüvvetini kabul ettikten sonra peygamberliğin "imkanı" zahir olacaktır. İmkânını kabul etmek ise "gerekli" olduğu savını kabullenmeye adım atmaktır.

Kelâm kitaplarında çokça zikredilen diğer delillerden biri, hiç şüphesiz, Kur'ân mucizesidir. Kurân'ın belâğatı ve fesahatı sebebiyle o zamanın araplarını ve Arapça konuşan kimseleri aciz bıraktığı ve bundan dolayı Rasûlullâh ﷺ'ın en büyük mucizenin Kurân-ı Kerîm olduğu artık sözbirliği hâline gelmiştir. Lakin Arapça konuşamayan (hatta kendi dilini doğru düzgün konuşamayan) biz, bu zamanın insanları, nasıl Kurân'ın mucizesine vakıf olup mest olabiliriz ki? Aynı soru Fakîh Ebu'l-Hasan'a

322 "Ama görüntüler ve videolar var" diye itiraz edilecek olursa, unutulmasın ki bilgisayar programları ile bunlar çok kolay bir şekilde manipüle edilebilir.

sorulmuş ve şöyle cevap verilmiştir: "Arapçanın uzmanları olan o zamanın insanları Kurân-ı Kerîm karşısında aciz olduklarına göre, uzman olmayan kişilerin (yani Arap olmayanların) haydi haydi aciz olmaları gerekir. Zira uzman olanların aciz olduğu bir durumda uzman olmayanların evveliyetle aciz olmaları gerekir. Böylece Kurân-ı Kerîm'in tüm insanlar için belâğat ve fesahat açısından mucize (aciz bırakan) olduğu anlaşılmıştır."[323]

Aynı şekilde Allâh Teâlâ'nın, inanmayan insanlara, eğer (Kurân'ın mucizeliğine) inanmıyorlarsa onun bir benzerini getirmelerini emrederek onlara meydan okumuştur. *"Eğer kulumuz (Muhammed ﷺ'e) indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin, Allâh'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın! Eğer doğru iseniz. Yok yapamadıysanız, ki hiçbir zaman yapamayacaksınız, o hâlde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının."*[324] *"De ki: And olsun, eğer insanlar ve cinler şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için toplansalar, yine onun benzerini getiremezler. Birbirlerine arka çıkıp yardım etseler de"*[325]. *"Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? De ki: Öyle ise siz de onun benzeri on uydurulmuş (dahi olsa) sure getiriniz. (Hatta) eğer doğru iseniz, Allâh'dan başka çağırabildiklerinizi de çağırınız. Yok eğer bunun üzerine size cevap vermedilerse, artık bilin ki, bu Kur'ân ancak Allâh'ın ilmiyle indirilmiştir. O'ndan başka ilâh yoktur. Artık Müslüman oluyorsunuz, değil mi?"*[326]

Hz. Muhammed ﷺ'in birçok düşmanı ve onun davasını iptal etmeye çalışan birçok kimse mevcut olup ve Kurân-ı Kerîm'i de onun yazdığını iddia ettikleri hâlde bunca meydan okumalara karşılık veremeyişleri onun mucizeliğini itiraf etmek için yeterince kuvveti haizdir.

Başka bir delil ise Peygamber Efendimiz ﷺ'in ümmî, yani okur-yazar, olmayışıdır. Resulüllah ﷺ ümmî değil de aksine okur- yazar olsaydı hasımların, Kurân'ı kendisinin yazdığı ithamları insanların zihinlerinde sağlamca karar kılar ve insanların ona iman etmeleri zorlaşırdı. *"Sen*

323 Ebû Seleme es-Semerkandî, *Cümelün min Usûli'd-Dîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Baskı: I, 2015, s. 176-177.
324 Bakara, 23-24.
325 İsrâ, 88.
326 Hûd, 13-14.

bundan önce ne bir kitâp okuyor (tilavet ediyor), ne de elinle onu yazıyordun. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar elbette şüpheye düşerlerdi."[327] âyeti bunu sarih bir şekilde ifade etmektedir. O dönemin en büyük "münevverler" inin dahi Peygamber Efendimiz ﷺ'e tabi olmaları ve onun ümmîliğine aldırmamaları nübüvvet hakikatinin en bariz hüccetlerindendir. Zira "entelektüel" olmayanların itibar görmediği bir dönemde Kur'ân'ın büyük bir itibar görmesi olağan bir şey addedilemez. Bu ancak onları mest ve ikna edecek üstün bir "nûr" sayesinde mümkün olur. Bu "nûr" da ancak ve ancak nübüvvet nûrudur.

Âciz kanaatimizce, Rasûlullâh ﷺ'ın nübüvvetinin en büyük delili onun eski dini metinlerde müjdelenmiş olmasıdır. "Hani, Meryem oğlu İsa, *"Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allâh'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim" demişti."*[328] Bu kelâm-ı Bâri'de peygamberimizin önceden muştulandığı haber verilmektedir. Eski metinler incelendiğinde bu ayetin işaret ettiği mana zahir olup Kurân-ı Kerîm'in mucizevîliği ve Rasûlullâh'ın nübüvveti bir dahi ikrar olunacaktır. Lakin bunu bu kitapta ele almak konuyu saptırmak olacağı için bir kitap tavsiyesi ile yetineceğim. Maulana Abdul Haq Vidyarthi'nin hazırlamış olduğu *Mohammed in World Scriptures* adlı eserinde Peygamber Efendimiz ﷺ'in eski dini metinlerde nasıl ve nerede zikredildiği mufassal bir şekilde ele alınmıştır.

Bunca delilin karşısında hâla direnen kişi için sükut etmekten başka yapılacak iş yoktur.

İtirazlar & Cevaplar

1. İtiraz: Nübüvvetin mümkün olduğunu kabul edersek peygamberlerin, aklen zorunluluğu bulunmayan hususları zorunlu kılmaları caiz olur. Aklın güzel bulduğu şeyleri yasaklamaları, kötü bulduğu şeyleri de salık verebilmeleri mümkün olur. Bu duruma, aklın çirkin gördüğü namaz ve oruç gibi ibadetleri ve aklın güzel bulduğu menfaatler ve lezzetler örnek olarak verilebilir.

---

[327] Ankebût, 48.
[328] Saff, 6.

Hayvan boğazlamak gibi aklın çirkin gördüğü şeyleri peygamberler mubah kılarlar. Bütün bunların hepsi akılda (olan hükümlere) aykırı olan şeylerdir. Hâlbuki hakîm olan Allâh ﷻ'ın peygamberlerini yalnızca tecrübe dünyasında sabit olan (ve akla aykırı olmayan) şeylerle göndermesi mümkün olabilir. Buna binaen akıllı kimselere peygamber göndermek, (akıllı insanlarda) mevcut olan sistematik akılla anlaşılabilecek ve uygulanabilecek şeyler için söz konusu olabilir.

Öyleyse nasıl olur da bir peygamberin akla ve onun gerektirdiklerine aykırı şeylerle gelmesi mümkün olabilir?[329]

Cevap: Evvela şunu bilmemiz gerekir ki aklın çirkin gördüğü bir şey sonuç itibari ile yararlı olabilir. Güzel gördüğü bir şey de netice açısından zararlı olabilir. Bir kişiye zararlı olan bir şey diğerine yararlı olabilir. Birine göre çirkin olan bir şey diğerine göre güzel olabilir. Mesela kangren olan kolu kesmek başlangıç itibari ile çirkin gözükse de sonuç itibari ile yararlıdır. İçki içmek (içki içen kimse için) başlangıç itibari ile güzel ve hoş gözükse de sonuç itibari ile zararlıdır. Sağlıklı bir kimse için zararlı olan bir ilaç, hasta olan bir kimse için (aynı ilaç) yaralıdır.

Bundan anlaşılıyor ki akıl ile hazzın gerektirdiği şeyler çok farklıdır. Hazzın çirkin gördüğünü akıl gerekli görebilir. Aynı şekilde hazzın güzel gördüğünü akıl zararlı görebilir. Akıl, hükmü sonuca göre verir. Haz ise başlangıca göre verir.

Oruç tutmak başlangıç itibari ile (hazza göre) çirkin olsa da sonuç itibari ile (bilimsel olarak da kanıtlanmıştır)[330] yararlıdır. İslamî usullere göre hayvan boğazlamak hayvana hiçbir şekilde acı vermediği gibi[331] hayvan etinden aldığı besin değerleri ile de insan daha sağlıklı ve kuvvetli bir bedene sahip olmaktadır. Bunlar gibi hazzın başlangıç itibari ile çirkin gördüğü hususların sonucuna bilimsel, psikolojik, sosyolojik veya herhangi akla uygun bir "kılıf" uydurulabilmek mümkündür. Bundan dolayı bir unsur için "bu akla aykırıdır" diyebilmek, aklın

329 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, Nşr: Doktor Mahmûd Muhammed Kâsım, XV/115-116.

330 Bkz: http://www.iflscience.com/health-and-medicine/fasting-for-just-a-day-can-regenerate-your-stem-cells/

331 Bilimsel olarak boğazlanan hayvanın acı çekmediğinin ispatı için bkz: *Deutsche Tieraerztliche Wochenschrift*, Ausgabe: 85, nr. 2, 1978, s. 62-66.

yorumlama gücü karşısında çok güçtür. Aynı şekilde göreceli olmaktan da hâlî değildir.

Çizdiğimiz bu çerçeve dahilinde mezkur itiraza yaklaştığımızda ilzam edici hiçbir tarafının olmadığını rahatlıkla göreceğiz.

Şuna da değinmek yerinde olacaktır: Din ile akıl ilişkisinde dinin kısımlarını ikiye ayırmak gerekir. Aklî bir dayanağı olan ve olmayan. Bir yaratıcının varlığını kanıtlamak için akıl yeterli bir delildir. Yaratıcının bazı sıfatlarına vakıf olmaya teemmül ile ulaşılsa da hepsine ulaşmak için bir habercinin (peygamberin) haberine ihtiyaç vardır. Yaratıcının emirlerine ve yasaklarına (kısacası ibadetlere) akıl ile ulaşmak ise mümkün değildir. Bunların hepsi tevkîfîdir/taabbudîdir. Yani bir peygamberin bildirmesi gerekmektedir. Bu alanda aklın (aslını tespit için) hiçbir dahli yoktur. Her ne kadar İmâm Ebû Mansûr el-Mâturîdî'ye ve onu takip eden Hanefî-Mâturîdîler'e göre, Allâh'ın hikmeti gereği, bütün ibadetlerin bir hikmeti ve sebebi olsa da[332] bunların peşine düşmek kulluk vazifemiz değildir. *"O, sizleri Müslümanlar olarak isimlendirmiştir."*[333] buyuran rabbimizin kulları olarak bize gereken, ismimizin müsemmasına yaraşır şekilde teslim olmaktır. Her şeye aklî bir cevap bulma şartıyla iman edersek yaratıcıya değil, aklımıza teslim olmuş oluruz. Hâlbuki bu hususta doğru menheç, aklımızla varlığına kesin olarak hükmettiğimiz ulu yaratıcının, bize yönelik buyruklarına, ardında herhangi bir sebep aramaksızın boyun eğmektir. Teslimiyetin özü budur. Muarızlarımıza bu menheci güzel bir şekilde beyan edersek aklî cevaplar aradıkları sorulara "Allâh emrettiği için" diyerek onları ilzam etmemiz daha kolay olacaktır.

2. İtiraz: Peygamberlerin, peygamberliklerini ispat etmek için, gösterdikleri mucizelerin sihir veya büyü kabilinden olmaları mümkündür. Bundan dolayı onları Allâh ﷻ tarafından gelen bir kanıt olarak görüp göstermek doğru değildir. Ayrıca bir peygamber herhangi bir mucize gösterdiğinde bütün insanları denemiş değildir. Bütün insanları deneseydi belki onun gösterdiği mucizenin bir mislini de başkası gösterecekti.

---

[332] Eş'arîlere göre ibadetlerin vucûb nedeni hitâbın kendisidir. Bkz: Alâuddîn es-Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, Matâbiu'd-Devhati'l-Hadîse, Katar, Baskı: I, 1984, s.745-746.

[333] Hacc, 78.

Bütün insanlara göstermeden nasıl olur da mucizeler insanların gücü fevkindedir diyerek insanlar ilzam edilebilir?[334]

Cevap: Zamanımızda olduğu gibi eski zamanlarda da sihirbazlar ile büyücüler çokça mevcuttu. Ki günümüzde bunlara illüzyonistler de eklememiz mümkündür. Lakin eskiden bunlar daha meşhurdu ve insanların onların varlığına inancı daha kuvvetli idi. Böyle olduğu hâlde peygamberin gösterdiği mucize ile bir kâhinin/sihirbazın/büyücünün gösterdiği şeyin arasını tefrik etmek zor bir şey olmayacaktır. Sihir yapabilmek peygamberliği ilan etmek için yeterli bir unsur olsaydı o vakitlerde her mahallede bir peygamberin var olması ve önüne gelen sihirbazın peygamberliğini iddia etmesi olağan bir şey olurdu. Tarihi kaynaklardan bunun böyle olmadığını bildiğimiz için bu kanı iptal olmuş olur.

İtirazcının, delilini bütün insanların yeteneklerini deneme ilkesine dayandırmasına gelince; ona sorulur: Sen her biyolojik canlının ölümlü olduğuna kani misin? Hayır derse cahilliğine hükmederiz. Evet derse sorarız: Peki bu kanaatine her canlının ölümünü müşahede ederek mi vardın? Âdeten bu mümkün olmadığı için doğal olarak bu soruya "hayır" cevabını verecektir. Tekrar ona sorulur: Her bir biyolojik canlının ölümünü müşahede etmediğin hâlde, ölümlü olduğuna hükmedebiliyorsun ama bir peygamberin mucizesinin her insanın (âdeten) gücünü aşan neviden olduğunu, bütün insanların yetenekleri denenmediği için reddediyorsun. Bu mantıklı mıdır?

İnsanlar tarih boyunca edindikleri genel tecrübelerine dayanarak bazı şeyleri bütün insanlara veya canlılara teşmil edebilirler. Mesela her canlının ölümlü olduğunu bu genel tecrübî bilgiye dayanarak söylemek bu kabildendir. Aynı şekilde sihir ile mucizenin arasındaki farka ve bir şeyin âdeten insan gücünün fevkinde olup olmadığına yine bu genel tecrübî bilgiye dayanarak hükmedebilirler. Bu genel tecrübî bilgi mütevâtir haber minvalindedir.[335]

---

[334] Bu itiraz Bağdat Mu'tezile'sine mensup olan Ebû İsâ Muhammed b. Hârûn Muhammed el-Verrâk tarafından varit olmuştur. Bkz: Mâturîdî, *a.g.e.*, s. 284

[335] Bkz: Matûrîdî, *a.g.e.*, s. 286 (tasarrufla beraber)

Sonuç

Kadîm ulema nübüvvetin gerekliliğini/imkânını ispat edebilmek için çokça mürekkep tüketmişlerdir. Kimisi bir bab başlığı altında, kimisi de müstakil bir kitap yazarak bu alanda çaba sarf etmiştir. Yazılan bu eserler kronolojik olarak incelendiğinde önemli bir kısmının sadece bir öncekinden alıntı yapmakla yetindiği görülecektir. Ayrıca şunu da eklemek elzemdir ki, yüz yıllar öncesi yapılan aklî çıkarımların bir kısmının, her daim artan malumat karşısında bir sürü problem üreten zamane zihinlerini tatmin etmeyeceği kabul edilmelidir. Bunu bir öz eleştiri kabul ederek ulemamızın öğrettiği minvalde daha yeni ve kuvvetli istidlallere akıllarımızı yorarak bu yolda ciddi adımlar atarsak ümmetin gençlerini batının zihnî saldırılarına karşı daha muhkem korur ve münkirleri daha ikna edici delillerle ilzam edebiliriz. Aklî bilimlerin an be an ilerlediği bu asırda İslamî ilimlerin içine dercolunmuş olan akliyyatın güzel kullanılabilmesi ve böylece zamanın batıllarına galip gelmesi ilgili malumatı bihakkın işlevsel hâle getirecek zihinleri beklemektedir. Ayrıca bu hepimiz omuzlarında bir sorumluluk olarak duran bir vazife-i diniyyedir.

KUR'ÂN-I KERİM DEİZME KAPI ARALIYOR MU?

Ömer Faruk Korkmaz

Son yıllarda artışında ivme görülen bir dizi maddi manevi hastalıklarımıza manevî olanından bir yenisi daha eklendi malumumuz: Deizm. Husûsen genç taifeyi bir virüs gibi kapladığını müşahede ettiğimiz bu hastalığın sebep ve sonuçları üzerine birçok şeyler yazıldı, çizildi, konuşuldu. Söylemleriyle deizmin önünün açılmasına bizatihi çanak tutmuş taife her şeyde olduğu gibi bu furyada da İslam ulemasını mesul kabul ettiler. Alimler yıllarca bu ümmetin akıllarını kiralamış ve çok daha ilerde olması gereken ümmetin yolunu kestikleri için deizm patlak vermiş onlara göre. Başka bir makalede bu konuyu geniş çaplı ele almaya çalıştığımız için ben burada deizmin toplumda yaygınlaşmasının aslî sebebi üzerinde durmayacağım. Ancak bu mahalde dikkat çekmeye çalıştığım husus, malum taifenin her fırsatta ümmeti, alimleri ve bilumum müktesebatımızı suçlu bulmaktan ve karalamaya çalışmaktan geri durmadıklarıdır.

Bu taifenin yeni versiyonu sayılacak simalarına kaynaklık teşkil eden isimlerin başında gelenlerinden biri de Yaşar Nuri Öztürk'tür hiç kuşkusuz. Hani şu son demlerinde deizmin ileriki yıllarda insanlığın dini hâline geleceğini büyük bir umutla vadeden şahıs. Ömrünün son demlerinde

bu konuyla ilgili bir kitap da telif edivermiş. İlgili kitapta tam da kendi duruşu ve seciyesine yakışır biçimde deizmi aklamaya, deistlere umut pazarlayıcılığı yapmaya ve her fırsatta İslam ulemasını karalamaya özen göstermiş. Bu kitabın en ilginç olduğunu söyleyebileceğimiz bölümü de deizmi Kur'ân-ı Hakim'den temellendirmeye çalışan kırk-elli sayfalık bölüm. Öztürk, bu bölümde parça parça, bağlamsız ve ilgisiz nakillerle, tahrif ettiği bir çok hakikatle deizmin Kur'ân'a aykırı olmadığını ispat etmeye çalışıyor. Onun bu tavrı aklımıza, ahir zamanda tezahür edecek ve Kur'ân-ı Hakim'i her türlü batıla mesnet yapmaya çalışacak kişilerin çıkacağını haber veren rivayetleri getiriyor.[336] Her ne kadar kendisi bu rivayetlere pek sıcak bakmasa da ortaya koyduğu bu ucûbe eser senet kritiğine gerek kalmaksızın yapılacak sathî bir bakışla dahi mezkûr hadislerin vahiy mahsulü nebevî bir söz olduğunu ortaya koymaktadır.

Öztürk'ün bahsini yaptığımız bölümde yer verdiği iddiaları da baz alarak bu konuya ışık tutacak bir makale kaleme alacağız. Genel bir mülahaza ile bakıldığında bu konudaki iddia sahiplerinin esasen ortaya koyduğu dişe geçer bir iddia yok. Ancak hem bu iddianın deizmi dini malumat ile beslemeye çalışan bir iddia olması hem de deizm bataklığına bu noktadan saplanmış olanlara uzanan bir kurtarıcı ip olması açısından bu mevzunun irdelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Gayret bizden, tevfik Cenâb-ı Hak'tan...

Kur'ân-ı Hakim'in "Akledin" Demesi Deizme Kapı Aralar mı?

Deizm yandaşlarının sıklıkla vurgu yaptığı ve ana ilke olarak kullandıkları sloganlardan biri de Kur'ân'ın akletmeye çağırmasıdır. Onlar Kur'ân-ı Hakim'in bu noktadaki çağrısını aklın mutlaklaştırılması ve bütün ilim sebeplerinin başı kabul edilmesi gerektiği şeklinde anlıyorlar. Ve akıllarını kullanınca da deizmden başkasının doğru bir yol olmadığı kanaatine varmış oluyorlar. Böylece onlara göre Kur'ân bugünkü ortamda akletmeye çağıran âyetleriyle esasen deizme çağırmış oluyor insanlığı... Şu hâlde bizim Kur'ân'ın nasıl bir akla ve akletmeye çağırdığı konusunu irdelemekle başlamamız gerekiyor bahsimize.

[336] Ebu Dâvud, "Kitâbu's-Sünne, No: 4596; Dârimî, *Sünen*, "Mukaddime", No: 220; Hakim, *Müstedrek*, No: 386; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, No: 1865 vd.

Her şeyden önce Kur'ân-ı Hakim kırk dokuz yerde "akl" dan bahsetmekte ve bunların sadece biri müstesna tamamında muzari sıygasını kullanmaktadır.[337] Yani Kur'ân mücerret bir akıldan ziyade aklı işlevselleştirmeye çağırmaktadır bizleri. Yer ve göğün yaratılışı gibi çok ibretlik meselelerde biz insanları düşünmeye davet etmekte ve "Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde akıl sahipleri için büyük ibretler olduğunu" ifade etmektedir.[338] Ayrıca başka ayet-i kerimelerde vahyin insanların düşünmeleri için indirildiği,[339] ve hakkıyla düşünebilenlerin verilen temsilleri bihakkın anlayabilecekleri belirtilmektedir.[340] Evvelki ümmetlere dair Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kıssaların amacı da bizleri akletmeye davet etmek ve onların yaşadıklarından ibret almamızı sağlamaktır.[341]

"İlâhi vahyin sürekli akletmeye göndermede bulunması ve ancak aklın varlığıyla sorumluluğun gerçekleşebileceği, düşünme yetisinin bulunmaması durumunda ise sorumluluktan hiçbir şekilde söz edilemeyeceği[342] üzerinde durup aklın sürekli dinamik bir süreç içerisinde olması gerektiğini vurgulaması, akla büyük bir önem ve değer atfettiğinin açık göstergesidir. Kur'ân'ın akla büyük bir önem ve değer atfetmesi ve birçok yerde üzerine ısrarla vurguda bulunması, onun her şeye çözüm getiren ve anlam kazandıran tek yetkin varlık olduğunu göstermez. Aklın bilgi alanı varlık dünyasıyla sınırlı olduğundan[343] mutlak gerçeği bütün boyut ve sınırlarıyla kuşatabilecek bir mahiyet ve mükemmelliğe sahip değildir.[344] Söz gelimi Allah ﷻ'ın sıfatları, insan aklının ötesinde, onun kavrayamayacağı, algılama yetisinin kapsamı dışında olan bir vakıadır. Ancak böyle olmakla birlikte bu durum, İslam düşünürlerini Kant'ın gördüğü anlamda bilgi ile iman arasında bir ayırıma, bir ikiliğe götürmemiş; her problemi tamamıyla halletmeyeceğini bilmelerine rağmen

337 Yusuf el-Karadâvî, *el-Aklu ve'l-İlmu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1996, Baskı: I, s. 13.

338 Al-i İmrân, 290, Ayrıca bkz. Bakara, 164, 219, En'âm, 95-99, Yunus, 3-6, Ra'd, 2-4, Nahl, 14, İsrâ, 12, Rum,20-27, Fussilet, 53, Câsiye, 6,13.

339 Bakara, 242, Sâd, 29.

340 Ankebût, 43.

341 Yusuf, 111, İbrâhim, 5, Rum, 9, Ahzâb, 62.

342 Ebu Zeyd, *el-İttiçâhu'l-Akli fi't-Tefsir*, s. 61.

343 İzmirli İmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1341, s.47.

344 Ebu Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1986, s. 183.

Allah ﷻ'ın varlığıyla ilgili akli delilleri ortaya koymaktan geri durmamışlardır."[345]

Bu konu üzerinde konuşulurken özellikle üzerinde durulması gereken nokta Kur'ân'ın bizi nasıl bir akla veya akletmeye çağırdığıdır. Zira İmam Mâturîdî, çevrenin, zaman ve zeminin aklın doğruyu bulabilmesinin önünde birer engel olabileceklerini söylemektedir. Yani insan aklı, bir kısım faktörlerin etkisiyle iyiyi kötü, doğruyu yanlış olarak algılayabilir.[346]

İşte bu noktada bütün mesele kendisine bilgi sunan kaynakların sınırlı oluşu, zaman ve zemin faktörlerinin etkisi altında kalan aklın bu bağımlılıklarından etkilenişini asgariye indirebilmesi için kendisini sağlam bir zemin ve çerçeveye yerleştirecek olan bir vahye ihtiyaç duyduğunun farkında olmaktır. Bu anlamda salt akıl hakikati bulmada yetersizdir ve asla yegane merci olamaz. Bu yüzden Kur'ân-ı Hakim bizi düşünmeye davet ettiği ayetlerin birinde *"Şüphesiz ki bunda kalbi olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."*[347] buyurmaktadır. Dikkat edilirse ayette kalbi olanlardan bahsedilmektedir. Ve onların anlatılanlardan bihakkın istifade edebileceğinden söz edilmektedir. Bu da göstermektedir ki akıl ile kalp beraber hareket ettiğinde hakikate ulaşmak mümkün olacaktır.[348]

Şu hâlde Kur'ân-ı Hakim'in bizi davet ettiği akıl deistlerin iddia ettiği gibi herkesin aklı değildir. Yahut Kur'ân-ı Kerim bizi sadece aklın hüküm sürdüğü ve nakli boğduğu bir din anlayışına çağırmamaktadır. Bilakis Kur'ân'ın akledin, düşünün derken –vallahu a'lem- kastettiği şey akıl- nakil dengesinin gerektiği şekilde kurulmasıdır.[349] Bu anlamda dini sadece akıldan ibaret görmek dinin aklın ihata edemeyeceği boyutunu ihmal etmeye, sadece nakilden ibaret görmek de gülünç bir

---

345 Bkz. Şehmus Demir, *Kur'ân'ın Yeniden Yorumlanması, Batıyla Münasebetin Kur'ân Yorumuna Yansımaları*, İnsan Yanları, İstanbul, 2015, s. 53.

346 Ebu Mansur el-Mâturîdî, *a.g.e.*, 182-183.

347 Kâf, 37.

348 Mustafa Sabri, *Mevkifu'l-Akli ve'l-İlmi ve'l-Âlim min Rabbi'l-Âlemin ve İbâdihi'l-Murselin*, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981, I/438-440.

349 Bu konuda temel parametreler olarak nitelendirilebilecek esaslar için bkz. Eşref Ali et-Tehânevî, *el-İntibâhâtu'l-Müfide fi Halli'l-İştibâhâti'l-Cedide*, Karaçi, Pakistan, s. 53 vd.

din anlayışının ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Şu hâlde akıl vahyin düzgün anlaşılabilmesi ve uygulama sahasına dökülebilmesi için Allah ﷻ'ın bir nimetidir. Ve Cenâb-ı Hak bizleri bu nimeti kullanarak hakikati idrak etmeye davet etmektedir. Selef bunu yapmıştır. Zira onlar her şeyden önce Allah ﷻ'ın buyurduğu ve Hz. Peygamber ﷺ'in din adına getirdiği ne varsa hiçbirinin akla muhalif olmadığı gerçeğini temel olarak almışlardır. Bütün din anlayışlarını bu temel üzerine bina ederek vahye karşı müthiş bir teslimiyet göstermişlerdir.[350]

Bu noktada dikkatle üzerinde durulması gereken bir başka konu da Kur'ân'ın her defasında önemle üzerinde durduğu "lüb" olan akıldır. Yani her türlü şekten, şüpheden, dünyevî ihtiras ve heveslerden, zamanın kokuşmuş seküler fikriyatından soyutlanmış tertemiz akıl. İşte vahyi hakkıyla anlayıp tatbik edecek olan akıl budur. Bu akıl insanı varlığın anlamına, eşyanın hakikatine götürecek ve iki dünyasının saadetini temin edecektir. Aklın bu noktadaki rehberliği zatından değil vahiyle hareket edişinden kaynaklanmaktadır. Zira Cenâb-ı Hak bize gelen vahiyle ilgili *"Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi. Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir"*[351] buyurmaktadır.

Akıl, Allah ﷻ'tan bize gelen ve hidayete erdiren bu nuru anlamak, idrak etmek, telakki etmek ve bunun ışığında hak ile batılın arasını ayırmak aracıdır.[352] Mutarrif b. Abdillah ﷺ'ın "Bir adama Allah ﷻ'a imandan sonra akıldan daha hayırlı bir nimet verilmemiştir" sözüyle ve Hasen-i Basrî'nin "Bir adamın aklı tamam olmadıkça dini tamam olmaz" ifadesiyle[353] kastettiği akıl budur. Zira Kur'ân'ın gaybî olarak haber verdiği şeylere bu akılla delil getirilmekte, amellerin sevap ve cezaları bu akılla düşünülerek hayat belli bir istikamet zeminine oturtulmaktadır.[354]

---

350 Cabir İdris Ali Emir, *Menhecu's-Selef ve'l-Mütekellimin fi Muvafakati'l-Akli li'n-Nakl*, Edvau's-Selef, Riyad, 1998, Baskı: I, I/ 155.

351 Mâide, 15,16.

352 Abdülmecid Ahmed Ebu Süleyman, *Ezmetu'l-Akli'l-Müslim*, Cidde, 1991, Baskı: I, s. 118, 119.

353 İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitabu'l-Akl ve Fadluhû*, (Mecmu'atu Resâili İbn Ebi'd-Dünyâ içerisinde) Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut-Lübnan, 1993, Baskı: I, I/17.

354 Haris el-Muhâsibî, *el-Aklu ve Fehmu'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, 1971, Baskı: I, s. 266.

Bizi hayvanlardan farklı kılarak üstün hâle getiren ve dünya ve ahiretimizin necatına vesile olacak bu akıl Allah ﷻ'ın üzerimizdeki en büyük nimetlerinden biridir.[355] Aksi takdirde bugün türlü akım ve ideolojilerin mülevves fikirleriyle kirlenmiş akılların hakikat namına buldukları şeyler ve vardıkları neticeler belli bir zaman eğlenmek amacıyla vakit geçirdikleri birer oyuncaktan ibarettir aslında.

Kur'ân'ın bizi nasıl bir akla çağırdığıyla ilgili bir örnek zikrederek kapatalım konumuzu: Mesela siz Hz. Peygamber ﷺ'in de içinde bulunduğu bir orduyla birlikte kafirlerle cihat ediyorsunuz. Düşmanla boğuştuğunuz için can tehlikeniz de var doğal olarak. Başınızda komutan olarak bulunan Allah Resulü ﷺ de yaptığınız işin yani cihadın imandan sonra ibadetlerin en faziletlisi olduğunu da söylemiş.[356] Hayatın her anında mükellef olduğunuz namaz diye de bir ibadet var. Şimdi böyle bir durumda namaz vazifenizi yerine getirecek olsanız canınızdan olabilirsiniz. Hem zaten meşgul olduğunuz iş de bir ibadet. Hem de en faziletli olanından. Böyle bir durumda namaz ibadetinin ne olacağını beşerin aklına soracak olsak -özellikle zamanımızın aklı- namaz sorumluluğunun düşeceğini, zaten ibadet yapıldığını, İslam'da canı tehlikeye atmanın yasak olduğunu[357] söyleyecektir. Ancak vahye baktığımızda böyle bir hâlde dahi namazın sâkıt olmadığını, olmayacağını görüyoruz. Bilakis ordu ikiye bölünecek ve namaz hem de cemaatle îfâ edilecektir.

Anlaşılır ve bariz bir misalle anlatmaya çalıştığımız akıl-nakil ilişkisi beşerin etki altındaki kasır aklıyla sınırlandırılabilecek bir ilişki değildir. Hele hele böylesine nakıs bir akla vahyi boğdurmak şeklinde bir münasebet hiç değildir. Ez cümle Kur'ân'ı Hakîm'in bizi akletmeye çağırmakla davet ettiği yol Resulüllah ﷺ'ın çizdiği çizgi ekseninde düşünme mekanizmasıdır. Buradan deizme hiçbir şekilde ekmek çıkmaz.

---

355 Abdül Âlî Salim Mükerrem, *el-Fikru'l-İslâmî beyne'l Akli ve'l-Vahy*, Daru'ş-Şürûk, 1982, Baskı: I, s. 10-11.

356 el-Lâlekâî, *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, No: 1551; İbn Hibbân, *Sahih*, "Kitâbu'l-Îmân", No: 152; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/444, No: 379; Buhârî, "Kitâbu'l-Îmân", No: 26; Müslim, "Kitâbu'l-Îmân", No: 135; Nesâî, *Sünen*, "Kitabu'z-Zekât", No: 2526.

357 Bakara, 195.

Aklı Yegâne Rehber Kabul Edersek

Kur'ân'ın akletmeye yönelik çağrısıyla bizi davet ettiği aklın ne olduğunu ortaya koymadan herkesin kendi aklına göre düşünüp hakikati bulması gerektiğini savunmak ise tam bir cinayettir. Esasen deizm adı altındaki çalışmalar ve hususiyle deizmin Kur'ânla temellendirilmeye çalışılmasının altında yatan çağrının mahiyeti budur. Yani bu faaliyetleri yürütenler bizi her ferdin kendi aklına göre hareket ettiği bir din anlayışına davet ediyorlar. Kendi akıllarıyla düşünüp buldukları hakikat ise deizm.

Meseleye bu zaviyeden yaklaşacak olursak karmakarışık bir manzarayla karşılaşmamız kaçınılmaz olacaktır. Zira bugün kim tuttuğu yolun ve yaptığı işlerin yanlış olduğu kanaatini taşıyor ki? Organ mafyacılığından cinayet vakalarına, çocuk kaçırmaktan adam dolandırmaya varıncaya kadar herkes yaptığı işten gayet memnun gözüküyor. Ve belki yaptıkları bu çirkin işleri kendi akıllarınca makul bir zemine de oturtmuş durumdalar. Bugün bir terör devleti olarak ortaya çıkan İsrail'in Filistin ve Filistinlilere yaptıklarını bir zulüm olarak kabul ettiğini ve öylece yaptığını mı düşünüyoruz? Hayır, bilakis İsrail kendi aklına göre davasında haklı ve Filistinliler kendilerine yapılanları fazlasıyla hak ediyorlar. Veya bugün bütün dünyayı planlarıyla kan gölüne çeviren Siyonist çetenin yaptığını bir zorbalık kabul ettiğini mi zannediyoruz? Elbetteki hayır. Onların da kendilerine göre sözde makul gerekçeleri var.

Öyleyse bu ve benzeri noktalardaki makuliyetin ölçüsünü kim belirleyecek? Yukarıdaki zulümleri yapanlar çıkıp "Kur'ân da akletmemiz gerektiğini söylüyor. Aklediyorum ve bu işi yaptığım şekilde yapmam gerektiği sonucuna varıyorum" dese ne diyeceğiz? Bütün bunların cevabı olarak ortaya bir netice çıkıveriyor: Aklın sahih ve salim bir akıl olabilmesi vahyin çizdiği çerçeve içinde kalması ve ona tayin ettiği istikamet çizgisini aşmamasına bağlıdır. Vahiy destekli olmayan ve vahiyle paralel yürümeyen bir akıl şeytan, nefis ve hevanın kontrölüne girip bütün ölçüleri birbirine karıştıracaktır. Kur'ân'ın böyle bir akletmeye çağırması mümkün olmadığı gibi böyle bir akıl ve akletmenin de hakikati idrak etmesi muhaldir.

Kur'ân, Peygamber İnancı Olmayan Bir Akımı Tasvip Eder mi?

Peygamber inancını gerekli görmemeyi esas edinen deizmi Kur'ânla temellendirenler bu fiilleriyle büyük bir ahlak yoksunluğu da sergilemektedirler. Zira Kur'ân-ı Kerim bir çok ayetinde Resullere ve Resul'e imandan bahsetmekteyken onun adına konuştuğunu iddia edenlerin deizm gibi bir akımı ayetlerle desteklemeye çalışmaları neyle izah edilebilir bilemiyorum. Meseleyi Kur'ân'dan temellendirme yoluna gittikleri için biz de mevzuyu belli ayetlerin ortaya koyduğu kıstasa vurarak izah ve ifade etmeye çalışalım.

Her şeyden önce Kur'ân-ı Hakim'in sadece Allah inancı bulunup nübüvvete ihtiyaç olmadığını savunanlara nasıl bakmakta olduğunu ortaya koymak gerekir. Allah ﷻ böyleleri hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu; İşte gerçekten kâfirler bunlardır. Ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."*[358] Dikkat edilirse ayet-i kerimelerde bahsedilen kişiler bir peygamberi kabul edip diğerini kabul etmeyen ve benimsemeyenlerdir.[359] Allah ﷻ bunların hakikaten kâfir olduklarını bildirmektedir. Hâl böyleyken nübüvvet müessesesini topyekûn inkâr eden kişilerin durumu ne olur? Kur'ân-ı Hakim'in böyle bir inanca kapı aralaması düşünülebilir mi?

Kur'ân-ı Kerim müminlerin peygamberlerin tamamına iman ettiklerini bildirir[360] ve bu inancı örnek alınması gereken inanç olarak bize gösterir. Hatta bu inancı taşımayıp peygamberlere iman meselesinde ayırım yapan, birine inanıp diğerine inanmayan insanlara cevap sadedinde şöyle dememizi emreder: *"Biz, Allah'a ve bize indirilene;*

---

358 Nisâ, 150,151

359 Taberî, *Cami'u'l-Beyân*, Müessesetu'r-Risâle, 2000, Baskı: I, IX/352; el-Bikâ'î, İbrahim b. Ömer, İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Daru Tayba, 1999, Baskı: II, I/341, *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, V/450; İbn Âdil ed-Dımeşkî, *el-Lübâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1998, Baskı: I, VII/102; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhit*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1420, IV/119; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1422, Baskı: I, I/492.

360 Bakara, 285.

İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk" deyin."[361] Bu sebeple İmam Dahhâk gibileri "Çocuklarınıza kendilerine iman etmeleri için Kur'ân isimleri zikredilen peygamberleri öğretin. Sadece Muhammed ﷺ'e iman etmenin diğer peygamberlere imandan müstağni bırakacağını zannetmeyin" demiştir.[362]

Kur'ân-ı Kerim'in belli ayetlerde bizleri akletmeye davet ettiği doğrudur. Bunun ne anlama geldiğini de kısa bir şekilde tavzih etmeye çalıştık. Ancak hiçbir ayet-i kerimede hakikati bulmak ve hidayete ermek için aklın yegâne sebep olduğu ve bu noktada başka hiçbir şeye ihtiyaç olmadığı şeklinde bir ifade mevcut değildir. Bilakis Kur'ân-ı Hakim Allah ﷻ'ın beşer içinden birtakım insanları rehber olarak seçtiği[363] bizim hidayete erebilmemiz için onlara iman etmemiz gerektiği[364], bunlara inanmamanın apaçık bir sapkınlık olduğu,[365] bunlar arasında ayırım yapmayanlara ahirette ecir verileceği,[366] kurtuluşa erecek olanların Resul'e iman etmekten öte ittiba eden kişiler olacağı,[367] bunların sıddıkların ta kendileri olduğu,[368] iman edenleri azâb-ı elimden kurtaracak ticaretin Allah ve Resulü ﷺ'ne hakkıyla iman etmek olduğu,[369] Allah tarafından gelen elçinin davetine icabet etmeyenleri hiç kimsenin kurtaramayacağı ve bu kimselerin apaçık bir dalalet içinde olduklarını[370] tasrih etmektedir.

Ayet ayet peygamberlere imana çağıran, bu imanı sadırlarında taşımayan kişilerin apaçık bir dalalet üzere olduklarını ve ahiret hayatlarının perişan olduğunu haber veren Kur'ân-ı Kerim adına konuşarak Allah ﷻ'ın kitabının deizm gibi bir küfür inancına kapı araladığını savunmak

---

361 Bakara, 136.

362 es-Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer, Mansur b. Muhammed, *Tefsiru'l-Kurân*, Daru'l-Vatan, Riyad, 1418, Baskı: I, I/144.

363 Hac, 75.

364 Âl-i İmrân, 179, Hadîd, 7, Teğâbun, 8.

365 Nisâ, 136.

366 Nisâ, 152.

367 A'râf, 157.

368 Hadîd, 19.

369 Saff, 11.

370 Ahkâf, 32.

bir Müslüman işi olabilir mi? Peygamberlere imanın ahiret hayatındaki kurtuluş için şart olduğunu söyleyen ayetlere rağmen Kur'ân'ın deistlerin ahiret hayatlarını mahvetmediğini söylemek nasıl bir akıl tutulmasıdır?

Zikrettiğimiz âyetler ve zikretmediğimiz benzerleri üzerinden hareket ettiğimizde Kur'ân'ın deizmi küfür olarak gördüğü ve deistlerin ahiret hayatlarında necat ehlinden olamayacaklarını çok net bir şekilde ortaya koyduğunu göreceğiz. Hadise bu kadar açıkken ve konuyla ilgili ayetler hilafına ihtimal bırakmayacak şekilde durumu ortaya koyuyorken bunun aksini savunmak ya bir akıl tutulması yahut da Allah ﷻ'ın ayetlerini bilerek çarpıtma düzenbazlığıyla izah edilebilir ancak. Ez cümle, Kur'ân, Peygamber inancının nasıl olacağını beyan etmiş ve gösterilen şeklin dışındaki bir peygamber inancının bile küfür olacağını söylemiştir. Peygamberliği kökünden kabullenmeyenlerin inancını küfür olarak görmesi ise evlâ yoluyladır.

Kafirlerin Amelleri Makbul Müdür ki Deistler de Sevap Alsın?

Peygamberlik müessesesini lüzumlu görmeyerek peygamber inancı olmayanların Kur'ân-ı Hakim'in mizanına göre kâfirlerin ta kendileri olduğunu gördük geride. Deistlerin de bu kıstasa göre kâfir olmaktan kurtulamadıkları açık. Buna rağmen bazı kitlelere sevimli görünebilmek için deistlerin de ehl-i necat olduklarını, ahiret hayatlarının heba olmadığını ve dünya hayatında işledikleri güzel işlerin karşılığını ahirette alacaklarını savunmak da Kur'an ayetleriyle taban tabana zıtlık teşkil etmektedir. Zira *"De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız."*[371] Şeklindeki ayet-i kerimeler kâfirlerim amellerinin bir karşılığı olması şöyle dursun onlar için bir mizanın bile ortaya konmayacağını göstermektedir.[372]

[371] Kehf, 103-105.

[372] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII/129; İbn Âdil ed-Dımeşkî, *el-Lübâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, XIV/260; Ebu Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhit*, III/486.

Dikkat edilirse ayet-i kerimede bahsedilen kişiler gerçekten güzel işler yaptıklarını zanneden ve doğru yolda inandıklarına inanan kişilerdir. Ancak sadece bu inanç onların kurtulması için yetmemiş ve en nihâye cehennemi boylamışlardır. Çünkü doğru yolda olmak veya yapılan işlerin iyi ve güzel olması Allah ﷻ'ın tayin ettiği ölçüye uygun olmasıyla belirlenebilecek bir şeydir. Allah ﷻ iman edilmesi ve peşlerinde gidilmesi için peygamberler gönderilmişken hakikati arama yolunda peygamberlere inanmanın gerekli olmadığını savunarak bir akımın takipçisi olan kişilerin iyi ve güzel işler yaptıklarını zannetmeleri Kur'ân açısından necat ehli oldukları sonucunu değil hüsrana uğrayan kişiler olacakları neticesini verir.

Yine Kur'ân-ı Hakim'deki bir âyet-i kerimede *"Rablerini inkâr edenlerin durumu (şudur): Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgârın, şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler. İyiden iyiye sapıtma işte budur!"*[373] buyrulmaktadır. Âyet-i kerimenin siyakına baktığımızda Allah tarafından hakkı tebliğ etmeleri üzerine kavimlerine gönderilmiş olan peygamberlerin onlar tarafından inkârla karşılandıkları anlatılmaktadır. İlgili ayetler şöyledir: *Kâfir olanlar peygamberlerine dediler ki: "Elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız, ya da mutlaka dinimize döneceksiniz!" Rableri de onlara: "Zalimleri mutlaka helâk edeceğiz!" diye vahyetti. Ve (ey inananlar!) Onlardan sonra sizi mutlaka o yerde yerleştireceğiz. İşte bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimselere mahsustur. (Peygamberler) fetih istediler (Allah da verdi). Her inatçı zorba da hüsrana uğradı. Ardından da (o inatçı zorbaya) cehennem vardır; kendisine irinli su içirilecektir! Onu yudumlamaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecek ve ona her yandan ölüm gelecek, oysa o ölecek değildir (ki azaptan kurtulsun). Bundan ötede şiddetli bir azap da vardır.*[374]

Görüldüğü gibi peygamberlerin çağrısına kulak vermeyip aksine onları tehdit edenlerin işlemiş oldukları iyi işlerin Allah katında herhangi bir kıymetinin olmayacağı Kur'ân-ı Hakim tarafından ortaya konmaktadır. Konuyla ilgili bir diğer ayette ise Cenâb-ı Hak onların amellerinin karşılığını şöyle tasvir buyurmaktadır: *"İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihayet*

373 İbrâhim, 18.
374 İbrâhim, 13-17.

ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanıbaşında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulmuştur; Allah ise, onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görür."[375] Hayatı Allah ﷻ'ın gösterdiği minval üzere yaşayan imanlı insan tüm yaptıklarını ulvî bir gaye için; Allah rızası için yaptığından dolayı bunun karşılığını görmeye müstehaktır. İnançsız insan ise en başında yaratılışının gayesine muvafık yaşamadığı ve kendisini yaratıp onca nimetlerle donatan Rabbi'ne karşı büyük bir nankörlük içinde olduğu için yaptığı işler fuzuli meşgalelerden ibaret kalmaktadır. Bu tarz çabaların karşılığı da ancak ve ancak serap misali ödüllerden ibaret olabilir.

Deistlerin sosyal münasebetlerle ilgili dürüstlük ve erdemlik saydıkları bazı fiillerinin karşılığını alacakları ve ebedi hayatlarında hüsrana uğrayan kimselerden olmayacaklarını savunanlara Kur'ân-ı Kerim şöyle de cevap vermektedir: "*Onların yaptıkları her bir (iyi) işi ele alırız, onu saçılmış zerreler hâline getiririz (değersiz kılarız)*"[376] Bu ayet-i kerimeden de anladığımız üzere ahirette bir fiilin karşılık bulabilmesi için sadece o işin "iyi" olması yeterli gelmemektedir. Bilakis yapan kişinin de "iyi" olması gerekir. Bu noktadaki iyiliğin ölçüsü de Allah ﷻ'ın kitabında belirlenen düsturlara uymasıyla tespit edilebilecek bir şeydir.

Söz gelimi, iman esaslarını inkâr eden kişi kendisini bir gaye ve maksat için yaratan Allah ﷻ'a karşı büyük bir nankörlük ve yok sayan tavır içindeyken kullara gösterdiği vefanın ne anlamı ve önemi olabilir ki? Yaratıcısına verdiği sözü tutmayanın kula karşı gösterdiği dürüstlük ne kadar inandırıcı olabilir? Bütün bunlardan dolayı Cenâb-ı Hak kullarının fiillerini değerlendirme noktasında "iman"ı şart koşmuştur. O hâlde Kur'ân-ı Hakim zaviyesinden baktığımızda peygamberleri veya peygamberlik müessesesini yok ve gereksiz sayan deizm gibi bir akımın ayetlerin eleğinden geçmesi mümkün değildir.

Kur'ân'daki "İstikamet" Ne Anlama Geliyor?

Deizme Kur'ân açısından bir pencere aralamak isteyenler ayetlerde geçen "istikamet" kavramı üzerinden de bir manipülasyon hareketine

375 Nûr, 39.
376 Furkân, 23.

başvurmaktadırlar. Onlara göre Kur'ân'da geçen istikamet bizim güncel hayatta yaygın olarak kullandığımız "dürüstlük" manasına gelmektedir. Dolayısıyla Kur'ân her şeyden önce insanın dürüst olmasını istemekte ve dürüst olanların ideal insan modeli olduğuna vurgu yapmaktadır. Zahirine bakıldığında doğru gibi duran bu iddia hedeflediği amaç açısından batıldır. Zira bunu savunanlar bugün birçok namaz kılan müminin sahtekarlık yaptığını ve takva model olarak sunulan yaşantı tarzında şahsi bazda birçok hataların yapıldığını öne sürerek kimseyi kandırmayan ve hile- hurda ile işi olmayan deistlerin "istikamet" üzere olduklarını söyleyerek kendilerince Kur'ân'a deizme karşı yeşil ışık yaktırmaktadırlar. Bu iddia sahiplerine göre din ibadet üzerinde çok fazla durmamaktadır. Dinin, üzerinde önemle durduğu husus "dürüstlük"tür. Ve dürüst insanlar velev ki deist olsa dahi Kur'ân'da bahsi yapılan istikamet vasfına layıktırlar.

Oysaki bu iddia Kur'ân-ı Hakim'in ayetleri çerçevesinde incelemeye alındığında basitliği ve bâtıllığı son derece aşikâr olan bir iddiadır. Her şeyden önce Kur'ân'ın ana esaslarını tayin ettiği iman şekline göre inanmayanların istikamet üzere oldukları nasıl söylenebilir? Allah ﷻ'a elest bezminde "evet" diyerek söz veren fakat dünya hayatında bu sözüne yok hükmü vererek Allah ﷻ'ın bizden istedikleri üzerine silgi çeken birinin kullar arasında sergilediği düzgün gibi görünen davranışları o kişinin "dürüst" olması için nasıl yeterli olabilir? Yaratıcısına karşı vefa üzere olmayanın yaratılana karşı gösterdiği vefanın ne kadar kıymeti olabilir ki? Mevzuyu bu açıdan ele almayanların konuya Kur'ân açısından bakıyormuş gibi davranmaları tam bir aldatmacadır.

Zira, Kur'ân-ı Kerim şahısların davranışlarına endeksli bir istikametten daha ziyade çizgilerini Cenâb-ı Hakk'ın çizdiği bir istikametten ve müstakim yoldan bahsetmektedir. Sözgelimi: *"Bu (din), Rabbinin dosdoğru yoludur"*,[377] *"Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır"*,[378] "(Allah) şöyle buyurdu: *"İşte bana varan dosdoğru yol budur"*,[379] *"Sen şüphesiz peygamberlerdensin. Doğru yol üzerindesin"*,[380] *"Sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl. Şüphesiz sen, dosdoğru yoldasın"*,[381] *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru*

[377] En'âm, 126.
[378] Hûd, 56.
[379] Hicr, 41.
[380] Yasin, 3, 4.
[381] Zuhruf, 43.

yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti",[382] *"Sen, Rabbine davet et. Zira sen, hakikaten dosdoğru bir yoldasın."*[383] şeklindeki birçok âyet-i kerimede dosdoğru olan bir yoldan bahsetmekte ve bu yolun çizgilerini de vahyin çizdiğini belirtmektedir. Nitekim *"Gerçek şu ki sen onları doğru bir yola çağırıyorsun."*[384] şeklindeki ayet-i kerimede Hz. Peygamber ﷺ'in insanları kendisine gelen vahye ve onun düsturlarına davet etmesiyle dosdoğru bir yola davet ettiği belirtilmektedir. Ve yine Kur'ân hakkında, *"O, herkes için, bir öğüttür, Sizden doğru yolda gitmek isteyenler için de!"*[385] buyrularak dosdoğru olmanın vahye tabi olmak ve sınırlarını Kur'ân'ın çizdiği inanç şeklini ve hayat tarzını benimsemekle mümkün olacağı tasrih edilmiştir.

Şu hâlde, Kur'ân istikametin vahye tabi olmakla mümkün olabileceğini hilafına ihtimal bırakmayacak açıklıkla belirtirken vahiy müessesesini kökünden kabul etmeyip lüzumlu görmeyen deistliğin Kur'ân açısından kabul edilebilirliği nasıl konuşulabilir? Ayetlerde geçen bir kısım tabirleri heva ve hevesine göre yorumlayıp çarpıtarak Kur'ân'ın deizm gibi bir küfrî inanca kapı araladığını savunmak eşi benzeri görülmemiş bir hokkabazlıktan başka bir şey değildir.

Deizm inancını Kur'ân ile bağdaştırmaya çalışanlar inançlarını ayet ve hadislerin çizdiği istikamette şekillendiren ancak yaşantılarında eksiklik ve bozukluk bulunan müminlere her türlü çirkin vasfı yakıştırırken sözde dürüst davranışlarından hareketle deistleri hatta ateistleri yere göğe sığdıramamaktadırlar. Şu ifadeler kendisini ömrü boyunca Kur'ân mümini olarak niteleyen ve ahir ömründe deizmi savunarak terk-i dünya eden Yaşar Nuri Öztürk'e ait: "Bugün dünyanın en ahlaksız kitleleri, dinde en iddialı ülkelerde yaşamaktadır. En dürüst kitleler, Kur'ân'ın deyimiyle en müstakim halklar ise dinle fazla irtibatlı olmayan kimselerden oluşmaktadır. Hatta ateistlerden oluşmaktadır."[386]

---

382 En'âm, 153.

383 Hacc, 67.

384 Mü'minûn, 73.

385 Tekvir, 27, 28.

386 Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı, Akıl ve Ahlâktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç: Deizm*, Yeni Boyut, Baskı: IV, s. 56.

Kur'ân-ı Hakim'in birçok ayet-i kerimede hayvandan aşağı varlıklar olduklarını vurguladığı,[387] kendilerini necesin/pisliğin ta kendisi olarak nitelediği kâfirleri iman şerefiyle nimetlenmiş müminlere karşı tezkiye etme hastalığına tutulmuş bir zavallı bu. Bir de bunu Kur'ân adına yapması kantarın topuzundaki ayarın kaçtığı nokta. Kur'ân batıl da olsa bir Allah inancı bulunan ve teslisi savunan Hristiyanların itikadıyla ilgili *"Rahmân çocuk edindi' dediler. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız. Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir!"* [388] buyururken kainatın yaratıcısını külliyen inkâr eden ateistleri övmek nasıl bir marazdır? Onlar ki kendilerini zatına kulluk için yaratan[389] ve ibadetle mükellef kılan yaratıcılarına ibadet şöyle dursun onun mülkünde onu tanımamak cürmünü işleyerek alemdeki en büyük nankörlük, sahtekârlık ve vefasızlık ahlaksızlığına imza atan kişiler. En başta yaratıcısına vefa göstermeyip verdiği nimetlerden istifade ederek onu yok sayan birinin kullara gösterdiği vefadan ne çıkar ki? Bu denli sahte vefa ve dürüstlük tavırları kişinin "müstakim" vasfını haiz olması için asla yeterli olamaz. Hele hele Kur'ân zaviyesinden bakılırsa hiçbir şekilde olamaz.

Deizmi İslam ile bağdaştırmaya çalışan bu zavallı bir başka ifadesinde ise şöyle diyor:

"Dinsel hayat yaşayacağım tutkusuyla dinci egemenliğin güdüm alanına girmek zulme ve zâlime eğilim göstermenin ta kendisidir. Çünkü bu din sınıfı tarihin en zalim ve en mel'un sınıfıdır. Kur'ân diyor ki onlara meylederseniz kurtuluşunuz söz konusu olmaz ama onlara meyletmez iseniz dinin pratiklerini ihmaliniz size zarar vermez. Siz bu ikinci yolu kullanın. Tereddüt hâlinde Allah ﷻ'ın önerdiği yol budur." (...) "İstikamet, ibadet anlamında dinsel bir kavram değildir; ahlak ve akıl anlamında dinsel bir kavram olabilir."[390]

Dinin insana yüklediği ve ubudiyetin bir gereği olan ibadet vazifelerini yerine getirmeyi nefislerine karşı ağır bulanlar kendilerince uydurdukları "ahlak, istikamet ve dürüstlük" kavramları üzerinden hevalarına

[387] A'raf, 179; Furkan, 44; Muhammed, 12.
[388] Meryem, 88-90.
[389] Zâriyât, 56.
[390] Öztürk, *a.g.e.*, s. 55, 56.

uygun bir din anlayışı ihdas etmek peşindedirler. Bunlara göre ibadet denen şey pek bir ehemmiyeti haiz olmayan görsellerden ibarettir. Asl olan şey ise dürüstlüktür. Oysa Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda istikametin bizatihi Allah ﷻ'a yönelmenin ta kendisi olduğunu görüyoruz.[391] Yine Hz. Peygamber ve onun şahsında bütün bir ümmete emredilen istikamet ayetinde ucu başı belli olmayan ve herkesin kendi aklı ve kriterlerine göre anlayacağı bir istikametten değil "emrolunduğu gibi bir istikamet"ten söz edilmektedir.[392] Bu da Kur'ân'ın bahsettiği istikametin muamma bir kavram olmadığını bilakis ayetler ve hadislerde belirtilen emir ve yasaklara riayetle mümkün olacağını göstermektedir. Nitekim Allah ﷻ istikametin mevzu edildiği ayet-i kerimelerde *"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: 'Korkmayın, üzülmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin!' derler"*[393] buyurarak Rabbim Allah'tır dedikten sonra Allah ﷻ'ın belirlediği çizgide bir hayat yaşayanların kurtuluşa ereceklerini beyan etmektedir.

Kur'ân'ın bahsettiği istikametin ibadet değil de ahlâka endeksli olduğunu söyleyerek sözde ahlak ve erdem sahibi deistlerin ahiretlerini kurtarmaya çalışmak ya Kur'ân'dan haberdar olmamak ya da bilerek âyetleri çarpıtmaktır. Zira Cenâb-ı Hak *"Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte bu doğru yoldur"* [394] buyurarak kendisine ibadet etmenin istikamet üzere olmak ve sırât-ı müstakimde yürümek olduğunu beyan etmektedir. Bir başka ayet-i kerimede *"Ey Adem oğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır' demedim mi? Ve 'bana kulluk ediniz, doğru yol budur' demedim mi?"*[395] buyurarak aynı noktaya dikkatlerimizi çekmektedir.

Bütün bu âyetlere rağmen istikametin ibadetle bir ilişkisi olmadığını bilakis Kur'ân'ın mahza ahlâk merkezli bir istikametten bahsettiğini söylemek mümkün müdür? Elbette değildir. Zira Kur'ân-ı Kerim bizi Allah katında ve insanlar nazarında güzel olan ahlaka Peygamberler ve

391 Fussilet, 6.
392 Hûd, 112; Şûrâ, 15.
393 Fussilet, 30, Benzer bir ayet için bkz. Ahkâf, 13.
394 Âl-i İmran, 51; Meryem, 36; Zuhruf, 64.
395 Yasin, 60, 61.

ibadetler üzerinden çağırmaktadır. *"Andolsun, onlarda (peygamberler) sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse şüphesiz Allah, zengindir, hamde lâyık olandır" "Andolsun ki, Resulullah'ta, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnek vardır"*[396] ayetlerinde ahlak dünyamızı Peygamberler üzerinden tesis etmeye davet vardır.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim istikametin Allah ﷻ'ın bir ihsanı olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu sebeple müminler kıldıkları her namazda Cenâb-ı Hakk'a niyazen *"Bizi dosdoğru olan yola ilet"*[397] diye dua etmektedirler. Zira istikamet, kulun iradesiyle güzeli isteyip tercih etmesine binaen Allah ﷻ'ın onu hidayete eriştirmesidir. Şu ayet-i kerimeler söylediğimizi tasdik eder mahiyettedir:

- *"Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir."*[398]
- *"Her kim Allah'a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir."*[399]
- *"Ve onları dosdoğru bir yola iletirdik."*[400]
- *"Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları kendinden bir rahmet ve lütuf (deryası) içine daldıracak ve onları kendine doğru (giden) bir yola götürecektir."*[401]
- *"Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir."*[402]
- *"Ayetlerimizi yalanlayanlar karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir."*[403]
- *"Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir."*[404]

396 Ahzâb, 21.
397 Fatiha, 6.
398 Bakara, 142, Aynı şekilde Bakara, 213.
399 Âl-i İmrân, 101.
400 Nisâ, 68.
401 Nisâ, 175.
402 Mâide, 16.
403 En'âm, 39.
404 Yunus, 25.

- *"Şüphesiz ki Allah, iman edenleri, kesinlikle dosdoğru bir yola yöneltir."*[405]
- *"Allah, dilediğini doğru yola iletir."*[406]
- *"Allah size, elde edeceğiniz birçok ganimet vâdetmiştir. (Bu ganimetlerden) işte şunları hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir ki bu, müminlere bir işaret olsun ve sizi dosdoğru yola iletsin."*[407]

Bu gibi ayetlerde istikametin ve dosdoğru yolda olmanın Allah ﷻ'ın hidayet etmesiyle mümkün olabileceği açıkça tasrih edilmektedir. Bu da göstermektedir ki; Allah ﷻ'ın istediği gibi bir inanca sahip olup o inancın muktezasınca bir hayat yaşamadan insanın kendince uydurup anlamlandırdığı "doğruluk ve dürüstlük" gibi kavramlar üzerinden istikamet sahibi olduğunu söylemesi kendi söylediği ve yine kendi dinlediği boş bir iddia olmaktan öteye geçmez. Hele bunu Kur'ân üzerinden ispatlamaya çalışması ise tamamen bir cinayettir. Ayetlerde ifade edildiği üzere Allah ﷻ'ın ipi olarak tabir edilen gönderdiği hak dine tabi olmadan istikametten bahsedilemez. Şu hâlde istikametle ilgili Kur'ân ayetlerine uyduruk bir "dürüstlük" manası vererek Peygamberlik müessesesini inkâr edenlere Cennetten yer parsellemek Allah ﷻ'ın dini ve kitabına rağmen yeni bir din ihdas etmektir. Bunun başka bir manası olamaz.

İstikametle ilgili diğer ayetlere baktığımız zamanda, Cenâb-ı Hakk'ın istikameti peygamberlere verdiği, onların yoluna tabi olanların müstakim oldukları, onlara verilen kitapların hidayet rehberi ve ölçüsü olduğu, onlara icabet etmeyenlerin ise doğru yoldan saptıklarına dair çok sarih ifadeleriyle karşılaşmaktayız. Şimdi de bu konu zımnındaki birkaç ayet-i kerimeyi serdedelim:

- *"Gerçek şu ki sen onları doğru bir yola çağırıyorsun."*[408]
- *"Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir."*[409]

405 Hacc, 54.
406 Nûr, 46.
407 Fetih, 20.
408 Mü'minûn, 73.
409 Fetih, 2.

- *"Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarına da (üstün meziyetler verdik). Onları seçkin kıldık ve doğru yola ilettik."*[410]
- *"De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi."*[411]
- *"İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi; Allah'a ortak koşanlardan değildi.Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. Çünkü Allah, onu seçmiş ve doğru yola iletmişti."*[412]
- *"Sen, Rabbine davet et. Zira sen, hakikaten dosdoğru bir yoldasın."*[413]
- *"Andolsun biz Musa'ya da Harun'a da nimetler verdik. Onları ve kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık. Kendilerine yardım ettik de galip gelen onlar oldu. Her ikisine de apaçık anlaşılan bir kitabı (Tevrat'ı) verdik. Her ikisini de doğru yola ilettik."*[414]
- *"Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin."*[415]
- *"Ey kavmimiz! dediler, doğrusu biz Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik. Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun. Ona iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun. Allah'ın dâvetçisine uymayan kimse yeryüzünde Allah'ı âciz bırakacak değildir. Kendisi için Allah'tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler."*[416]

Deizm bataklığını Kur'an ayetleriyle desteklemeye çalışanlara karşı sadece ayetler üzerinden misaller vererek tahlil etmeye çalıştığımız bu mesele serdettiğimiz ayetler üzerinden düşünüldüğünde mezkur inancın Kur'ân ile nasıl taban tabana zıtlık teşkil ettiği görülecektir. Bir yanda hidayetin sadece Allah ﷻ'ın koyduğu düsturlara uymakla mümkün olabileceğini, istikametin peygamberlere verildiğini ve onlara tabi olmakla müstakim olunabileceğini; aksi takdirde dalalet bataklığında yüzüleceğini haber veren Kur'ân ayetleri diğer yanda ise inanç esaslarından ameli

410 En'âm, 87.
411 En'âm, 161
412 En'âm, 120,121
413 Hacc, 67.
414 Sâffât, 114-118.
415 Şûrâ, 52.
416 Ahkâf, 30-32.

konulara varıncaya kadar Kur'ân'ın gerekli gördüğü ne varsa kabul etmeyen batıl bir inanç. Hepsinden daha garibi ise bu denli zıt iki çizgiyi birbirine uyumlu göstermeye çalışan sözde Kur'ân Müslümanı bir zavallı.

Kur'ân-ı Hakim, kendilerince uydurdukları ahlaki kriterler üzerinden ibadetlerin gerekliliğine gölge düşürenlere *"(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir"*[417] âyet-i kerimesiyle cevap vermektedir. Zira bu ayette ibadetler üzerinden ahlâka davet vardır. Çok sathi bir şekilde ele aldığımız bu başlığı tamamlarken verdiğimiz örnekler üzerinden ibadet ve ahlak arasında ne denli önemli bir irtibat ve münasebetin bulunmuş olduğunu da görmüş olmaktayız.

Şunu da belirtmek gerekir ki: Kur'ân-ı Kerim sadece ahlaktan bahseden ayetlere yer vermemektedir. Daha doğrusu Kur'ân'ın ahlak olarak tasvir ettiği şeyle bunların ahlaktan anladığı şey arasında çok farklar vardır. Nitekim bir çok ayette Cenâb-ı Hak iman edilmesi gereken düsturlardan bahsederken bir kısım âyetlerde hayatımıza yön vermesi gereken ve uygulanması farz olan vecibelerden de bahsetmektedir. Bahsedilen bu vecibeler *için "Bunlar Allah ﷻ'ın sınırlarıdır, bunları aşmayın."*[418] *"Kim Allah'a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır."*[419] buyurarak peygambere isyan edip hayatını Allah ﷻ'ın buyruklarına göre yaşamayanların ahiretteki yerinin cehennem olduğunu ifade buyurmuştur. Hâl buyken, peygambere isyan veya Allah ﷻ'ın hadlerini aşmak şöyle dursun bunları külliyen inkâr eden kişilerin ahirette necat ehlinden olacaklarını söylemek nasıl bir herzedir?

Sırât-ı Müstakim ve Özgürlük

Müminleri birtakım amelî ve ahlâkî eksiklikleri sebebiyle lanete ve cehenneme müstahak gören mezkur zavallı deistleri tebcil etme sadedinde şu ifadeleri bile kullanabiliyor: "Kur'ân'ı gönderen kudret,

[417] Ankebût, 45.
[418] Bakara, 229.
[419] Nisâ, 14.

kendine çıkan özel yolu bir ıstırap ve didinme yolu olarak görmekte ve göstermektedir. Bize göre, din temsilcisi sahtekarların sahte yollarını terk edip sadece ve sadece Allah'a bağlılığı esas alan deistlerin yolu işte Allah ﷻ'ın 'benim yolum' dediği o ıstırap yollarından biridir. Nitekim, deistler tarihin en büyük ıstıraplarına maruz kalan istikamet erleridir. Yani sırât-ı müstakim yolcuları."[420]

Kur'ân'da geçen istikameti seküler anlayışın "dürüstlük" dediği manaya hamletme operasyonundan sonra şimdi de "sırât-ı müstakim" kavramını tahrif ederek deistleri dosdoğru yolun yolcuları yapmanın peşine düşmüşler anlaşılan. Ne var ki bu operasyon herhangi bir ilmî birikime sahip olmayan avam bir müminin dahi batıllığını görebileceği derecede bariz bir saçmalamadan ibarettir. Nitekim, Cenâb-ı Allah bir kısmını yukarıda da serdettiğimiz ayet-i kerimelerde hayatın hemen her boyutuyla taalluk eden emir ve yasaklarından müteşekkil yola "dosdoğru yol" ve "benim yolum" demektedir. Bu yolun rehberlerinin de peygamberler olduğunu sarih bir şekilde ifade buyurmaktadır. Kendisi ile peygamberleri arasında ayırım yapanların kafirlerin ta kendileri olduğunu ve kafirlerin de varacakları yerin cehennem olduğunu zikretmektedir.

Sözde özgürlük adı altında peygamberlerin aracılığını kabul etmeyerek sadece Allah ﷻ inancından bahsedip Kur'ân bu inancı reddetmediğini söyleyenler "*(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*"[421] ayet-i kerimesi için ne diyeceklerdir? Görüldüğü gibi ayette yegâne Allah sevgisi ve itaatinden bahsedilmemekte bilakis bu itaat ve sevginin Resul'e ittiba ile gerçekliğini ibraz edeceği vurgulanmaktadır. O hâlde Allah ﷻ'ı sevdiğini iddia eden ve Allah ﷻ'ın da kendisini sevdiğinden emin olmak isteyen kişinin yapması gereken şey peygambere ittiba etmektir. Zira Kur'ân-ı Kerim kurtuluşa erecek olanların vasıflarını saydığı bir diğer ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: "*O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.*"[422]

---

[420] Öztürk, *a.g.e.*, s. 62 .

[421] Âl-i İmrân, 31.

[422] A'râf, 157.

Esasen bu ayet ve benzerlerinde üzerine vurgu yapılan iddia deizm gibi akımlardan etkilenenlerin sıkça dillerine doladıkları "özgürlük" kavramını da temelinden yıkmaktadır. Öncelikle Kur'ân Müslümanı olduklarını söyleyip deistleri aklama çabasına girenlerin "özgürlük"ten anladıkları şey nedir? Şayet özgürlükten anladıkları şey Allah ﷻ'ın dışında hiçbir otoritenin kulu ve kurbanı olmamak ve hayatı sadece onun buyrukları üzere yaşamak ise bu her müminin zihnindeki "özgürlük"tür.

Ne var ki yaşadıkları hayata bakacak olursak, ömürleri boyunca din düşmanı sistemlere yalakalık yapıp onların müdafiliğini yapmayı şiar edinenlerin böyle bir özgürlüğü kastettiğini düşünemeyiz. Bilakis onların zihnindeki özgürlük, Allah ﷻ'ın mülkünde nefsin hudutsuz arzularının kölesi olarak şeytanî bir hayat yaşamak, İslam'ın o mevzuda ne dediğine bakmaksızın azgınlaşmış nefislerinin istediği her işi yapabilmek ve diğer yandan da dini anlama ve yaşamayı da hiç kimseye bırakmamak. Hem dünyanın efendisi hem de ahiretin padişahı olmak. İnanın bu nadanların hürriyet ve özgürlük diye dillerine pelesenk ettikleri kavramların manası tam da budur. Dini edebinden farzına kadar riayet ederek ve mekruhundan haramına varıncaya dek kaçınarak titiz bir şekilde yaşamaya çalışanlar ise "taassupçu, tutucu ve katı"dır bunların nazarında.

Oysa onların zihin dünyalarındaki özgürlüğü Allah ve Resulü ﷺ'nün tayin ettiği çizgilerle bağdaştırmak mümkün değildir. Kendileri sadece Kur'ân'ı baz aldıkları için bir kısım ayetler üzerinden misal verecek olursak; hırsızlık edenin elinin kesilmesini emreden Kur'ân'ın bunların istediği anlamda sınırsız bir özgürlüğü öngördüğünü söyleyebilir miyiz? Diyeceksiniz ki hırsızlıkta başkasının hakkına yani özgürlük alanına tecavüz söz konusu olduğu için bu onların savunduğu özgürlüğü nakzeden bir misal olmaz. O hâlde zina eden kişilere vurulması emredilen yüz celdeye ne diyeceğiz peki? Bu ayette zina eden erkeğin veya kendisiyle zina edilen kadının özgürlüğüne bir atıf var mı? Yok tabii. Âyet mutlak anlamda zina eden bekar erkek ve kadınlara yüz celde vurulmasından bahsediyor. Özgür iradelerini kullanarak zina fiilini gerçekleştirenler için öngörülen bu tarz birçok ceza ahkam ayetleriyle ortaya konmuşken dinin insanların iradelerine sınır koymadığı, isteyenin istediği gibi bir hayat yaşayabileceği görüşünü onayladığını nasıl söyleyeceksiniz? Sırf deistlere yaranıp şirin gözükebilmek için bu kadar ayeti budamayı göze almak bir müminin cüretini fersah fersah aşacak bir cünundur.

Sadece Allah inancını merkeze alarak peygambere inanıp tabi olmayı kula kulluk gibi görüp insan iradesine aykırı telakki edenler şu ayete ne diyecekler acaba: "*Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmişolmazlar.*"[423]

Zira âyet-i kerimede belli noktalarda Resul'e itaatin ötesinde tam bir teslimiyetten bahsedilmektedir. Öyle bir teslimiyet ki, Resul'ün verdiği hükme karşı kalpte en küçük bir kabulsüzlük emaresi dahi belirmeyecektir. Ve böyle bir itiraz iman probleminin alameti sayılacaktır. Şimdi, Kur'ân'ı mesnet kabul ettiğini söyleyerek dini noktada ucu başı belli olmayan bir özgürlükten dem vuranların bu ayetteki teslimiyeti anlayabilmesi mümkün müdür? Her fırsatta İslam ulemasını ümmeti teslimci bir tavra yönlendirip akletmekten uzaklaştırmakla itham edenlerin bu gibi ayetlerde vurgulanan "Resul'e teslimiyet"e bihakkın iman ettiklerine inanabilmek mümkün mü gerçekten?

Her şeyden öte Kur'ân-ı Hakim'e baktığımızda Peygamber'e ittiba anlayışı olmayan bir yolun müstakim sayılabileceğini söylememiz mümkün olabilecek midir? Elbette ki hayır. Zira ilgili ayetleri bütüncül bir nazarla gözden geçirdiğimizde Allah ﷻ'ın bahsettiği "Sırât-ı Müstakîm"in Peygamberler vasıtasıyla insanlığı davet ettiği hidâyet yolu olduğunu çok net bir şekilde görmüş olacağız.

Kur'ân-ı Hakim'in belli ayetlerinde "sırât-ı müstakim" ifadesinin mutlak bir şekilde yer almasından istifadeyle bu terkibi dilediği manaya çekebileceklerini sananlar yanılmaktadırlar. Zira bu tabirin yer aldığı bir kısım ayetlere baktığımızda dosdoğru yol anlamındaki "sırât-ı müstakim" in, Allah ﷻ'a ibadet, peygamberin izinden gitmekle birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Meselemizi daha anlaşılabilir kılmak için bu noktaya misal teşkil edecek birkaç ayet-i kerimeyi sıralayalım:

- "*Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarına da (üstün meziyetler verdik). Onları seçkin kıldık ve doğru yola ilettik.*"[424]

[423] Nisa, 65.
[424] En'âm, 87.

- *"De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı bir-leyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi."*[425]
- *"İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi; Allah'a ortak koşanlardan değildi. Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. Çünkü Allah, onu seçmiş ve doğru yola iletmişti."*[426]
- *"Her ikisini de (Musa ve Harun aleyhimesselam) doğru yola ilettik."*[427]
- *(İbrahim babasına dedi ki): "Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım."*[428]
- *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti."*[429]
- *"Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir."*[430]
- *"Sen, Rabbine davet et. Zira sen, hakikaten dosdoğru bir yoldasın."*[431]
- *"Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin."*[432]
- *"Gerçek şu ki sen onları doğru bir yola çağırıyorsun."*[433]
- *"Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte bu doğru yoldur."*[434]
- *"Ve bana kulluk ediniz, doğru yol budur."*[435]
- *"Her kim Allah'a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir."*[436]
- *"Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları*

[425] En'âm, 161.
[426] Nahl, 120.
[427] Sâffât, 118.
[428] Meryem, 43.
[429] En'âm, 153.
[430] Fetih, 2.
[431] Hacc, 67.
[432] Şûrâ, 52.
[433] Mü'minûn, 73.
[434] Âl-i İmrân, 51; Meryem; 36, Zuhruf, 64.
[435] Yâsin, 61.
[436] Âl-i İmrân, 101.

kendinden bir rahmet ve lütuf (deryası) içine daldıracak ve onları kendine doğru (giden) bir yola götürecektir."[437]

- *"Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir."*[438]
- *"Şüphesiz ki Allah, iman edenleri, kesinlikle dosdoğru bir yola yöneltir."*[439]

Burada sıraladığımız konuyla ilgili ayetlerden anlaşılan o ki; Allah ﷻ Peygamberleri hidayete erdirmiş, sırât-ı müstakimde olmanın ölçüsünü de kendisine ibadet etmek ve onlara ittiba etmek olarak vaz etmiştir. Kur'ân-ı Kerim bütün sarahatiyle müstakim yolun ibadetten ve Peygamberlere ittibadan geçtiğini ortaya koymaktayken ibadet diye bir şeyin dünyalarında yer almadığı ve ittiba etmek şöyle dursun nübüvvet müessesesini gerekli görmeyip inkâr edenleri uyduruk bir dürüstlük kavramı üzerinden "sırat-ı müstakim" yolcuları kabul etmek ayetlere rağmen Kur'ân'a ve Allah ﷻ'a iftira etmektir. Bunun izah edilebilecek başka bir veçhi yoktur, olamaz. Öyle ya, Kur'ân birçok yerde iman ve amel-i salihten bahsedecek, kurtuluşun reçetesinin ihlas üzere amel etmekte olduğunu söyleyecek ve felaha eren müminleri anlatırken bunların "namazlarında huşu üzere olanlar, boş işlerden yüz çevirenler, zekatlarını verenler, namuslarını muhafaza edenler, emanete riayet edip namazlarını hiç aksatmayanlar"[440] olduklarını ifade buyuracak ama bu vasıflardan fersah fersah uzakta olanlar da kurtuluş kervanının yolcuları olabilecek, öyle mi?

Tekraren ifade etmiş olalım ki Kur'ân-ı Kerim'in bahsettiği müstakim yol mahiyeti belli olmayan ve dileyenin dilediği çizgiye çekebileceği muamma bir kavram değildir. Bilakis "sırât-ı müstakim" Peygamberlere iman ve ittiba ile başlayan ve bu istikamette hayatını ibadetle süsleyip işbu imanını takrir etmekle devam ederek hüsnü hatime ile sonuçlanan bir hayat yolculuğunun adıdır. Nitekim: *"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: 'Korkmayın, üzülmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin!' derler"*[441] şek-

[437] Nisâ, 175.
[438] Mâide, 16.
[439] Hacc, 54.
[440] Müminûn, 1-9.
[441] Fussilet, 30

lindeki âyet-i kerime ve devamındaki âyetler bundan bahsetmektedir. Hâl buyken Kur'ân'ın müsellemliğinden hareketle kendi batıl fikirlerini ve beşeri ideolojileri Kur'ânî tabirlerle din kisvesine büründürmek misli görülmemiş bir hokkabazlıktan başka bir şey değildir.

Netice:

Hak Rabbimiz ﷻ'den gelmiştir. Artık bundan sonra dileyen iman edecek ve dileyen de kâfir olacaktır. Bu, ilâhî kanun mesabesinde inkâr edilemez bir hakikattir. Cenâb-ı Hak dâr-ı dünyada kullarına bir hürriyet tanımıştır. Fakat yaratılış amacına aykırı davranarak iman yerine küfrü tercih edenlerin ahirette azabı ebedi cehennem olacaktır. Kur'ân-ı Hakim'in ve Sünnet-i Nebeviyye'nin bize haber verdiği kaçınılmaz akıbet budur.

İman ile küfür arasındaki çizgiler hiçbir surette birbirine karışmayacak netlikte olmasına rağmen küfrü iman şeklinde sunmaya çalışmanın vebali çok ağır olur. Binaenaleyh deizm gibi tamamen küfrün tarlasında yetişmiş bir zehri Müslümanların dünyasına sokmaya çalışmak ve bunu da bağlamlarından koparılmış birkaç Kur'ân ayetiyle ispata kalkışmak indellah büyük bir cürümdür. Bizim asıl endişe ettiğimiz nokta ve önünü almakla mükellef olduğumuz tehlike budur.

Yoksa mahza bir özenti gereği bugünlük deist takılarak yarın hangi ideolojinin müdafii olacağı bilinmeyen yeni yetmelerin savunuları ürkütmüyor bizleri. Bu tür savrulmalara diğerine nispetle "gelir geçer" tarzda bakabiliyoruz en azından. Ancak dini kaynakları kullanarak bu tarz küfrî ekolleri aklamaya çalışmak hatta bunları ideal inanç modelleri olarak arz etmeyi bizden olanları yarın "gayrımız olanlar" zümresine itebileceği için son derece korkunç buluyoruz.

Yazarın deizm ve deistler bağlamında söyledikleri belli bir eksende deveran ettiği için iddialarının tamamını cevaplamayı lüzumlu bulmuyor ve bu kadarla iktifa ediyoruz. Akıllıya ve hakikatten nasibi olana bir işaretin dahi fazlasıyla kafi geleceğini bildiğimiz için meselemizi nihayete erdiriyoruz. Selam hidayete tabi olanların, Peygamberlere iman ve ittibayı hayatının düsturu kabul edenleri üzerine olsun.

DEİZME KAPI ARALAYAN MÜSLÜMAN DÜŞÜNÜR VAR MI?

Mustafa Ülker

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيد المرسلين وعلى آله وصحبه أجمعين.

Mukaddime veya Esbâb-ı Mûcibe

Haddini bilmemeyi "özgüven" diye yaldızlayan "çağdaş eğitim sistemi"... Ve bu fasit rahle-i tedristen geçen koca bir nesil...

Onlar (istisnaları olmakla beraber) idrak edebilecekleri veya edemeyecekleri her meseleyi karıştırmayı araştırma; anlamaya çalışmak yerine, anlasalar da anlamasalar da itiraz etmeyi ilim zannetmekteler. Böyle yapmanın da aklın gereği olduğunu düşünmekteler.

Onlar için "selef" mefhumunun bir manası yok. Selefini küçümseyerek kendini beğenmek, dindar camia da dâhil herkesin takdirle karşıladığı bir meziyet hâlini almış durumda. Hatta dindar camia içerisinde bazıları, gençleri teşvik etme uğruna, eskileri her türlü hakarete boğmayı bir usul hâline getirerek bu cürmün bayraktarlığını yapmaktalar. Henüz acemiliği üzerindeki nesli, "Siz gençler, her şeyin en iyisini becerirsiniz";

"kendi aklınız kendinize yeter" gibi felakete sürükleyecek ifadelerle şımartmaktalar. Bu meyanda "büyük sözü dinlemek" ise eski kafalıların ve akılsız insanların tekrar ettiği bir nakarattan ibaret. "Mütevazı" kelimesi ise lügatten silinmiş.

Esasen bu cinayet sadece yüksek tahsil devresinde değil, bilakis, ta aile terbiyesinden itibaren işlenmektedir. Babanın vakarını sıfıra müncer kılan, çocuğu sürekli şımartmayı "sevdirerek öğretme" olarak takdim eden yeni terbiye usulü, sokaklarda dolaşan gençlerin içler acısı hâlini hazırlayan esbabın başında gelmektedir. Bu nesil, istediği her şeyi yapmaya daha çocukluktan alışmış ve artık şehvetinin önündeki hiçbir maniyi tanımaz hâle gelmiştir. Bu saatten sonra, dinsiz fikirlere kayması, yaptıklarına karışan bir iradeyi reddetme, şehevi ve her türlü arzularını tatmin etme yolundaki manileri ortadan kaldırma çabasının tezahürüdür. Yoksa bir fikir çilesinin neticesi değil.

"Kur'ân kutuplardan bahsetmiyor. Öyleyse Kur'ân âlemşümul/evrensel değil" demek, asla bir fikir çilesinin neticesi değildir.

"Madem biliyordu ne yapacağımızı, öyleyse bizi niye yarattı?" demek, asla bir fikir çilesinin neticesi değildir.

Karşılaştığım gençlerin aklına takılan suallerin neredeyse hiçbiri, bir fikir çilesinin neticesi değildir.

Varlık ve yokluk gibi mefhumlar ile alakalı aylarca kafa çatlatmış; yaratılışın hikmetini düşünmekten günlerce uyuyamamış; ruhu ve ölümü kavramaya çalışırken yemek, içmekten kesilmiş; kâinatın muazzam yaratılışı karşısında aciz kalıp, kendi kendine konuşmaya, kafasını duvarlara vurmaya başlamış kişiler değiller. Kimisi kendini akıllı zanneden, şımarık tipler, kimisi zaten dinsiz yetiştirilmiş, kimisi de arkadaşlarının alay etmesinden utanıp "bende inanmıyorum" diyen şuursuz kişiler.

Kafa karıştırıcı gibi görünen ama hakikatte basit ve birçoğu da cevap vermeye değmeyecek kadar hafif sualler zihinlerini kurcalamış. Bu müşkilâtı çözecek kadar kemale ermiş zekâları ve malumatları yok, okuyarak öğrenecek kadar gayretleri yok, âlim bir zata soracak cüretleri yok.

Uzun süreli konuşmalarla, henüz küfürde aşırılaşmamış olanları kurtarmak mümkün. Meseleyi şımarıklığa veya inada vurmuş olanların

biraz hayat tecrübesi edinmesini ve ahlaken olgunlaşmasını beklemek icap ediyor. Tabii, nasihate devam ederek...

(اُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) "*Rabbinin yoluna, irfanla ve güzel nasihatlerle çağır! O inkârcılarla en güzel bir şekildemücadeleet.*"[442]

Bize düşen şu anda bu... Güzellikle nasihat etmeye devam edeceğiz... Şefkatle ve sabırla...

Dediğimiz gibi, suçlu onlar değil. Tüm aile fertlerinin tabii ve fıtri yerinin değiştiği "çağdaş" aile müessesemiz ve terbiye usulümüz, ahlak ve maneviyattan bihaber "çağdaş" eğitim müesseselerimiz -ki en muhafazakârının maneviyattan anladığı cami ve türbe ziyaretinden ibaret-, hacısı, hocasının dahi "benim evladım yapmaz" aymazlığı içerisinde müdafaa ettiği uygunsuz "karma" eğitimimiz ile onları bu hâle biz getirdik.

Hâlbuki bu yaptığımız, sadece, irfana istidadı olan akıl fidanını, daha yeşermeden kurutmaktır; kemale kabiliyeti olan ruh güvercininin, yavru iken, kanadını kopartmaktır. Bu nizam ile ne bir İmam-ı Azam, ne bir Buhari, ne bir Şah-ı Nakşibend, ne bir Gazali, ne bir Mimar Sinan, ne bir Piri Reis, ne de bir Fatih yetişmez. Asla... Tek çare yeniden "medrese usulü"dür, yeniden "medrese usulü"dür, yeniden "medrese usulü"dür.

Velhasıl, bu vahim esbaba mebni olarak, mantıklı veya mantıksız ve hatta deli saçması denebilecek her nevi fikir, hususen üniversite camiasında mutlaka tutkulu bir karşılık bulmaktadır. Bahusus dinsiz fikirler...

Bu fikri cereyanlardan bir tanesi de "deizm"dir.

Bizde -inşallah- bu yazımızda, Yaşar Nuri Öztürk'ün deizm ile alakalı yazmış olduğu, bazen dehşete düşüren, bazen gazaplandıran, bazen de bir insanın nerelere savrulabileceği hakkında derin derin düşündüren talihsiz kitabının içerisindeki içler acısı bir faslı ele alacağız.

Yapabileceğimiz bir şey yok. O artık rabbine gitti ve amelleri ile baş başa. İman üzere vefat etti ise, Mevla'dan, yine de kendisi için rahmet

[442] Nahl Suresi, ayet 125.

niyaz ederiz. Bıraktığı eserlerden, temiz Müslümanların zarar görmemesi için de gayret sarf ederiz.

Muvaffak kılan ancak Allah'tır.

Destek Arayışı

İslam'ın saf ve berrak tebliğinin akabinde, bu saflığı ve berraklığı muhafaza edebilenlere, ilk asırlarda "cemaat"[443] ve "sevad-ı azam"[444] gibi nübüvvet menşeli ifadeler ıtlak edilmiş, takip eden asırlarda ise "Ehl-i-Sünnet" ifadesi umumi bir ıstılah hâlini almıştır.[445] Bu berrak suyu bulandıranlar ise liderleri veya farik vasfını haiz yanlış fikirleri ile tesmiye olunmuştur.[446]

Mazide de, günümüzde de hakikate muhalefet eden ve doğru yoldan sapan veya bilkülliye yoldan çıkan fırkalar, fikirlerinin ibdai olamadığını ve kendilerinden evvel de müdafilerinin bulunduğunu iddia ve ispat meylinde olmuşlardır.[447] Zira (مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ) "Her kim dinimizde olmayan bir şeyi ihdas etmeye yeltenirse, bilsin ki o şey merduttur)[448] diyen bir dinde, başka türlü nasıl meşruiyet iddiasında bulunulabilir ki?

Aynı zamanda bu istinat arzusu, insanın tabii ve fikri bir meylidir. Zira insan, tabiatı icabı, alışmış olduğu şeyin zıddına şüpheyle yaklaşacak ve ondan uzak duracaktır. Mamafih, insanın zihninde mazi, hep bir müşkil olarak kalacak ve cevabını arayacaktır. Bu aklın icabıdır.

---

[443] İbn Mace, No:.3992-3; Ahmed bin Hanbel, No:12501; el-Bezzar, No:.6241 ve diğerleri.

[444] İbn Mace, No:3950; Darakutni, r.1318; Taberani, No:8054; Ebu Ya'lâ, No:3944; İbn Humeyd No:1220.

[445] Ehl-i sünnet ifadesini ilk kullananlar ve nakleden mesnet eserler için bkz. Darimi, 216; Müslim, 27; *el-Fıkhu'l-Ebsat* (beş eser bir arada) s.52.

[446] İmam-ı Malikin bu hususiaki sözü için bkz. Kadı İyaz, *Tertibü'l-Medarik*, I/ 88.

[447] Şia'nın on iki imamı kendilerine nisbet etmeleri ve Vahhabilerin kendilerine "Selefiyye" ifadesini yakıştırarak maziden adam devşirmeye çalışmaları buna misaldir.

[448] Ahmed b. Hanbel, No: 26372; Buhari, No: 2550; Müslim, No: 4589; Ebu Davud, r. 4608; İbn Hibban, r. 26-7; Beyhaki, *el-Kübra*, r.21041; Darakutni, r. 78; Ebu Avane, r. 6408; Ebu Ya'la, r. 6594; *Müsnedü'ş-Şihab*, r. 359.

Var oluş ile alakalı esaslı bir fikir, mazinin izahına ihtiyaç duyar. İddia nevzuhur olabilir fakat mazmunu nevzuhur olamaz. Hele, mevzubahis olan fikrin "İslâmî" vasfını haiz olduğu dava ediliyorsa, iddia da nevzuhur olmamalıdır.

Böyle bir zeminde, eslafına itimat edemeyen bir fikir, etrafına ancak cahil bir ekalliyeti toplayabilir. Veya esbap ve şeraiti el verirse bilgisiz kalabalıkları...

Bu tür fikirlerin, havass indinde makbul olabilmesi ve ötesinde meşru olabilmesi için, teselsülen risalet makamına dayanması lazım gelir. Aradaki müddetten kat-ı nazar ederek veya o müddeti bir fetret kabul ederek iddiayı Kur'ân-ı kerime ve sünnet-i nebeviyyeye irsal etmek bir şeyleri nakıs bırakmaktır. Esasen bu noksanlık, mezkûr davanın Kur'ân-ı kerime ve sünnet-i nebeviyyeye istinadının sureta ve mugalata tariki ile olduğuna, hakiki ve delile dayalı olmadığına işaret eder. Hakiki manada bir tetkik ameliyesi, mutlaka bu neticeyi çıkaracaktır. Zira Efendimizden sonra, İslami tebliğin kürre-i arzdan silindiğini, sonrasında ise birileri ile yeniden zuhur ettiğini iddia etmek asla makul değildir. Tecdit ise bundan başka bir şeydir.[449]

Yine böyle bir ittisal arayışı içerisinde, deizmi selefe bağlama ve en azından kısmen meşrulaştırma gayretiyle karşımıza çıkıyor Yaşar Nuri Bey *"Deizm"* kitabında.

"İslam Düşüncesinde Deizme Kapı Aralayan Görüşler"[450]

"Deizme Kapı Aralayan Müslüman Mezhepler"[451]

"Deizme Kapı Aralayan Müslüman Düşünürler"[452] şeklinde üç başlık kullanmış Öztürk.

Kullanılan tabir "kapı aralayan"... Bu tabir ile ne kastediliyor?

---

[449] Tecdit ile alakalı hadis-i şerifler için bkz. Ebu Davud, r.4291 (hadis-i şerifin izahı için Bezlü'l-Mechud şerhinden müracaat edilebilir); Hâkim, r. 8592; Taberani, r. 6527; Deylemi, r. 532.

[450] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 107.

[451] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 110.

[452] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 114.

Eğer deizmin, mezkûr fikirlerin kapı aralamasıyla tekâmül ettiği ve Müslüman cemiyet içerisinde vücut bulduğu iddia ediliyorsa, bu iddianın vakıaya zıt olduğunu ifade etmemize hacet yok.

Yok, eğer mezkûr mezheplerin yahut âlimlerin deizmi -deizm ismiyle değil, fikirler olarak- meşru ve sevimli gördükleri kastediliyorsa, bu akıl dışı bir iddia olur. Zira bir kişi hem Müslüman olup hem de deist olamaz. Veya "deist de olunabilir" diyemez. Derse, kendi içinde tezada düşmüş olur. Ama maalesef ki Öztürk'ün ifade tarzı yer yer bu manayı ima eder bir vecihledir. Allah'ın izniyle biz, -birkaçı müstesna- mezkûr âlimlerin ifadelerini çarpıtıldıkları manalardan alıp hakiki mahmillerine yerleştireceğiz.

Yok, eğer mezkûr fikirlerin deizme müşabehet arz ettiği iddia ediliyorsa, biz, İmam-ı azam efendimize yaptığı isnatlarda olduğu gibi, söylenenlerin bazılarının tamamen düzmece olduğunu ortaya koyacak, Mutezile gibi bazı fırkaların akla tapan düşüncelerinin, deizmin bazı esasları ile benzerlik arz ettiğini kabul etmekle beraber, meselenin asla Öztürk'ün ulaşmaya çalıştığı maksada hizmet etmediğini izah edeceğiz. Şimdi, böyle bir vakıa karşısında, bu emsali fikirlerin ne gibi mahzurlara yol açabileceğinden bahsederek "kapı aralamak" tabirini kullanmak bir ikazdır. Öztürk'ün yaptığı ise okuyucuyu bir tarafa sevk maksadına mebni olsa gerektir. Öztürk'ün tercümelerde yaptığı çarpıtmalara baktığımız fasıllarda bu maksat daha iyi anlaşılacaktır.

Öztürk'ün İslâm'a ve Deizme Bakışı

Öztürk'ün İslam'ı ve deizmi anlatan ifadelerine bakıldığında, insan ne tarafı tuttuğunu anlamakta zorlanıyor.

Aklın doğruları birer gerçektir, oysaki dinin doğruları birer yargıdır. Gerçek tartışılmaz, yargı tartışılır.[453]

Sormak gerek: "Aklın doğruları dediğiniz şey, eğer hakikatin ta kendisi ise, doğruları hakikatin ta kendisi olan akıl hangi akıl?" ve "Dinin doğruları derken hangi doğrulardan bahsediyorsunuz ki bunları tartışılabilir buluyorsunuz?"

Öztürk, bununla yetinmeyip, deistlerin hemen hepsinin birer muvahhid olduğunu ilan etmekten de geri durmuyor.

[453] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 131

Esasında, meseleye, Kur'ân'ın Allah'a şirksiz iman anlayışı açısından baktığımızda, deizmin büyük öncülerinin hemen tamamının birer muvahhid olduklarını görmekteyiz. Onlar, tevhidi imanlarını korumak için, engizisyon zorbalarının güdüme aldıkları din hayatından kaçmışlardır.[454]

Görüldüğü üzere bu kıtada, deistler melekvari bir hüviyeti haizken, dindar Müslümanlar vahşi birer canavar olarak tasvir edilmiş vaziyette. Takiyyeci Şii Modernizminin bilinçli veya bilinçsiz temsilcileri tarafından, Ehl-i Sünnet, hep Katolik mezhebi ile aynı cibilliyetteymiş gibi gösterilmeye çalışılmıştır.

Öztürk'ün dilinden şu ifadeleri de dinleyelim:

Geleneksel egemen Sünni gücün rahatsızlık sebeplerinin başında dinin servet edinmeye araç yapılmasının eleştirilmesi gelmektedir.[455]

Tam bir ortaçağ Katolik din adamı tasviri...

Esasen bu iftira, müsteşrikler tarafından topyekûn İslam'a atılmış,[456] içimizdeki talebeleri tarafından da şiddetle müdafaa edilmiştir. Bu hususlaki aşağılık saldırıların birinci derecede muhatabı ise Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'dir. Yazıklar olsun...

Her şeye rağmen Öztürk, araştırmasını çok derin yaptığı edasıyla şöyle diyor: Felsefi meseleler kelime üzerinden gidilerek güvenli sonuçlara ulaşılamaz. Mahiyet üzerinden gitmek kaçınılmazdır. "İslam dünyasında deizm var mı, yok mu?" sorusuna cevap ararken deizmin mahiyetinikurcalamakzorundayız.[457]

Öztürk böyle demiş fakat bu araştırma esnasında İslam'ın mahiyetini kurcalamayı unutmuş görünüyor. Veya kurcaladıktan sonra vardığı neticeden pek hoşnut olmamış ki dudak uçurtacak derecede çarpıtmalara yeltenmiş... Şairin,

---

454 Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 129

455 Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 121.

456 Bir misal olarak bkz. Abdullah Nedim el-Cisr, Charles Adams'ın "Sünni inanca sahip Müslümanlar, geçmiş devirlerde ilmi gerçeklere temayül göstermediği gibi, üstelik onu kılıçla yenmeye çalıştılar" şeklindeki sözlerini naklederek kınar. Abdullah Nedim el-Cisr, *İlim-Felsefe-Kur'ân Işığında İman*, s. 275.

457 Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 107.

"En ummadığın keşfeder esrar-ı derunun

Sen herkesi kör, âlemi sersem mi sanırsın

Bir gün gelecek sende perişan olacaksın

Ey gonca bu cemiyeti her dem mi sanırsın"[458] mısralarını unutarak...

Bu teferruata değindikten sonra, Öztürk'ün kitabındaki mezkûr başlıklar altında anlattığı vahim meseleleri, ayrı ayrı taksim ederek cevaplandıracağız.

Mu'tezile'nin Akılcı Tavrı ve Deizm

Öztürk, deizmi, Müslümanlar arsında gizliden gizliye kabul edilmiş ama dillendirilmemiş bir inançmış gibi göstermeye o denli meyillidir ki "Deizm" kitabında, vesvese hastaları misali, en ufak bir münasebeti "deizme kapı aralamak" olarak algılamaktadır. Mu'tezile mezhebi, sırf, aşırı akılcı bir tavır sergilediklerinden dolayı deizme yamanmıştır.

Mu'tezile mezhebi, İslam düşünce tarihinde akılcılığın ana okuludur ve bu itibarla, akılcılığı merkezine oturtmuş bir felsefe olan deizme kapı aralayan görüşlerin kümelendiği temel mezhep olması doğaldır.[459]

Görüldüğü üzere, Mu'tezile'nin haddi aşan akılcı tavrı, sözde deizme kapı aralıyor olmasının delili olarak kâfi gelmiştir. Başka delile de hacet kalmamış olacak ki Öztürk, birkaç satırlık bir ibare ile faslı noktalamıştır.[460]

Kadı Abdülcebbar ve Hüsün-Kubuh Meselesi

Esasında Öztürk, Mu'tezile'nin hüsün-kubuh meselesi ile alakalı görüşünü deizme mâl etmek istemiş ve takip eden fasıllarda Mu'tezile'den Kadı Abdülcebbar'ın ifadelerini kullanarak bu emeline ulaşmayı arzulamıştır.[461]

---

[458] Ziya Paşa, *Terkib-i Bent*, bent 8, Beyit: 8.
[459] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s.113.
[460] Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 113.
[461] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 127.

Biz burada, mezheplerin hüsün-kubuh meselesinde hangi görüşleri serdettiklerini, -kolaylaştırma maksadıyla- Molla Hüsrev'in *Miratü'l-Usûl* adlı eserinden kısaca özetleyerek, meselenin kime, ne kadar yarayacağını izaha gayret edeceğiz.

Dünyada, Allah Teâlâ tarafından methedilme, ahirette de sevaba nail kılınma manasında "hüsün/güzellik" hususunda farklı görüşler vardır.

Eşari'ye göre: "Hüsün" emrin gereğidir; yani bir iş emredilmiş ve böylelikle güzellik vasfını haiz olmuştur. Emredilen şeyin güzel olduğuna hükmeden, onu vacip kılan şeriattır. Akıl ise, Mevla'dan gelen bu hitabı anlamak için insana bahşedilmiş bir alettir.

Mu'tezile'ye göre: "Hüsün" emrin medlulüdür; yani bir şeyin emredilmesi ondaki güzelliğe delalet eder. Bu durumda güzellik, emirden öncedir. Emredilen şeyin güzel olduğuna hükmeden, onu vacip kılan akıldır. Şeriat ise, sabah namazının rekât sayısı gibi, güzelliği iktiza eden şeyin akılla anlaşılamayacağı yerlerde, -iktiza eden şeyi müphem bıraksa da- güzelliğin varlığını izah ameli görür.

Alauddin es-Semerkandi ise "hüsün", akılla anlaşılabilir olan yerlerde emrin medlulüdür; yani bir şeyin emredilmesi ondaki güzelliğe delalet eder; akılla anlaşılamayacak olan yerlerde ise, emrin gereğidir; yani bir iş emredilmiş ve böylelikle güzellik vasfını haiz olmuştur.

Hanefiler'de tercih edilen görüşe göre ise "hüsün" emrin medlulüdür; yani bir şeyin emredilmesi ondaki güzelliğe delalet eder. Bu durumda güzellik, emirden öncedir. Zira Allah hakîm-i mutlaktır. Emredilen şeyin güzel olduğuna hükmeden, onu vacip kılan ise şeriattır. Bu durumda akıl sadece şeriatın hitabını anlamada alet olmaz, bilakis bazı meselelerdeki hüsnü şeriatın hitabından önce de anlayabilir. Ancak o şeyin vücubuna hükmeden yine şeriattır. Bazı meseleleri ise şeriatın hitabıyla anlayabilir.[462]

Burada Mu'tezile, akla çok geniş bir ruhsat verse de, şeriatı tamamen lağvetmez. Fakat verilen bu ruhsat tehlikeli bir seviyededir. Şeriatın ruhuna ve mantığına muvafik olmadığı gibi vakıaya da mutabık değildir.

[462] Molla Hüsrev, *Miratu'l-Usûl*, 116. Meselenin teferruatı için bkz. Usul kitapları "hüsün-kubuh" bahsi.

İnsanlığın bin yıllardır güzellik ile çirkinliğin; doğruluk ile yanlışlığın arasını ayırt etmeye ve buna göre hareket etmeye muvaffak olamayışı, akılların doğruyu bulma hususundaki hayreti karşısında birilerinin çıkıp, güzellik, çirkinlik ve ahlaki değerler gibi mefhumların tamamen nisbî/göreceli olduğunu iddia etmek zorunda kalmaları ve bahusus nefsani isteklerin insanın aklını örtme kuvveti, bizlere, aklın nakıs olduğunu sahada ispatlayan delillerdir.

Mu'tezile'nin mezkûr görüşlerinin kimlere yarayacağına gelince, bu sıkıntılı görüşler sadece deizme değil, aklın nakıslığını kabul edemeyen ve akla mutlak manada ehliyet veren, dinli ve dinsiz her fikre yakınlık arz eder.

Bu demek değildir ki, Mu'tezile deizmi hoş görmüştür. Bilakis Mu'tezile, vahyin hidayetini kabul etmekle ve "teabbudi" diye tabir edilen amellerde aklın vahye tabi olması gerektiğini ifade etmekle aklın salahiyetine bir hudut koyarak deizm ile esaslı bir farklılığa kail olmuştur.

Fakat aklın hududunu çizerken haddi aşmış ve bu sebeple de birçok gaybi hakikatin inkârına meyletmiştir. Bu tavrın kabullenilmesi durumunda, naslarla sabit olan birçok dini hakikatin ve hatta dinin kendisinin dahi müdafaa edilemeyeceği bir fikri vasatın teşekkül edeceğini hesaba katamamışlardır.

Elbette bir fikrin başka bir fikre yakınlık arz etmesi onu meşrulaştırdığı manasına gelmez. Mu'tezile'nin mezkûr fikirleri farkına varmadan dinsizliğe yol açma tehlikesini barındırsa da, "deizm" gibi bir fikre samimiyetle yakınlaşmak ve sıcak bakmak manasına gelemez. En uç bir mutezilî dahi bu iddiayı şiddetle reddedecektir. Ve deizmi küfrün en iğrençlerinden addedecektir.

İnandırıcı Olma Çabası

Dini ve dünyevi maslahatların çoğunun akılla bilinebileceğini birçok İslam âlimi ifade etmiştir. Bunlardan biri de İzzuddin b. Abdisselam'dır. O "*Kavaidü'l-Ahkâm*" nam eserinde şöyle demektedir:

"Dünyevi maslahatların ve mefsedetlerin çoğu akıl ile bilinir. Şeriat hükümlerinin çoğu için de bu geçerlidir. Zira akıllı bir kişi, şeriat

gelmeden önce de menfaatten ibaret olan bir işi yapmanın ve zarardan başka bir şey getirmeyecek olan şeylerden kaçmanın güzel olduğunu anlar. Menfaatler içerisinde en iyisini almanın, zararların da en kötüsünden kaçmanın doğru olduğunu anlayabilir.[463]

İzzuddin b. Abdisselam'ın hüsün-kubuh meselesi ile alakalı olan ve Mu'tezile'nin fikirleri ile örtüşmeyen bu ifadeleri deizmle alakalandırmanın ne derece yersiz olduğu aşikâr. Zira bu ifadeler, bazı değişiklikler ile beraber hemen hemen bütün İslam âlimleri tarafından kabul edilmiş sabiteleri ihtiva eden usûlî ibarelerdir.

Öztürk'ün, hemen hemen bütün usûlcülerde benzer lafızlarla müşahede edilen bu ifadeleri, sanki İzzuddin b. Abdisselâm'ın da içerisinde bulunduğu belli kişilerde tebellür etmiş bir fikir gibi takdim etmesi de ayrıca manidardır. Hanefi usulcülerinin kitaplarında benzer ibareler mevcut olmasına rağmen, belli kişileri tercih ederek, onların ifadelerini öne çıkarmaya çalışması bilgisizliğinden mi kaynaklanmaktadır, yoksa aksini yapması takdirinde ortaya çıkacak olan "kahir usulcülerin deizme kapı araladıkları" iddiasının inandırıcı olmayacağını mı hesaplamıştır bilemiyoruz. Bunu da dikkati calip bir nokta olarak kitabın kenarına kaydediyoruz ve geçiyoruz...

Deizm düşüncesinin kendince her şeyi akılla çözeceğine inanan fikri cereyanlar içerisinde olması, aklın bazı şeyleri anlayabileceğine kani olan her fikrin "deizme kapı araladığını" söylememizi gerektirmez. Öyle olsaydı, Hanefilerin hüsün-kubuh zihniyetinin de deizme "kapı araladığı" gibi saçma bir iddianın ortaya atılması icap ederdi ki Öztürk dahi bunu yapmamıştır.

Mamafih, aklın haddinden fazla mübalağa edilmesinin, akılcılıktan neşet eden dinsiz fikirlere götüreceği kati olmakla beraber, bunu yapan zevat, Öztürk'ün ima etmeye çalıştığı gibi mezkûr neticeyi asla arzulamamıştır. İçine düştükleri hata ise "deizme meyil" manasında veya "deizmin İslam düşüncesindeki izleri" manasında istimal edilen bir "kapı aralama" tabirinin karşılığı olamaz.

Bu gibi aşırı fikirler dahi bu ifade ile karşılanamazken, İzzuddin b.

463 İzzuddin b. Abdisselam, *Kavaidü'l-Ahkâm*, I/4.

Abdisselam gibi İslam âlimlerinin gayet muvazeneli olan görüşleri nasıl "deizme kapı aralamak" manasına gelebilir?

Tabii Öztürk'ün yaptığı gibi eğer ibare üzerinde bazı oynamalar yapılırsa belki de gelebilir. Yukarıda tercümesini verdiğimiz ibareye Öztürk şöyle mana vermektedir:

"Dünyada esas olan yararların (maslahatlar) ve bozgunların (mefsedetler) belirleyici olanları akılla bilinir. Bu belirleyiciler, dinlerde de esas olan belirleyicilerdir. Akıllı bir varlık için bu belirleyicilerin dinin bildirilmesinden önce keşfedilebileceği inkâr edilemez."[464]

İbarenin bir de Arapça aslını verelim:

(ومعظم مصالح الدنيا ومفاسدها معروف بالعقل وذلك معظم الشرائع، إذ لا يخفى على عاقل قبل ورود الشرع أن تحصيل المصالح المحضة، ودرء المفاسد المحضة عن نفس الإنسان وعن غيره محمود حسن، وأن تقديم أرجح المصالح فأرجحها محمود حسن، وأن درء أفسد المفاسد فأفسدها محمود حسن)[465]

Öztürk (معظم) ifadesini "belirleyici olanları" şeklinde tercüme etmiştir. Hâlbuki (معظم) kelimesi "ekserisi" manasına gelir. Bu mana belki ileride verilen misaller üzerinden sahih kabul edilebilse bile, ileride gelen (الشرائع) ifadesini "diğer dinler" diye tercüme etmek açık bir saptırmadır. Zira (الشرائع) kelimesi "İslam dininin hükümleri" manasında kullanılır. Cemi olması da bundan dolayıdır. Öztürk ise ibareyi alenen tahrif etmektedir. Bu tahrif vesilesiyle Öztürk, İzzuddin b. Abdisselam'ın ifadelerini deizm mantığına yakınlaştırmaya çalışmıştır.

Öztürk, Ragıp el-İsfehani'nin *ez-Zeria*'da ifade ettiği, Peygamberlerin ve Aklın Halkı Hakka Ulaştırması başlığı altındaki hüsün-kubuh ile alakalı olan şu ifadelerini de deizmi sevimli gösteren ifadeler arasında saymıştır:

Allah'ın, kullarına gönderdiği iki çeşit resul vardır. Biri insanın içindedir ki o akıl nimetidir. Diğeri ise dışarıdadır ki o da peygamberlerdir. Hiç kimse içerideki elçiden istifade etmeksizin dışarıdaki elçiden istifade edemez. İçerideki elçi yani akıl, dışarıdaki elçinin

[464] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 132.

[465] İzzüddin b. Abdisselam, *Kavaidü'l-Ahkâm*, c. 1, s. 4.

iddiasının doğruluğunu anlar. İnsandaki akıl olmasa, peygamberlerin getirdiği deliller kişinin iman etmesi için ilzam edici, gerektirici ve yeterli olmazdı. Bu sebepledir ki, Allahu Zülcelâl hazretleri birliğinde ve peygamberlerinin doğruluğunda şüphe edenleri hep, düşünmeye sevk etmiştir. O kimselere bu söylenenlerin doğruluğunu anlama hususunda akıllarına müracaat etmelerini emretmiştir. Bu durumda akıl sevk eden din ise yardım edendir.[466] Akıl olmasa din baki kalamaz. Din olmasa akıl ne yapacağını şaşırır. İkisinin buluşması ise "nurun alâ nur" olur.[467]

Aklî ilimlerden nasibi olmayan bir kimsenin nebevi ilimleri idrak etmesi mümkün değildir. Aklî ilimleri bilmemek gözlere, kalbe ve kulaklara set çekmek gibidir. Kur'ân-ı Kerim'in hakikatlerini idrak etmek ise ancak bu setleri kaldırarak kabil olabilir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ *"Sen o Kur'ân'ı okuduğunda ahiret gününe inanmayanlarla senin arana bir perde koyarız"* buyurmuştur. Akli ilimler görmeyi ve işitmeyi sağlayan ruh gibidir, Kur'ân ise gören ve duyan kişi gibi. Nasıl ki Allah ruh üflemeden cansız beden göremez ve duyamaz, aynı şekilde akli ilimlere vakıf olmayan kişi de şeriatın hakikatini idrak edemez. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ: *"Sen ölülere duyuramazsın. Ve sağırlara da söylediklerini duyuramazsın"* buyurmuştur.[468]

Ragıp el-İsfehânî, din-i mübin-i İslâm bir inanış olduğuna göre ve delillerle ispat edildiğine göre, bu dini anlamak için akla ihtiyaç duyulduğundan, aklın, dini anlamada bir alet olduğundan ve aklî ilimlerin ve mukaddimelerin zayıflığı durumunda dinin yanlış anlaşılacağından dem vururken, Öztürk, birçok âlimin ve hatta avam halkın dahi dillendirdiği bu ifadeleri, sanki zamanının âlimlerinin ulaşamadığı, müstesna ve deizmin ruh ikizi düşüncelermiş gibi takdim etmektedir.[469] Ragıp

---

466 Burada Ragıp el-İsfehani (فالعقل: قائد و الدين مدد) ibaresini kullanmıştır. Askerî ıstılah üzerinden mana verilecek olursa bu ifadeye "akıl komutan din ise askerdir" şeklinde mana verilmesi gerekir. Fakat daha sonrasındaki ibarelerin delaleti ile biz lügavi manasını tercih ettik. Diğer mana ise hem ifade olarak pek hoş olmadığından, hem de akla mutezili bir selahiyet verme iması içereceğinden ötürü terk edilmiş olmasaydı, yine de deizm ile alakalandırılamaz, bilakis olsa olsa Mu'tezile'ye yakınlık arz ederdi.

467 Ragıp el-İsfehani, *ez-Zeria*, s. 157.

468 Ragıp el-İsfehani, *ez-Zeria*, s. 158-9.

469 Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 29-30-31.

el-İsfehânî'nin zikredilen beyanatının ise, aklın ehemmiyetine dikkat çekmekten başka bir mana ihtiva etmediği aşikârdır.

Bu kitabında, aklın ehemmiyetine dikkat çeken her fikrin bilkuvve deizme kapı araladığını düşünüyor gibi bir hâli var Öztürk'ün. Ama yine de, bu ifadeleri kullanan her âlimi, inandırıcılığını kaybetmemek namına zikretmediğini hissediyoruz. Gerçekten de bu ve benzeri ifadeleri kullanan her âlimi kitabına alma gafletinde bulunsaydı, İslam âlimlerinin kahir ekseriyetinin deizme kapı araladığını iddia etmiş olurdu ki, bu hiçte inandırıcı olmazdı. Akıbet, bu yaptığı seçmece ile de mukni olabilmiş değildir.

"Deizme Kapı Aralayan Düşünürler" Cetveli Samimi Bir Çabanın Neticesi Değil

Öztürk, şaşkınlık verici ama bir o kadar da ustalıktan yoksun bir çarpıtmayla Zerkeşî'nin şu sözlerini, onun deizm müdafiliğine delil olarak kullanmıştır:[470]

"(La ilahe illallah) diyen kişiye ateş dokunmaz"[471] hadis-i şerifi ve *"İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar... İşte onlar emniyet içerisinde olacaklardır"*[472] ayet-i kerimesi de Kur'ân'ın sünneti desteklemesi kabilindendir. Bu hakikat *"Onlar, kendilerine 'Allahtan başka ilah yoktur' dendiğinde kibirlenerek yüz çeviriyorlardı"*[473] ayet-i kerimesinde de beyan edilmiştir. Allah, "La ilahe illallah" demekten kibirlenerek yüz çevirdiklerinden ötürü onların cehenneme gireceğini bildirmiştir. Bu demek oluyor ki ihlasla bu kelime-i tayyibeyi okurlarsa cehennem ateşi onlara haram olur.[474]

Yani, Zerkeşi ﷺ bu ibarelerle "(Muhammedu'r-resulullah) demeye gerek yoktur" mu demek istiyor?

---

470 Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 139-40.

471 Ahmet b. Hanbel, No: 15776; İbn Hibban,No:199; İbn Humeyd, No: 472; Taberani, No: 6034; Hâkim, No: 6646. Hadis-i şerif (من شهد أن لا إله إلا الله) ibaresi iledir. Musannif ise (من قال لا إله إلا الله) lafzı ile nakletmiştir. Lakin -araştırdığımız kadarıyla- bu lafız ile rivayet edilen hadislerin devamında bazı ilaveler bulunmaktadır. Manen her iki durum da ibareye münasiptir.

472 Enam, 82.

473 Saffat, 35.

474 Ez-Zerkeşi, el-Burhan, c. 2, s. 132.

Veya şunu soralım: Zerkeşî mi "(Muhammedu'r-resulullah) demeye gerek yoktur" diyor, yoksa bu ibareler esasen ayet-i kerimelerden ve hadis-i şeriflerden ibaret olduğuna göre Allah Teâlâ ve Resulullah ﷺ Efendimiz mi "(Muhammedu'r-resulullah) demeye gerek yoktur" demek istiyor?

Yahut şunu soralım: Eğer bu dedikleriniz doğru ise ve bu ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler dediğiniz manalara geliyorsa, (من كان سهلاً هيناً ليناً حرّمه الله على النار) (Allah Teâlâ, geçimli, kolaylaştırıcı, yumuşak huylu olan kimseyi ateşe haram kılar)[475] hadis-i şerifi ile Efendimiz ﷺ, "Allah'a ve dine inanmasanız da, geçimli, kolaylaştırıcı, yumuşak huylu olmanız takdirinde cennete girersiniz. Hiç korkmayın! İnanmanıza da gerek yok" mu demiş oluyor?

Veya Öztürk, ne dediğini, ne demek istediğini ve ne demiş olduğunu mu bilmiyor?

Öyle anlaşılıyor ki doğru olan sonuncusu.

Esasında bu birçok ilahiyatçının bilerek veya bilmeyerek içine düştüğü bir usul sıkıntısı. Kur'ân-ı kerime de hadis-i şeriflere de bir bütün olarak bakmadan, her birine hakkıyla vakıf olmadan ve müçtehit ulemanın izahlarını bilmeden gelişigüzel konuşmak, bol keseden atmak doğru bir tavır değil.

Mesela, Efendimiz ﷺ'in (إني لأعلم كلمةً لا يقولها عبدٌ حقاً من قلبه إلا حرّمه الله على النار لا إله إلا الله) "Ben öyle bir söz biliyorum ki eğer bir kul, o sözü kalbiyle inanarak söylerse, Allah o kulunu, muhakkak ateşe haram kılar: "La ilahe illallah"[476] şeklindeki hadis-i şerifini, (ما من أحدٍ يشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله صدقاً من قلبه إلا حرّمه الله على النار) "Her kim Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed ﷺ'in onun resulü olduğuna kalbiyle inanarak şehadet ederse, Allah o kimseyi, muhakkak ateşe haram kılar"[477] hadis-i şerifini bilmeden anlamaya çalışmak, anlamamak demektir. Esasen "meseleyi anlamamak" değil "işten anlamamak" demektir.

---

475 Hâkim, r. 435; Beyhaki, r. 20595.

476 Ahmed b. Hanbel, No: 447; İbn Hibban, No: 204; Hâkim, No: 242; farklı lafızla Ebu Ya'la, No: 19; İbn Hibban, No: 200; Ahmed b. Hanbel, No: 15776; Abd ibn Hümeyd, No: 472; Taberani, No: 6034; Hâkim, No: 6646 ve diğerleri.

477 Buhari, No: 128; Müslim, No: 157.

Biz bu gerçeği anlatamadık ve karşı taraf da anlamadığını anlayamadı maalesef... "Hadisleri aklımıza arz ediyoruz" dediler, "Bunu yapacak kadar aklınız yok ki" demeye çalıştık ama anlayamadılar. "Hadisleri Kur'ân'a arz ediyoruz" dediler, "Bunu yapacak kadar ilmî melekeniz yok ki" demeye çalıştık ama anlayamadılar. Zira bu iş Kur'ân-ı kerimin lügat manasını bilmekle olmaz, içtihat derecesinde olmak lazım. "Senet tenkidi yapıyoruz" dediler, "Bunu yapacak kadar malumatınız yok ki" demeye çalıştık ama anlayamadılar. Zira bu iş ciltlerce hadis ve râvî malumatına ihtiyaç duyar. Bu malumata sahip olmayan bu işi yapamaz. Açık açık söyleyince de kabullenemediler. Sonra "Bu müçtehitler bu kadar itibarlı iken bize bir şey düşmez" dediler ve aleyhinde konuşulmamış Ehl-i Sünnet âlim bırakmadılar. Hepsine en galiz iftiraları attılar. Kendi itibarları için dinin müçtehit imamlarını yıkmaya çalıştılar. Meselenin amiyane tarifi bu... Geniş malumat isteyen okuma yapmalı. İlahiyatların maddileşme, dünyevileşme (sekülerleşme), laikleşme ve nihayet dinsizleşme vetiresini Ehl-i Sünnet kaynaklardan okumalı. Bu yazı bu kadarına müsaade ediyor.

Meselemize dönecek olursak, Öztürk bu hadis-i şerifleri zikrettiği için Zerkeşî'yi "deizme kapı aralayan düşünürler" cetveline dâhil etmiştir. Öyleyse İslam âlimleri içerisinde mezkûr hadis-i şerifleri nakleden bütün âlimlerin, Öztürk'ün "deizme kapı aralayan düşünürler" cetveline dâhil olmaları gerekmez mi?

O hâlde şunu diyebiliriz ki "deizme kapı aralayan düşünürler" cetveli samimi bir çabanın neticesi değildir.

Amel-İman Münasebeti, İmam-ı Azam Efendimiz ve Deizm

İman-amel münasebeti, İslam tarihinde ciddi bir şekilde tartışılmış bir meseledir. Bu meselede Ehl-i Sünnet'in görüşü imanın amelden bir cüz olmadığı şeklindedir. Bu görüşe göre büyük günah işleyen dinden çıkmaz. Sadece günahkâr olur.[478]

[478] Ebu'l-Muin en-Nesefi, *Tebsıratu'l-Edille*, s.1083; Ekmeluddin el-Baberti, *Şerhu Vasiyeti'l-İmam Ebi Hanife* s.74; Aliyyü'l-Kari, *Minahu'r- Ravzi'l-Ezher fi şerhi'l- Fıkhi'l Ekber*, s. 260-2; Azududdin el-Îcî, *el-Mevakıf* (Cürcani'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı ile birlikte), c. 8 s. 358; Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 142; Muhammed Enver Şah el-Keşmiri, *İkfarü'l-Mülhidin*, s. 174-5 vb.

Deistler dinlere inanmadıkları için dinlerde var olan amellere de inanmazlar. Ameli hiçe saymalarının sebebi budur.

Ehl-i Sünnet itikadına göre ise din vardır; dini anlatan bir peygamber vardır; kitap vardır; ameller vardır; namaz gibi, kati delillerle sabit olan amelleri inkâr kişiyi küfre sokar; bu amelleri terk ettiği için kişi günahkâr olur; Mevla dilerse ahirette hesaba çeker; dilerse affeder fakat terk ettiği için kâfir olmaz.

Bu iki düşünce arasında bir benzerlik dahi mevcut değilken "kapı aralama" tabirini kullanmak, sadece "öyle olmasını istemekten" neşet eden bir ruh hâlini yansıtır. Bir de İlahiyatların içler acısı hâlini... Bu hâli düzeltmek için uğraşan ihlaslı insanlara Mevla'm yardım etsin.

Öztürk, diğer Ehl-i Sünnet ulema gibi amelin imandan bir cüz olmadığını ifade eden İmam-ı Azam Efendimiz için şu yorumu yapmıştır:

İmam-ı Azam'ın yapmak istediği, namazı niyazı dışlamak değil, dindarlığı, ibadetleri, insanlar arası ilişkilerde bir üstünlük ölçüsü olmaktan çıkarmak suretiyle riyanın, dini ve toplumu kuşatmasına engel olmak, din sınıfının topluma tasallutunu engellemektir.[479]

Öztürk bu yorumu yaparken sebep ve netice ilişkisini hiç hesaba katmamış görünüyor. Zira ameli terk edenin kâfir olmaması, amel eden ile etmeyen arasında bir üstünlük olmadığını gerektirmez. Amel eden, ihlaslı bir şekilde amel ediyorsa, Allah katında amel etmeyenden üstündür. Lakin kendisini amel etmeyenlerden üstün görmeyecek. Hatta kendini insanların en hakiri, en zelili bilecek. Mevla muvaffak eylesin.

Öztürk, İmam-ı Azam Efendimizin *el-Âlim ve'l-Müteallim* adlı eserinden istihraç yaparak şu kanaatleri de dile getirmiştir:

"İmam-ı Azam'a göre, şirke düşmeyen tüm insanlar muvahhittir. Ve bu muvahhitlerin ebedi kurtuluşları Allah tarafından garanti edilmiştir.

İmam-ı Azam'ın bu konudaki temel görüşü, el-Âlim ve'l-Müteallim adlı eserinde şöyle açıklıyor:

[479] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 114.

"Allah'ın azap için gerekçe yapacağı günah olarak şirk dışında bir şey bilmiyorum. Ehl-i kıblenin şirk dışındaki günahlardan herhangi birine bulaşanının Allah tarafından azaba uğratılacağına tanıklık edemem. O günahkârların bazılarının doğrudan doğruya affedileceğini de kesin olarak biliyorum. Allah şöyle buyurmuştur:

"Eğer yasaklandığınız günahların büyüklerinden uzak kalırsanız, diğer kötülüklerinizi örteriz ve sizi nimet ve bereket dolu bir varış yerine ulaştırırız." (Nisa, 31)

"Şu bir gerçek ki, Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez bunun dışında kalanı/bundan az olanı dilediği kişi için affeder. Allah'a şirk koşan gerçekten büyük bir günah işlemiştir." (Nisa, 48)

Bir mümin bütün büyük günahları işlese de şirke düşmediği sürece Allah'ın düşmanı olmaz. Bir mümin en büyük günahları işlemiş olduğu hâlde Allah'ı kalbinde her şeyden daha sevimli tutabilir. Böyle bir mümin ateşte yanmakla Allah'a iftira arasında seçim yapmaya bırakılsa ateşte yanmayı Allah'a iftiraya tercih eder."

"Şirk dışındaki günahlar iki kısma ayrılır. Kul bu iki kısım günahtan hangisini işlerse işlesin onun affı için dua etmek en iyi davranıştır. Evet, onun cezasını bulması için beddua etsen günahkâr olmazsın ama dua etmek en iyi yoldur. Çünkü nihayet o, mümindir ve sen, Allah'ın ona azap edip etmeyeceğini kesin olarak bilmemektesin." (İmam-ı Azam, el-Âlim ve'l-Müteallim, 22-25).[480]

Bu satırlarda İmam-ı Azam Efendimizin "şirke düşmeyen herkes muvahhiddir" gibi bir ifadesi bulunmamaktadır. Bilakis hâlihazırda ehl-i kıble ve mümin bir kişiden bahsedilmekte ve hangi günahların affedilip, hangilerinin affedilmeyeceği anlatılmaktadır. İbarede geçen "şirk" ifadesinden maksat ise küfürdür. (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا) *"İman eden, sonra kâfir olan, sonra yine iman eden, sonra yine kâfir olan ve küfründe azgınlaşan kişileri Allah affetmez ve doğru yola iletmez."*[481] ayet-i kerimesi ve benzeri ayet-i kerimeler Allah'ın affetmeyeceği günah olarak "şirk"in geçtiği yerlerde

[480] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s.116-7.

[481] Nisa Suresi, ayet 137.

maksadın "her türlü küfür" olduğunu göstermektedir. Öyleyse "küfür üzere ölmediği müddetçe, bir müminin diğer bütün günahları affedilebilir" demek, "şirke düşmeyen herkes muvahhiddir ve affedilir" demek değildir.

Öztürk, İmam-ı Azam Efendimiz'in kullandığı "muvahhid" ifadesini deizme mâl etmeye çalışmıştır. Kendisine delil olacağını vehmettiği ibareleri mecralarından saptırarak şöyle takdim etmiştir:

Büyük İmam'ın vardığı ve deizm bakımından çok hayati olan sonuç şu:

"Bizim için insanlar üç mertebeden birinde bulunur:

1. *Peygamberlerin cennetlik olduklarını bildirdikleri,*
2. *Cehennemlik oldukları kesin olan müşrikler,*
3. *Cennetlik veya cehennemlik olduklarına hüküm veremeyeceğimiz muvahhit.*

"İşte bu son kısım için biz cennetlik veya cehennemlik hükmü veremeyiz. Cennete gitmelerini isteriz, azap görmelerinden de kaygı duyarız." (age. 31)[482]

Öztürk burada geçen "Müslüman" manasında istimal edilen "muvahhid" ifadesini çarpıtarak "hangi dine inanırsa inansın ve hatta bir dine inanmasın fark etmez bir tanrıya inanan" şeklinde takdim ederek insanları aldatma peşindedir. İbarede bu mananın anlaşılmasını sağlayacak en ufak bir emare dahi yoktur.

Öztürk'ün ve diğer bazı ilahiyatçıların esas sıkıntısı şümüllü bir okuma yapmak yerine, satır seçerek ilim yapmaktan kaynaklanmaktadır. Esasında içtimai ilimlerle uğraşan birçok kişinin de hatası tam olarak budur. Biz buna "satır seçme" diyoruz. Zıttı ise "şümullü okuma"dır. Daha ziyade ön kabulleri olanlar birinciyi, doğruyu arayanlar ise ikinciyi tercih ederler.

Öztürk, İmam-ı Azam Efendimiz'in aynı kitabındaki şu ibareleri görmemiş veya deizm namına görmek istememiştir:

Talebe: Muvahhid olduğunu iddia eden fakat Efendimiz ﷺ'i inkâr eden birinin durumu nedir?

---

[482] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 117-8.

İmam: Böyle bir şey olamaz. Eğer bir kimse böyle bir iddiada bulunuyorsa, biz, bu kişinin hakikatte Allah'a inanmadığını ve "Allah'ı biliyor ve inanıyorum" derken doğru söylemediğini ifade ederiz. Allah'ı inkâr ettiğine delil olarak da Hazreti Peygamber ﷺ'i inkâr etmesini gösteririz. Zira Efendimiz ﷺ 'i inkâr eden kişi, hakikatte Allah'ı tanıyamadığı için Peygamberini inkâr etmiştir.[483]

Bu ifadeler, Öztürk'ün İmam-ı Azam Efendimize yamamaya çalıştığı deizm esintili "muvahhid" mefhumunu kökünden reddetmektedir.

Öztürk, mezkûr kitabında, İmam-ı Azam Efendimize atılan "Mürcie" iftirasını tekrar etmekten de geri durmamıştır:

Hatta Ebu Hanife'nin el-Âlim ve'l-Muteallim adlı eserinde bildirildiğine göre, amelsiz de olsa bir müminin imanı meleklerin imanından bile farksızdır. Meselenin özeti, Mürcie'nin bir tür temel amentüsü sayılan şu cümledir: "Küfür varsa iyi ameller faydasız, iman varsa kötü ameller zararsızdır."[484]

Bu ifadelerini teyit için, daha ziyade Hanefiler için kullanılan "Ehl-i rey" tabirini de çarpıtarak, mezkûr tabiri Mürcie firkasının kastedildiği bir ıstılah gibi göstermiştir:

Akıl ve onun ürünü olan kıyası ilk kullanan mezhep de Mürcie'dir. Bu bakımdan Mürcie, fıkıh ve kelâm da akılcı anlamında kullanılan Ehlü'r-re'y (akılcılar gurubu) diye de adlandırılır.[485]

Hâlbuki İmam-ı Azam Efendimiz, *er-Risale* ismiyle maruf, Osman el-Betti'ye göndermiş olduğu mektubunda "Küfür varsa iyi ameller faydasız, iman varsa kötü ameller zararsızdır." Fikrinden beri olduğunu ve akidesinin kitap ve sünnet üzere olduğunu uzun uzun anlatmıştır.[486] İlgili zata gönderilmiş olan bu mektubun, İmam-ı Azam Efendimiz'e kadar ulaşan bir rivayet silsilesi dahi mevcuttur.[487]

---

[483] İmam-ı Azam, *el-Âlim ve'l-Müteallim* (Zahid el-Kevseri'nin tahkikiyle "Kütübü Ebi Hanife" ismiyle basılan, beş kitaptan müteşekkil mecmua içerisinde), 24-5.

[484] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 112.

[485] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 113.

[486] Ebu Hanife, *Risâle ilâ Osman el-Bettî*, (Zahid el-Kevseri'nin tahkikiyle "Kütübü Ebi Hanife" ismiyle basılan, beş kitaptan müteşekkil mecmua içerisinde) s.68-73.

[487] Ebu Hanife, *Risâle ilâ Osman el-Bettî*, (Zahid el-Kevseri'nin tahkikiyle "Kütübü Ebi Hanife" ismiyle basılan, beş kitaptan müteşekkil mecmua içerisinde) s.69.

Öztürk son olarak İmam-ı Azam Efendimiz ile alakalı şu hezeyanları sarf etmiştir:

Hemen altını çizelim ki, Türk Kurtuluş ve Aydınlanma Savaşı'nın öncüsü ve kumandanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bu anlamda da İmam-ı Azam'ın yanına koymanın isabetli olacağı kanısını taşımaktayız. Tıpkı İmam-ı Azam gibi Atatürk de 'kendine özgü bir deizm' savunmuştur. Bu 'Atatürk deizmi' bir 'İmam-ı Azam yaklaşımı' olarak dikkat çekmektedir.[488]

Bu satırların yorumunu okurların vicdanına bırakıyoruz.

Cehmiyye'nin "İkrar" Hususundaki Görüşü ve Deizm

İtikadi sapkın görüşlere sahip olan Cehmiyye mezhebinin kurucusu Cehm b. Safvan: "Allah'ın varlığını, birliğini ve iman esaslarını bilmiş bir kimsenin, dil ile inkâr etmesi onu dinden çıkarmaz. Zira dil ile inkâr bu bilgiyi nefyetmez" demiştir.[489] Yani ona göre dil ile ikrar imanın şartı olmamakta ve hatta dil ile inkâr dahi kişiyi dinden çıkarmamaktadır.

Öztürk, Cehmiyye'nin bu görüşünü "deizme kapı aralamak" şeklinde algılamıştır.[490] Hâlbuki bu mesele, "amelin imandan bir cüz olmaması" meselesinin bir tefriidir. Cehm b. Safvan, dil ile ikrarı imandan bir parça olmayan bir amel olarak görmüştür. Amelin imandan addedilmemesi ile deizm arasında bir alaka olmadığını geride zikretmiştik. Bu görüş sadece, ameli terk etmenin imanı gidermeyeceği meselesine bina edilen fakat bazı ince teferruatın ihmal edildiği, şaz bir görüştür. Deist felsefenin amel anlayışı ile bir alakası yoktur. Zira deistler dinlere inanmadıkları için dinlerde var olan amellere de inanmazlar. İman-amel meselesinde ise amelin, azaların fiili; imanın ise kalbin fiili olması esas alınmaktadır. Ve amel imandan bu itibarla ayrılmaktadır. Cehm b. Safvan ise dil ile ikrarı bu meseleye dâhil etmiştir.

Mevzuu geçmişken ifade edelim ki Ehl-i Sünnet olarak biz, dil ile ikrarı, aksine bir durum olmadığı müddetçe imanın bir lazımı olarak görüyor ve bir mani yok iken terkini imanın yokluğuna alamet sayıyoruz

[488] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 119.
[489] Eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/85.
[490] Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 111.

ki makul olan da budur. İkrar meselesi iman-amel bağlamında ele alınmamalıdır. İkrarın hususi bir durumu vardır. Zira kişi, bir mani olmadığı hâlde imanını ikrar etmiyorsa tereddütleri var demektir. Bunun aksini düşünmek vakıaya mutabık olmaz. Meselenin teferruatı akaid ve kelâm kitaplarında mevcuttur.

Her hâlükârda meselenin deist felsefe ile bir bağlantısı yoktur.

"Kötü Amel Mü'mine Zarar Vermez" Demek Deizme Kapı Aralar mı?

Öztürk, Mürcie fırkasını da "deizme kapı aralayan düşünürler" cetvelinde zikretmiştir.[491] Küfürle birlikte taat fayda vermediği gibi, imanla birlikte günahın da zarar vermeyeceğini iddia edenlere Mürcie denilir.[492] Bu fikrin deizmin amele bakışı ile felsefi olarak bir bağlantısı olmadığı açıktır. Bu itibarla fikri olarak deizme kapı aralaması muhtemel değildir. Tatbik sahasında deizme yakınlık arz edeceği ve ameli olarak birçok yanlışa kapı aralayacağı ise kesindir. Öztürk ve takipçileri bununla mutlu olacaklarsa olabilirler.

Şaibeli Zevat

Öztürk, saydığımız zevatın dışında bazı şaibeli kişileri de "deizme kapı aralayan düşünürler" cetveline dâhil etmiştir.

Bunlardan bir tanesi İbnü'r-Ravendî'dir.[493] Bu kişinin zararlı birisi olduğu kesindir fakat tam olarak ne olduğu belirsizdir. Hakkında Şii olma şüphesi olduğu gibi Yahudi olduğu da iddia edilmiştir.[494]

Kanaatimizce Öztürk, -her ne kadar açıkça söylemese de- İbnü'r-Ravendi'nin namazı, orucu, tavafı ve benzeri ibadetleri mantıksız bulduğuna dair rivayetlerden[495] dolayı, onu deist kabul ediyor olabilir.

---

491 Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s.111.

492 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, 43-44; Şehristânî, *el-Milel*, I, 48; İbnu'l Cevzî, *Telbîs*, 102; İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî, *Şerhü Akideti't-Tahâviyye*, 49; el-Cürcânî, *et-Ta@rîfât*, 207; el-Cürcanî, *Şerhü'l-Mevâkıf*, 631; Aliyyü'l-Karî, *Şerhü'l-Fıkhı'l-Ekber*, 59.

493 Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 119.

494 Bilgi için bkz. *TDV İslam Ansiklopedisi*, "İbnü'r-Ravendi" maddesi.

495 Bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, "İbnü'r-Ravendi" maddesi.

Esasen bir dinsiz yahut bir Yahudi de namaza, oruca karşı İbnü'r-Ravendi'nin takındığı tavrı takınacaktır. Öyleyse bu tavrı takınmasından dolayı İbnü'r-Ravendi'nin deist olduğunu çıkarmak mantıki değildir.

Öztürk, Şeyh Bedreddin ile alakalı da şu ifadeleri kullanmıştır:

Bedreddin, dincilik hegemonyasını birlik ve beraberlik içinde aşmanın kestirme ve etkili yolunu keşfetti: Deizm. Yani Allah'ın varlık ve birliğinde ısrar etmek, onun ötesini ısrar dışı tutmak. Bedreddin araştırmalarının en önemli isimlerinden biri olarak gördüğümüz Prof. Şerafettin Yaltkaya'nın da söylediği gibi , "Müslim ve gayrimüslimleri bir noktaya toplamak için her iki tarafa da kendi peygamberlerini feda ettirmekten daha kestirme yol yoktu."(Yaltkaya,67)[496]

Burada belirtmemiz gerekir ki Şeyh Bedrettin vakası siyasi bir vakadır. Tarihi olarak hakkında şaibeli malumat olan bu kişi ile alakalı hakikatin ne olduğunu bilemezken, kendisine ithaf edilen fikirler üzerine nasıl bir hüküm bina edebiliriz ki? Eğer söylenenler doğru ise gerçekten deizme yakın bir görüşe sahip olduğu söylenebilir.

Belki de "deizme kapı aralayan düşünürler" cetvelinde olması mümkün olan tek kişi, meşhur dinsiz Ebubekir er-Razi'dir.

Netice olarak: Bir kısmı ne düşüncede olduğu şaibeli olan bu zatların deist fikirlere meyyal olmaları, İslam'ın deizme yamanmasına asla kapı aralamaz. Esasen bu gibi hamlelerde bulunan ilahiyatçıların asıl sıkıntısı, usul sıkıntısıdır. "Her yeni çıkan fikre İslam'ı yamama" ezikliği, yüz yılı aşkın bir vetirede, bugünkü içler acısı hâlini almıştır. Türkiye'de ilahiyatlar batılılaşma dalgasının dini ayağını müesseseleştirme vazifesine matuf olarak tesis edilmiş ve mezkûr vazifeyi bihakkın ifaya muktedir olmuşlardır. Tesis edildiği ilk günden beri İslam'ı ayakta tutabilme gayesine matuf olan medreselerin sağlam durması, Türkiye'deki İslami hayat açısından hayati bir ehemmiyeti haizdir.

والحمد لله رب العالمين

وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.

496 Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm*, s. 142.

KAYNAKÇA

Abdül Âlî Salim Mükerrem, *el-Fikru'l-İslâmî beyne'l akli ve'l-Vahy*, Daru'ş-Şürûk, 1982, Baskı: I.

Abdülmecid Ahmed Ebu Süleyman, *Ezmetu'l-Akli'l-Müslim*, Cidde, 1991, Baskı: I.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned.*

Ahmed, Aziz, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam*, Çev: Ahmet Küskün, Yöneliş Yay, 1990.

Akçay, Mustafa, *Bir Kelam problemi olarak Nübüvvetin imkanı*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3/2001.

Aliyyü'l-Kari, Ali b. Sultan, *Minahu'r-Ravzi'l-Ezher fi Şerhi Fıkhi'l-Ekber*, Tahkik: Vehbi Süleyman el-Ğavci, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Lübnan, 1419.

Altındal, Aytunç, *Bir Türk Casusunun Mektupları/ Batıda Seküler Düşüncenin Gelişimine Katkı*, Alfa Yay, 2010.

Anthony Di Lorenzo, *Culture Wars in the Early Republic*, https://web.archive.org/web/20140302202951/http://www.common-place.org/interim/reviews/dilorenzo.shtml#.WxhhaO6FPIU

ARİS key findings, 2001, https://web.archive.org/web/20051024031359/ http://www.gc.cuny.edu/faculty/research_briefs/aris/key_findings.htm

ARİS Summary Report, 2009, https://web.archive.org/web/20051024031359/ http://www.gc.cuny.edu/faculty/research_briefs/aris/key_findings.htm

Arslan, Ahmet, *İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Arslan, İshak, Çağdaş Doğa Düşüncesi, Klasik Yay, 2012.

Askalânî, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

Aydeniz, Hüsnü, «Aristoteles ve Voltaire'e Göre Deizm Düşüncesi», Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2002.

Aydın, Hasan, *Postmodern Çağda İslam ve Bilim,* Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2008.

Aydın, Mehmet S, *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlâhiyat Vakfı, 2010.

Aytepe, Mahsum, «Deizm - Bilim İlişkisi ve İslâm Düşüncesi», *Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Tebliğ Metinleri*, Dü. Burhaneddin Kıyıcı, Metin Yıldız Vecihi Sönmez, Van: Ensar Neşriyat, 2017.

Ayvaz, Muzaffer, *Deizm ve Bilim İlişkisi*, İzmir: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Azimli, Mehmet, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Baberti, Ekmeleddin, *Şerhu Vasiyyeti'l-İmam Ebi Hanife*, Tahkik: Muhammed el-Ayedi-Hamza el-Bekri, Daru'l-Fetih, 2009.

Bachelard, Gaston, *Yeni Bilimsel Tin*, Çev: Alp Tümertekin, İthaki Yay, 2008.

Bacon, Francis, *Yeni Atlantis*, Çev: Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yay, 2008.

Bakar, Osman, *Gelenek ve Bilim, İslam'da Bilim Tarihi ve Felsefesi Üzerine*, Çev: Ercüment Asil, Gelenek Yay, 2003.

Bakıllani, Ebubekir, *et-Takrib ve'l-İrşad*, Tah: Abdulhamid bin Ali, Muessesetü'r-Risale, 1998.

Başçı, Vahdettin, *17. ve 18. Yüzyıl Aydınlanma Döneminde Rasyonel Din Anlayışları ve Deizm*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2002.

Bayle, Pierre, *Dictionnaire historique et critique*, Desoer, Paris, 1820, XIV/418, "Viret".

Bedevî, Abdurrahmân, *Min Târîhi'l-İlhâd fi'l-İslâm*, el-Müessesetü'l-Arabiyyetü li'd-Dirâse, Beyrut, Baskı: II, 1980.

Beyhaki, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra*, 10 cilt, Haydarabad, Birinci baskı, 1344 h.

Beyhaki, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü's-Suğra*, Tahkik: Muhammed Ziyaurrahman el-Azami, Mektebetü'd-Dar, Medine, 1410-1989.

Beyhaki, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin, *Şuabu'l-İman*, Tahkik: Muhammed es-Sait Bisyuni Zağlul, 7 cilt, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Birinci baskı, 1410-1989.

Bezzar, Ebubekir Ahmed b. Amr, *el-Bahru'z-Zahhar* (müsnedü'l-Bezzar), Tahkik: Mahfuzurrahman Zeynullah, 18 cilt, Mektebetü'l-Ulumi ve'l-Hikem, Medine, Birinci baskı, 2009.

Bilgili, Alper, *Bilim Ne Değildir, Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefi ve Sosyolojik Analizi*, Doğu Kitabevi, 2017.

Bronowski, Jacob, *Bilim ve İnsan Değer Yargıları*, Çev: Ayseli Usluata, Varlık Yay. 1971.

Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâh ve Sünenihi ve Eyyâmih*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1432.

Cabir İdris Ali Emir, *Menhecu's-Selef ve'l-Mütekellimin fi Muvafakati'l-Akli li'n-Nakl*, Edvau's-Selef, Riyad, 1998, Baskı: I.

Cahız, Ebu Osman, *Risaletü'l-Meaş ve'l-Mead*, 'Resailü'l-Cahız' içinde, Tah: Abdüsselam Harun, Mektebetü'l-Hancı, 1964.

Calaprice, Alice, *Einstein sagt: Zitate, Einfaelle, Gedanken*, Piper, 2005.

Calder, Norman, *Berahime: Literal Yapı Ve Tarihsel Gerçeklik*, Çeviren: Süleyman Akkuş, Marife Dergisi, yıl: 3, sayı: 1, Bahar 2003.

Cami, Abdurrahman, *ed-Dürretü'l-Fahıra,* Haz: N. Heer, A. M. Behbahahani, Institute of Islamic Studies, İran, 2003.

Capra, Fritjof, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev: Mustafa Armağan, İnsan Yay, 2009.

Carnap, Roudolf, 'Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma', *Viyana Çevresi, Felsefe-de Son Büyük Dönemeç* içinde, Çev: Zeki Özcan, Birleşik Yay.

Carrel, Alexis, İnsan Denen Mechul, Çev: Refik Özdek, Timaş Yay, 2000.

Casti, J.L., *Paradigms Lost*, Avon Books, New York, 1989.

Celal Şengör'ün 'İnsanlar Bir Gün Ölümsüz Olacak' adlı videosu youtube.com.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*, İstanbul: Say Yayınları, 2017.

Champion, *The Pillars of Priestcraft Shaken: The Church of England and its Enemies*, Cambridge University Press, İngiltere, 2014.

Cisr, Abdullah Nedim, *İlim-Felsefe-Kur'ân Işığında İman*, Kitabevi yayınları, İstanbul, ikinci baskı, 2005.

Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Tarifat*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Birinci baskı, 1403-1983.

___, Tah: İbrahim Ebyari, Darü'd-Deyyan li't-Turasi, 1403.

Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Baskı: I, 1998.

___, Tah: Mahmud Ömer Dinyati, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1998.

Da Vinci, Leonardo, *Yazılar*, Haz: Augusto Marinoni, Çev: Kemal Atakan, YKY, 2010.

Darakutni, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *el-İlel*, Tahkik: Dr. Mahfuzurrahman Zeynullah, Daru Taybeti'r-riyaz, Birinci baskı, 1405-1985.

Darimi, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, Tahkik: Fevvaz Ahmed Zümerli-Halit es-Seb' el-İlmi, 2 cilt, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, Birinci baskı, 1407 h.

Davies, Paul, *Superforce: The Search for a Grand Unified Theory of Nature*, Simon & Schuster, New York, 1984.

Demir, Şehmus, *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması, Batıyla Münasebetin Kur'an Yorumuna Yansımaları*, İnsan Yanları, İstanbul, 2015.

Descartes, Rene, İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler, Çev: Mehmet Karasan, MEBY, 1998

___, *Metod Üzerine Konuşma*, Çev: Atakan Altınörs, Paradigma Yay, 2010.

Deutsche Tieraerztliche Wochenschrift, Ausgabe: 85, nr. 2, 1978.

Deylemi, Ebu Şüca Şeyraveyh (Şiruye) b. Şehredar, *el-Firdevs bi Mesuri'l-Hitab*, Tahkik: Muhammed es-Sait Bisyuni Zağlul, 5 cilt, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Birinci baskı, 1406-1986.

Dımeşkî, İbn Âdil, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1998, Baskı: I.

Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm, Ed: V. Sönmez, B. Kıyıcı, M. Yıldız, Ensar Neşriyat, 2017.

Düzgün, Şaban Ali, Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, Dü. Burhaneddin Kıyıcı, Metin Yıldız Vecihi Sönmez, Van: Ensar Neşriyat, 2017.

___, Diyanet Aylık Dergi, Sayı: 320, Tarih: 15.08.2017.

Ebu Avane, Yakup b. İshak, *el-Müsned*, 5 cilt, Daru'l-marife, Beyrut, Tarihsiz.

Ebu Ya'la, Ahmed b. Ali, *el-Müsned*, Tahkik: Hüseyin Selim Esed, 13 cilt, Daru'l-Memun li't-Turas, Dimeşk, Birinci baskı, 1404-1984.

Einstein, Albert, *Fikirler ve Tercihler*, Çev: Z. Elif Çakmak, Arion Yay. 2004.

___, Hedwig ve Max Born, *Briefwechsel 1916-1955*, Rowohlt Taschenbuchverlag, Reinbek bei Hamburg, 1972.

___, *The Human Side*, Princeton University Press, Princeton, 1981.

Ellis, G.F.R, *The Anthropic Principle: Laws and Environments*. The Anthropic Principle, F. Bertola and U.Curi, ed. New York, Cambridge University Press, 1993.

Encyclopedia Britannica, "Deism", https://www.britannica.com/topic/Deism, 12.05.2018.

Endelüsî, Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*.

Enine Boyuna programı Habertürk tv, 5 Temmuz 2018.

Farabi, Ebu'n-Nasr, *Risale Fi Ma Yenbagi En Yualleme Kable Teallumi'l-Felsefe*, 'el-Mecmu' içinde, Mısır, 1907.

___, *Risale fi Meani'l-Akl*, Tah: Maurice Bouyges, Daru'l-Meşrık, 1983.

Fazlu'r-Rahman, İslam ve Çağdaşlık, Çev. A. Açıkgenç, M. H. Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yay, 1994.

Feyerabend, Paul, *Akla Veda*, Çev: Ertuğrul Başer, Ayrıntı yay, 1995.

___, *Akla Veda*, Çev: Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yay,1995.

___, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, Çev: C. Güzel, L. Kavas, Metis Yay, 1995.

Gadamer, Hans Georg, 'Hakikat Nedir', *Hakikat Nedir, Felsefi Fragmanlar* içinde, Çev: Medeni Beyaztaş, Efkâr Yay, 2004.

Galilei, Galileo, İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog, Çev: Reşit Aşçıoğlu, İş Bank Yay, 2008.

Gannes, *Fortune Magazin*, October 13, 1986.

Gavroğlu, Kostas, *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, Çev: Ari Çokona, İletişim Yay, 2006.

Gay, Peter, *Deism: An Anthology*, Van Nostrand, Princeton, 1968.

Gazali, Ebu Hamid, *el-Munkızu mine'd-Dalal*, Tah: Cemil Saliba, Kamil Iyad, Darü'l-Endülüs, 1967.

___, İlcamu'l-Avam an İlmi'l-Kelam, Tah: Meşhed Allaf, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.

___, *Tehafutü'l-Felasife*, Tah: Süleyman Dünya, et-Tabatü'r-Rabia, Darü'l-Mearif.

Gazzâlî, *İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*, İstanbul: Hisar Yayınevi, tarih yok.

___, *Tehâfütü'l-Felâsife*, Çev. Bekir Karlığa, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Gelenbevi, İsmail, *Haşiye ale'l-Celal*, 'Havaşi ale'l-Celal' içinde, Mektebetü'l-Merkezi's-Sekafi'l-Arabi, 1315.

Gencer, Bedri, İslam'da Modernleşme, Doğu Batı, 2017.

Gilson, Etienne, *Ortaçağda Felsefe*, Çev: Ayşe Meral, Kabalcı Yay, 2003.

Greenstein, George, *The Symbiotic Universe*, New York, 1988.

Guenon, Rene, *Doğu Düşüncesi*, Çev: L. Fevzi Topaçoğlu, İz Yay, 1997.

___, *Doğu ve Batı*, Çev: Fahrettin Aslan, Hece Yay, 2010.

___, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, Çev: L. Fevzi Topaçoğlu, İnsan Yay, 2003.

___, *Modern Dünyanın Bunalımı*, Çev: Mahmut Kanık, Hece Yay, 2009

___, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, Çev: Mahmut Kanık, İz Yay, 1990.

Güncel Kelam Tartışmaları İFAV, 2014.

Gündüz, Şinasi, «Cahiliye Araplarının İlâhları», *Cahiliye Dönemi Arap Putperestliği*, Dü. Mahfuz Söylemez, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

___, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Habbazi, Celaleddin, *Kitabu'l-Hadi fi Usuli'd-Din*, Tah: Adil Bebek, İFAV, 2006.

Hâkim, en-Nisaburi, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek*, Tahkik: Mustafa Abdulkadir A'ta, 4 cilt, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Birinci baskı, 1411-1990.

Hanioğlu, Şükrü, *Gençler Ve Terabi Edici Ahlaki Deizm*, 15. 04. 2018 tarihli Sabah Gazetesi.

Harrison, Edward, *Masks of the Universe*, Collier Books, New York, 1985.

Hawking, Stephen, *A Brief History of Time*, 1988.

___, *Zamanın Daha Kısa Tarihi*, Çev: Selma Öğünç, Doğan Kitap, 2005.

Heeren, Freed, *Show Me God. Wheeling*, Searchlight Publications, 1995.

Henry Margenau ve R.A. Varghese, *Cosmos, Bios, and Theos*, La Salle, Open Court, 1992.

Henry, John, *Bilim Devrimi Ve Modern Bilimin Kökenleri*, Çev: Selim Değirmenci, Küre Yay. 2009.

Hobson, John, *The Eastern origins of Western civilization*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Horgan, John, *Bilimin Sonu*, Çev: Ahmet Ergenç, Gelenek Yay, 2003.

Horkheimer, Max, *Akıl Tutulması*, Çev: Orhan Koçak, Metis Yay, 2018.

Hoyle, Fred, *The Universe: Past and Present Reflections*. Annual Review of Astronomy and Astrophysics, 1982.

http://www.iflscience.com/health-and-medicine/fasting-for-just-a-day-can-regenerate-your-stem-cells/

https://evolutionnews.org/2006/02/over_500_scientists_proclaim_t/ (20.10.18)

Hucviri, Ali ibni Osman, *Keşfü'l-Mahcup*, Çev: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. 2010.

Hüseyin Atay-Yaşar Nuri Öztürk vd., *İslâm Gerçeği*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.

İbn Abdisselam, İzz, *Kavaidü'l-Ahkâm fi Mesalihi'l-Enam*, Tahkik: Mahmut b. et-Telamid eş-Şenkıti, Daru'l-marife, Beyrut, Tarihsiz.

İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabu'l-Akl ve Fadlihi*, Tah: Lutfi Muhammed Sagir, Darü'r-Raye.

İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitabu'l-Akl ve Fadluhû*, (Mecmu'atu Resâili İbn Ebi'd-Dünyâ içerisinde) Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut-Lübnan, 1993, Baskı: I.

İbn Ebi'l-İzz, Ali b. Muhammed ed-Dimeşki, *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye*, Tahkik: Şuayb el-Arnavut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, ikinci baskı, 1411 h.

İbn Hibban, Muhammed, *es-Sahih*, Tahkik: Şuayb el-Arnavut, 18 cilt, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, ikinci baskı, 1414-1993.

İbn Hibbân, *Sahih*.

İbn Hurdazbeh, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1889.

İbn Hümeyd, Abd, *el-Müsned*, Tahkik: Suphi el-Bedri es-Samiraii-Mahmud Muhammed Halil es-Saidi, 1 cilt, Mektebetü's-sünne, Kahire, Birinci baskı, 1408-1988.

İbn Furek, İbane an Turuki'l-Kasidin, Haz: A. Yıldırım, A. Arslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Baş. 2015.

___, *Makalatü'ş-Şeyh Ebi'l-Haseni'l-Eş'ari*, Tah: A. Abdurrahim es-Sayih, Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniye, 2005.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.

___, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Daru Tayba, 1999, Baskı: II.

İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Darü'l-Mearif.

İbn Törke, Sainuddin, *Kitabu't-Tembid fi şerhi Risaleti Kavaidi't-Tevhid*, Haz: Asım Keyali, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

İbnü'l-Arabi, Muhyiddin, *El-Fütûhatu'l-Mekkiyye*, Tah: Abdülkadir Cezairi İşrafında Bir Heyet, Darü'l-Kütübi'l-Garbiyyeti'l-Kübra.

İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec, *Telbisu İblis*, Daru'l-Fikir, Beyrut, Birinci baskı, 1421-2001.

___, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1422, Baskı: I.

İbnü'l-Hümam, Kemaleddin, *el-Müsamere ale'l-Müsayere*, Çağrı Yay, 1979.

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut, Baskı: II, 1997.

İci, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevakıf*, (Seyyit Şerif el-Cürcani'nin Şerhu'l-Mevakıf'ı ile beraber) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419 h.

İmam Rabbani, *Mektubat*, Fazilet Neşriyat.

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, (Zahit el-Kevseri'nin tahkikiyle "Kütübü Ebi Hanife" ismiyle basılan, beş kitaptan müteşekkil mecmua içerisinde) Ofset, Tarihsiz.

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l Ebsat*, (Zahit el-Kevseri'nin tahkikiyle "Kütübü Ebi Hanife" ismiyle basılan, beş kitaptan müteşekkil mecmua içerisinde) Ofset, Tarihsiz.

İsfehani, Rağıb Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kuran*, Mektebetü Nezzar Mustafa el-Baz.

___, *ez-Zeria ila Mekarimi'ş-Şeria*, Tahkik: Ebu'l-Yezid Ebu Zeyd el-Acemi, Daru's-Selam, Kahire, 1428-2007.

İzmirli, İsmail Hakkı, *İslam'da Felsefe Akımları*, Kitabevi, İstanbul, Baskı: II, 1997.

___, *Yeni İlm-i Kelam*, Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1341.

J. L. Sheler ve J.M. Schrof, *"The Creation"*, U.S. News & World Report, 1991.

James W. Sire, *The Universe Next Door: A Basic Worldview Catalog*, İnterVarsity Press, ABD, Baskı: V, 2009.

Jastrow, Robert, *God and the Astronomers*. New York, W.W. Norton, 1978.

Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, Nşr: Doktor Mahmûd Muhammed Kâsım.

___, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Beyrut, 2001.

Kadi İyaz, İbn Musa, *Tertibu'l-Medarik*, Tahkik: İbn Tavit et-Tanci-Abdulkadir es-Sahravi-Muhammed b. Şerife-Said Ahmed A'rab, 8 cilt, Matbaatu'l-Fazale el-Muhammediyye, Mağrib, Birinci baskı, 1983.

Kakınç, Halit, 'İşte Deizm Budur' adlı yazı, 08 04 2018, odatv.com.

Karadâvî, Yusuf, *el-Aklu ve'l-İlmu fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1996, Baskı: I

Karsten, Jung, *Evangelisch verstehen biblisch – kompetenzorientiert – individuell*, Europa-Lehrmittel, Almanya, Baskı: I, 2016.

Kayseri, Davud, *Matlau Hususi'l-Kilem fi Meani'l-Fususi'l-Hikem*, Neşr: Mirza Muhammed Şirazi, Bombay, 1300.

Kelabazi, İbni İshak, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Tah: Ahmed Şemseddin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Keşmiri, Muhammed Enverşah, *İkfaru'l-Mulhidin an Zaruriyyati'd-Din*, (Üç risale içerisinde) Tahkik: Muhammed Rahmetullah en-Nedvi, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, Birinci baskı, 1431 h.

Kevserî, *el-Mukaddimât*, Dâru's-Süryâ, Beyrut, Baskı: I, 1997.

Kindi, Ebu Yusuf, *Risale fi'l-Akl*, 'Resailü Kindi' içinde, Tah: Abdülhadi Ebu Ride, Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1950.

Kocabaş, Şakir, *Fizik ve Gerçeklik, Bilim Felsefesine Kavramsal Bir Yaklaşım*, Küre Yay, 2001.

___, İslam'da Bilginin Temelleri, s. 124, İz yay, 1997.

Konevi, Sadreddin, İcazu'l-Beyan fi Tefsiri Ümmi'l-Kuran, Haz: Celaleddin Aştiyani, Mektebetü'l-İlami'l-İslami, 1423.

Koyre, Alekandre, *Bilim Tarihi Yazıları, 1*, Çev: Kurtuluş Dinçer, Tübitak, 2000.

___, *Bilim ve Devrim Newton*, Çev: Nur Küçük, Salyangoz Yay, 2006.

Kuhn, Thomas S., *Kopernik Devrimi, Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi*, Çev: H. Turan, D. Bayrak, S. K. Çelik, İmge Yay, 2007.

Kuzai, Muhammed b. Selame, *el-Müsned (Müsnedü'ş-Şihab)*, Tahkik: Hamdi b. Abdulmecid, 2 cilt, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, ikinci baskı, 1407-1986.

Lâlekâî, *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a.*

Lecourt, Dominique, *Bilim Felsefesi*, Çev: Işık Ergüden, Dost Yay, 2001.

Lederman, Leon, TERESİ, Dick, *Tanrı Parçacığı, Eğer Evren Yanıtsa Sorun Ne*, Evrim Yay, 2001.

Locke, John, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, Çev: İsmail Çetin, Paradigma Yay, 1999.

Mâturîdî, Ebu Mansur, *Kitâbu't-Tevhid*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1986.

___, Tah: B. Topaloğlu, M. Aruşi, Daru's-Sadır, Mektebetü'l-İrşad, 2001.

___, Çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM, 2002.

Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kur'ân Tefsiri*, İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.

McIver, *Ancient Tales and Space-Age Myths of Creationist Evangelism*, The Skeptical Inquirer, 1986.

Mehmet Emin Özafşar'ın 8 Eylül 2016 tarihli *el-Cezira Türk* röportajı.

Mehmet Tevfik Efendi, Çerkeşizade, 'Risale fi'l-Akl', Çev: Yasin Apaydın, *Osmanlı Felsefesi Seçme Metinler* içinde, Haz: Ömer Mahir Alper, Klasik yay, 2015.

Michael C. Thomsett, *Heresy in the Roman Catholic Church: A History*, McFarland, ABD, Baskı: I, 2011.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz, *Miratu'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul*, Mektebetü'l-Hanifiyye, İstanbul, Tarihsiz.

Muhasibi, Haris, 'Fehmü'l-Kuran ve Meanihi', *el-Aklu ve Fehmü'l-Kuran* içinde, Tah: Hüseyin el-Kuvvetli, Darü'l-Fikr, 1971.

___, 'Maiyetü'l-Akli ve Manahu', *el-Aklü ve Fehmü'l-Kuran* içinde, Tah: Hüseyin el-Kuvvetli, Darü'l-Fikr, 1971.

___, *el-Aklu ve Fehmu'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, 1971, Baskı: I.

___, *el-Vasaya*, Tah: Abdülkadir Ahmed Ata, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Mullen, Leslie, *The Three Domains of Life*, SpaceDaily.com, 2001.

Musgrave, Alan, *Sağduyu, Bilim ve Şüphecilik/Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş*, Çev: Nur Küçük, İthaki yay, 2013.

Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıfu'l-Akli ve'l-İlmi ve'l-Âlemi Min Rabbi'l-Âlemin*.

Nesefi, Ebu'l-Mu'in, *Tebsıratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Tah: Hüseyin Atay, Riyasetü'ş-Şuuni'd-Diniye li'l-Cumhuriyeti't-Türkiye, 1993.

___, Mektebetü'l-Ezher, Baskı: I, 2011.

___, Tahkik: Muhammed el-Enver Hadim İsa, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, Mısır, 2011.

Orr, John, *English Deism: Its Roots and Its Fruits*, Grand Rapids, Michigan, 1934.

Öteki Gündem programı, Habertürk tv, 16 Kasım 2014, 'Uzay ve evrenin gizemi/Caner Taslaman/Ethem Derman/Habertürk' youtube.com.

Öztaş, Mehmet, *Deizm ve Dini Hayat*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2006.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Arapçılığa Karşı Akılcılığın Öncüsü İmamı Azam Ebu Hanife (Esas Fikirleri Gölgelenen Önder)*, 16, İstanbul: Yeni Boyut, 2009.

___, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul: Yeni Boyut Yayıncılık, 2014.

___, *Tanrı Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç; Deizm*, Yeni Boyut Yay, 2015.

___, 4, İstanbul: Yeni Boyut, 2015.

Paine Thomas, *Akıl Çağı*, Çev: A. İ. Dalgıç, Türkiye İş Bankası Yay, 2013.

Parker, John, *Windows into China*, Trustees of the Public Library of the City of Boston, Boston, 1978.

Parla, Taha, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Penrose, *A Brief History of Time (movie)*, Burbank, CA, Paramount Pictures, Inc.

Peter Knauer, *Der Glaube kommt vom Hören. Ökumenische Fundamentaltheologie*, Verlag Herder Freiburg, Almanya, Baskı: VI, 1991.

Popper, Karl R, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, Çev: İ. Aka, İ. Turan, Y.K.Y, 2010.

Razi, Abdulkadir, *Muhtaru's-Sıhah*, Mektebetü'l-Lübnan, 1995.

Razi, Ebu Hatim, *A'lâmü'n-Nübüvve*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, Baskı: I, 2003.

Razi, Ebubekir, *et-Tıbbu'r-Ruhani*, 'Resailü'l-Felsefi' içinde, Tah: Paul Kraus, Matbaatu Paul Kraus, 1939.

Rosenthal, Franz, *Bilginin Zaferi/ İslam Düşüncesinde 'Bilgi' Kavramı*, Çev: Lami Güngören, Ufuk Kitapları, 2004.

Rumi, Mevlana Celaleddin, *Mesneviyi Manevi*, Çev: Tahirü'l-Mevlevi, Şamil Yayınları, 2010.

Russel, Bertrand, *Bilimden Beklediğimiz*, Çev: Avni Yakalıoğlu, Varlık Yay, 1969.

Ruşen Çakır'ın Mücahit Bilici röportajı, Medyascope, 20 Mart 2018.

Sabri, Mustafa, *Mevkifu'l-Akli ve'l-İlmi ve'l-Âlim min Rabbi'l-Âlemîn ve İbâdihi'l-Murselîn*, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981.

Sabuni, Nureddin, *el-Bidaye mine'l-Kifaye fi'l-Hidaye*, Tah: Fethullah Halif, Darü'l-Mearif, 1969.

Saffar, Ebu İshak, *Telhısu'l-Edille li Kavaidi't-Tevhid*, Tah: Hişam İbrahim Mahmud, Darü's-Selam, 2010.

Sâlimî, Ebû Şekûr, *et-Temhîd fi Beyâni't-Tevhîd*, TDV Yayınları, Ankara-Beyrut, 2017.

Schumacher E. F., *Aklı Karışıklar İçin Kılavuz*, Çev: Mustafa Özel, Küre Yay, 2016.

Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer, Mansur b. Muhammed, *Tefsiru'l-Kurân*, Daru'l-Vatan, Riyad, 1418, Baskı: I.

Semerkandî, Alâuddîn, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, Matâbiu'd-Devhati'l-Hadîse, Katar, Baskı: I, 1984.

Semerkandî, Ebû Seleme, *Cümelün min Usûli'd-Dîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Baskı: I, 2015.

Sezgin, Fuat, *İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, 2004.

___, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2008.

Sifil, Ebubekir, *Sana Dinden Sorarlar*, İstanbul: Rıhle Kitap, 2015.

Siğnaki, Hüsameddin, *et-Tesdid fi şerhi't-Temhid*, Tah: Rasim Chelidze, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2015.

Sorton, Goerge, *Bilim Tarihinde Yöntem*, Der: Remzi Demir, Doruk Yay, 1997.

Söylemez, Mehmet Mahfuz, «Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri», *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*, Dü. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Spengler, Oswald, İnsan ve Teknik, Çev: Kamil Turan, Türe-Devlet Yay, 1973.

Subki, Tacüddin, *Tabakatü'ş-Şafiiyyeti'l-Kübra*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Süyûtî, Celâleddin, *Ayet-i Kerimelerin İniş Sebepleri*, Çev. Abdulcelil Alpkıray, 3. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016.

Şehristani, Abdülkerim, *Nihayetü'l-İkdam fi İlmi'l-Kelam*, Haz: Alfred Guillaume, 1934.

___, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Çev. Muharrem Tan, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

___, Müessesetü'l-Halebî.

___, Tahkik: Muhammed Seyyid Geylani, 2 cilt, Daru'l-Marife, Beyrut, 1404 h.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *Kitâbu'l-Asl*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.

Şirazi, Sadi, 'Risale-i Aklu Aşk', *Beş Meclis ve Akıl ve Aşk Risalesi* içinde, Çev: Turgay Şafak, Büyüyen Ay Yay, 2016.

Şirazi, Sadreddin, *el-Hikmetü'l-Mütealiye fi'l-Esfari'l-Akliyyeti'l-Erbaati*, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2002.

Taberani, Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu's-Sağir*, Tahkik: Muhammed Şükür Mahmut el-Hac Emir, 2 cilt, Mektebü'l-İslami, Beyrut, Birinci baskı, 1405-1985.

Taberî, *Cami'u'l-Beyân*, Müessesetu'r-Risâle, 2000, Baskı: I.

Taftazani, Sadettin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akaid*, (Kesteli haşiyesi ile beraber) Ofset, Tarihsiz.

Tahâvî, Ebû Ca'fer, *el-Akidetü't-Tahâviyye*, Beyrut, 1995.

Taslaman, Caner, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, 2016

___, *Tanrı Parçacığı, Felsefi Ve Teolojik Değerlendirmeler*, İstanbul Yay, 2015.

TDV İslam Ansiklopedisi.

Tehânevî, Eşref Ali, *Answer to Modernism*, Çev. Hassan Askarı, 2, Karaçi: Maktaba Darul Uloom, 1992.

___, *el-İntibâhâtu'l-Müfide fi Halli'l-İştibâhâti'l-Cedîde*, Karaçi, Pakistan.

___, Çev: Nuru'l-Beşer, Muhammed Nuru'l-Hak, Mektebetü Camiatü Dari'l-Ulum.

Tehanevi, Muhammed Ali, *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*, Tah: Ali Dahruc, Mektebetü Lübnan, 1996.

Teke Tek Özel programı Habertürk tv, 1 Şubat 2009.

The Internet Encyclopedia of Philosophy, "*English Deism*", http://www.iep.utm.edu/deismeng/, 12.05.2018.

The Internet Encyclopedia of Philosophy, "*French Deism*", http://www.iep.utm.edu/deismfre/ http://www.iep.utm.edu/deismeng/, 12.05.2018.

Tipler, F.J., *The Physics Of Christianity*, Doubleday, New York, 2007.

Tirmizi, Hakim, *Beyanü'l-Fark Beyne's-Sadri ve'l-Kalbi ve'l-Fuadi ve'l-Lübbi*, Tah: Ahmed Abdürrahim es-Sayih, Merkezü'l-Kitabi li'n-Neşri.

Toulmin Stephen, *Kozmopolis; Modernitenin Gizli Gündemi*, Çev: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., 2002.

Türker, Ömer, *Kelam İlminin Metafizikleşme Süreci*, Divan, 2007/2, s. 88.

Türkiye'nin Nabzı programı Habertürk tv, 14 Mart 2013, 'Tanrı Parçacığı Bilim Ve Allah'ın Varlığı, Caner Taslaman Kerem Cankoçak', youtube.com

Ustaosmanoğlu, Mahmud, *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlî'si*, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2007.

Waring, Edward Graham, *Deism and natural religion: a source book*, F. Ungar Pub. Co., New York, 1967.

Westfall, Richard S, *Modern Bilimin Oluşumu*, Çev: İsmail Hakkı Duru, Tübitak, 2008.

Whitfield, Peter, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, Çev: Serdar Uslu, Küre Yay, 2008.

Willford, J.N., *Sizing up the Cosmos: An Astronomers Ques*, New York Times, 1991.

Wollgast, Siegfried, *Philosophie in Deutschland zwischen Reformation und Aufklaerung 1550-1650*, Akademie Verlag, Berlin, Baskı: II, 1993.

Yazıcıoğlu, Mustafa Said, *Ne Yan Yana Ne Karşı Karşıya*, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2013.

Zebidi, Murtaza, İthafu's-Sadeti'l-Müttekin bi Şerhi İhyai Ulumi'd-Din, Müessetü't-Tarihi'l-Arabi.

Zehavi & Dekel, *Evidence for a positive cosmological constant from flows of galaxies and distant supernovae*, Nature 401.

Zerkeşi, Bedrettin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 4 cilt, Daru'l-marife, Beyrut, Birinci baskı, 1376-1957.

Zeydan, Abdülkerim, *Fıkıh Usulü*, Çev. Ruhi Özcan, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1982.

Dirâyet

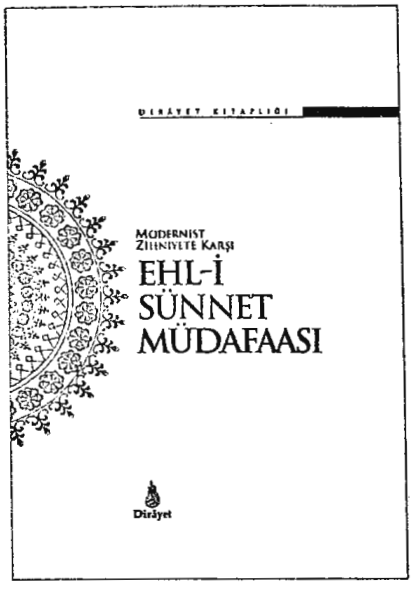
DİRÂYET KİTAPLIĞI
MODERNİST ZİHNİYETE KARŞI
EHL-İ SÜNNET MÜDAFAASI
Dirâyet

Âyet-i Kerîmeler Işığında
SÜNNETİN HÜCCİYETİ
Ömer Faruk Korkmaz

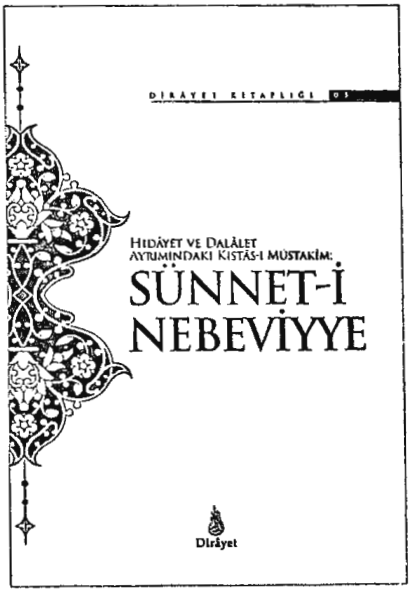
DİRÂYET KİTAPLIĞI 03
HİDÂYET VE DALÂLET AYIRIMINDAKİ KISTÂS-I MÜSTAKİM:
SÜNNET-İ NEBEVİYYE
Dirâyet

DİRÂYET KİTAPLIĞI 04
MÜSLÜMANIN ZİHİN DÜNYASINDA
SÜNNET VE HADİS
Dirâyet